

**T.C.
KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI**

ELAZIĞ FIKRALARI VE FIKRA TİPLERİ

(Bağlam Merkezli Bir İnceleme)

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

AYBALA DİKBAŞ

DANIŞMAN

Dr. Öğr. Üyesi Gülten KÜÇÜKBASMACI

T.C.
KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
TÜRK HALK EDEBİYATI BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS

ELAZIĞ FIKRALARI VE FIKRA TİPLERİ
(Bağlam Merkezli Bir İnceleme)

Aybala DİKBAŞ

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Gülten KÜÇÜKBASMACI

Jüri Üyesi

Doç. Dr. Nezir TEMUR

Jüri Üyesi

Dr. Öğr. Üyesi M. Onur HASDEDEOĞLU

KASTAMONU - 2018

TEZ ONAYI

Aybala DİKBAŞ tarafından hazırlanan "Elazığ Fıkraları Ve Fıkra Tipleri (Bağlam Merkezli Bir İnceleme)" adlı tez çalışması aşağıdaki jüri üyeleri önünde savunulmuş ve oy birliği / oy çokluğu ile Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'nda YÜKSEK LİSANS / DOKTORA TEZİ olarak kabul edilmiştir.

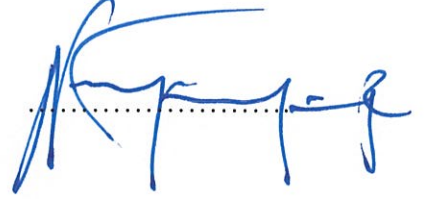
Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Gülten KÜÇÜKBASMACI
KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ

Jüri Üyesi

Doç. Dr. Nezir TEMUR
HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ

Jüri Üyesi

Dr. Öğr. Üyesi M. Onur HASDEDEOĞLU
KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ

27/06/2017

Enstitü Müdürü

Prof. Dr. Cevdet YAKUBOĞLU

TAAHHÜTNAME

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını bildirir ve taahhüt ederim.

Aybala Dikbaş

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi
ELAZIĞ FIKRALARI VE FIKRA TİPLERİ
(Bağlam Merkezli Bir İnceleme)

Aybala DİKBAŞ
Kastamonu Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Gülten Küçükbasmacı

Bu çalışmada Elazığ’da derlediğimiz fıkraları ve bu fıkralardaki fıkra tiplerini ele aldık. Çalışmanın özelliği, Elazığ’da derlenen fıkralar üzerine bağlam merkezli bir bakış açısıyla yapılan müstakil bir çalışma olmasıdır.

Tezin genel başlıkları şunlardır: “Elazığ ile İlgili Genel Bilgiler”, “Fıkra”, “İşlevleri Açısından Elazığ’da Derlenen Fıkralar”, “İcra Bağlamı Açısından Elazığ’da Derlenen Fıkralar”, “Elazığ’da Derlenen Fıkralarda Fıkra Tipi”, “Fıkra Tiplerine Göre Elazığ’da Derlenen Fıkraların İcra Bağlamları”, “Sonuç”, “Kaynakça”, “Ekler”.

Fıkralar, anlatmaya bağlı folklor ürünleridir. Bu çalışmada fıkralar sahadan derlenirken bağlamı ile birlikte derlenmiş; böylece fıkraların icra bağlamına göre özellikleri ve işlevleri tespit edilebilmiştir. Sadece metni derlemek, fıkrayı eksik değerlendirmektir. Çünkü her folklor ürünü özel bir metindir ve anlatıcısından, anlatılma ortamından bağımsız düşünülemez. Bu bakımdan kaynak kişiler ve anlatma ortamlarıyla birlikte anlatıların sosyal hayatta hangi işlevleri yüklendiği de çalışmamızda yer almıştır. Ayrıca derlenen Elazığ fıkralarının fıkra tipleri de tespit edilmiştir.

Anahtar sözcükler: Elazığ, fıkra, fıkra tipi, kuram, işlev, bağlam

2018, 191 sayfa

Bilim Kodu: 31003

ABSTRACT**M.Sc. Thesis
ANECDOTES OF THE ELAZIĞ AND ANECDOTAL TYPES****(A Context-Centered View)****Aybala DIKBAS
Kastamonu University
Institute for Social Science
Department of Turkish language and literatüre****Supervisor: Doctor Lecturer Gülten KUCUKBASMCI**

In this study, we discussed Elazığ anecdotes and anecdotes types. The feature of the work is that, it is a self-study based on a context-view centered conducted centered view on the jokes collected in Elazığ.

The general titles of our text are: the general information about Elazığ, anecdote, the anecdotes of Elazığ according to their functions, the anecdotes of Elazığ in terms of their performing context, anecdotal types in Elazığ anecdotes, the performing context of the anecdotes of Elazığ according to anecdotal types, result, dictionary, references, appendix.

Anecdotes are products of the folklore depended to narration. In this study, compilations were complied when complied from the scene; so that the features and functions of the anecdotes according to the execution context can be determined. Just compiling the text means insufficient evaluation of the anecdotes because every folklore product is a special one, so it cannot be considered as independent from its narrator and narrative environment. In this respect, we have also included in our work functions are carried out social life together with the sources and narration environment. Additionally, anecdotal types of the Elazığ anecdotes were detected.

Key Words: Elazığ, anecdote, anecdotal types, theory, function, context

2018, 191 pages

Science Code: 31003

ÖNSÖZ

Bir edebi tür olarak fıkra ve fıkra tipleri geçmişten günümüze pek çok araştırmacı tarafından tanımlanmış, tasnif edilmiş; derleme çalışmaları sonunda örnekler de ortaya konularak yayınlanmıştır. Bu tezde Elazığ'da anlatılan fıkralar derlenmiştir. Derlenen fıkralar bağlamsal yaklaşımla incelenmeye çalışılmıştır. Derlenen metinlerdeki fıkra tipleri, fıkraların işlevleri ve bağlamları tespit edilmiştir.

Sahadan derlenen metinler incelenirken ve yazıya geçirilirken metinlerin doğallığını yitirmemesi açısından anlatıcının ifadesi ve yöresel ağız korunmaya çalışılmıştır. Özellikle diyaloglarda yerel ağzın korunmaması fıkraya çok şey kaybettirebilirdi. Bu nedenle, anlatılar; bağlamıyla birlikte, hiç bozulmadan aktarılmıştır. Anlatıcının ifadesinin özgünlüğünü korumak için anlatının aynıyle aktarmak tercih edilmiştir, kaynak kişilerin cümle kurguları esas alınmıştır. Bu yüzden anlatılar içinde sözdizimine uymayan cümleler olmayabilir.

Çalışmamız; “Giriş”, “İşlevleri Açısından Elazığ'da Derlenen Fıkralar”, “İcra Bağlamı Açısından Elazığ'da Derlenen Fıkralar”, “Elazığ'da Derlenen Fıkralarda Fıkra Tipi”, “Fıkra Tiplerine Göre Elazığ'da Derlenen Fıkraların İcra Bağlamları”, olmak üzere dört bölümden oluşmakta; bu dört bölümden sonra “Sonuç”, “Kaynakça” ve “Ekler” yer almaktadır. Bana maddi manevi desteğini hiçbir zaman esirgemeyen aileme; anlayışı, katkısı ve yapıcı yönlendirmeleriyle düşünce dünyamı ve ufkumu geliştiren, çalışmamı zenginleştiren Tez Danışman Hocam Doktor Öğretim Üyesi Gülten Küçükbasmacı'ya en içten teşekkürlerimi iletiyorum.

Aybala DİKBAŞ

Kastamonu, Haziran, 2018

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
TEZ ONAYI	II
TAAHHÜTNAME	III
ÖZET.....	VI
ABSTRACT	IV
ÖNSÖZ.....	V
İÇİNDEKİLER	VII
GİRİŞ	1
1. Elazığ ile İlgili Genel Bilgiler	1
1.1. Elazığ’ın Tarihi, Coğrafi Özellikleri, Sosyal ve Ekonomik Yapısı.....	1
1. 1. 1. Elazığ’ın Tarihi	1
1. 1. 2. Coğrafi Özellikleri	2
1. 1. 3. Ekonomik ve Kültürel Yapı.....	4
2. Fıkra	5
2. 1. Fıkranın Tanımı	5
2. 2. Fıkralarda Konu, Yapı, Dil ve Üslup, Şahıs, Zaman ve Mekân.....	8
2.2.1. Fıkralarda Konu	8
2.2.2. Fıkralarda Yapı	10
2.2.3. Fıkralarda Dil ve Üslûp.....	12
2.2.4. Fıkralarda Şahıs	13
2.2.5. Fıkralarda Zaman.....	14
2.2.6. Fıkralarda Mekân	15
2.3. Fıkra Anlatma ve Fıkra Anlatıcıları	15
2.4. Fıkraların Tasnifi	19
2.5. Elazığ Fıkraları	22
3. Yöntem, Kapsam ve Sınırlılıklar	25
3.1. Yöntem	25
3.2. Kapsam ve Sınırlılıklar	27
1. BÖLÜM: İŞLEVLERİ AÇISINDAN ELAZIĞ’DA DERLENEN FIKRALAR	29

1.1. İşlevsel Halk Bilimi Yöntemi.....	31
1.2. Elazığ'da Derlenen Fıkraların İşlevleri	34
1.2.1. Eğlendirme, Güldürme ve Hoşça Vakit Geçirme İşlevi	36
1.2.2. Toplumsal Kurallara ve Törenlere Destek Verme İşlevi	38
1.2.3. Eğitim ve Kültürün Gelecek Kuşaklara Aktarılması İşlevi	42
1.2.4. Toplumsal ve Kişisel Baskılardan Kurtulma İşlevi	46
1.2.5. İletişim Aracı İşlevi	51
1.2.6. Sosyal Motivasyonu Sağlama İşlevi	54
1.2.7. Az Sözle Çok Şey Anlatma İşlevi	54
1.2.8. Toplumsal Eleştiri İşlevi.....	55
2. BÖLÜM: İCRA BAĞLAMİ AÇISINDAN ELAZIĞ'DA DERLENEN	
FIKRALAR	58
2.1. Bağlamsal Kuram	58
2.2. Elazığ'da Derlenen Fıkraların Bağlamı.....	59
2.2.1. Sözdoku.....	63
2.2.2. Metin.....	66
2.2.3. İcra Bağlamı.....	67
2.2.3.1. <i>Anlatıcı boyutu</i>	68
2.2.3.2. <i>Dinleyici boyutu</i>	73
2.2.3.3. <i>Mekân boyutu</i>	75
<i>Kahvehane</i>	76
<i>Kürsübaşı</i>	79
<i>Selamlık Odalar</i>	82
<i>Bey Konakları</i>	85
<i>Ev</i>	86
3. BÖLÜM: ELAZIĞ'DA DERLENEN FIKRALARDA FIKRA TİPİ	89
3.1. Türk Edebiyatında Fıkra Tipleri.....	89
3.2. Elazığ'da Derlenen Fıkralarda Fıkra Tipleri	90
3.2.1. Mahallî Tipler	90
3.2.1.1. <i>Ali Rıza Septioğlu tipi</i>	90
3.2.1.2. <i>Yolyemez Nazmi Dayı tipi</i>	96
3.2.2. Yöre Tipleri.....	100
3.2.2.1. <i>Baskilli tipi</i>	100

3 2.2.2. Harputlu tipi.....	104
3.2.2.3. Palulu tipi.....	107
3.2.3. Gündelik Fıkra Tipleri	111
3.2.3.1. Aile fertleriyle alakalı tipler.....	112
3.2.3.2. Mariz ve kötü tipler	114
3.2.3.3. Sanat ve meslekleri temsil eden tipler	116
4. BÖLÜM: FIKRA TİPLERİNE GÖRE ELAZIĞ’DA DERLENEN	
FIKRALARIN İCRA BAĞLAMLARI	121
4.1. Mahalli Tipler.....	121
4.1.1. Ali Rıza Septioğlu Fıkralarının İcra Bağlamları.....	121
4.1.2. Yol Yemez Nazmi Dayı Fıkralarının İcra Bağlamları.....	126
4.2. Yöre Tipleri	129
4.2.1. Baskilli Fıkralarının İcra Bağlamları	129
4.2.2. Harputlu Fıkralarının İcra Bağlamları	147
4.2.3. Palulu Fıkralarının İcra Bağlamları	150
4.3. Gündelik Fıkra Tipleri.....	156
4.3.1. Aile Fertleriyle Alakalı Fıkralarının İcra Bağlamları	156
4.3.2. Mariz ve Kötü Tiplerle Alakalı Fıkralarının İcra Bağlamları.....	160
4.3.3. Sanat ve Meslekleri Temsil Eden Tiplerle Alakalı Fıkralarının İcra Bağlamları	166
SONUÇ.....	176
KAYNAKÇA	180
EKLER.....	187
EK 1. Anket Soruları	187
EK 2. Mülakat Soruları	188
ÖZGEÇMİŞ.....	190

GİRİŞ

1. Elazığ ile İlgili Genel Bilgiler

1.1. Elazığ'ın Tarihî, Coğrafi Özellikleri, Sosyal ve Ekonomik Yapısı

1. 1. 1. Elazığ'ın Tarihi

Elazığ'ın yerleşim tarihî yeni olmasına karşın bölgenin tarihi oldukça eskidir. Bu nedenle Elazığ tarihini, Harput'un tarihi ile birlikte ele almamız gerekir.

Mevcut tarihi kaynaklara göre Harput'un en eski sakinleri MÖ 2000 yıllarından itibaren Doğu Anadolu'ya yerleşen Hurrilerdir. Yine tarihi kayıtlara göre Hurrilerden sonra bölgenin Hitit hâkimiyeti altına girdiğini görmekteyiz. Çok uzun sürmeyen Hitit hâkimiyetinden sonra MÖ 9. asırdan itibaren Doğu Anadolu'da devlet kuran Urartular Harput'ta uzun süre hüküm sürmüştür. Bugün bile tarihi heybetiyle ayakta duran Harput Kalesi Urartu devrinin izlerini taşımaktadır. MÖ 9. asırdan beri bu kalesiyle müstahkem mevki olarak bilinen Harput, 4000 yıllık bir maziye sahiptir (Diyanet İslam Ansiklopedisi, 2018, s. 551).

Harput tarih boyunca Romalıların, Bizanslıların, Sasanilerin, hâkimiyeti altında olmuştur.

Harput ve çevresi, 26 Ağustos 1071 Malazgirt muharebesinden sonra kesin olmamakla beraber 1085 yılında Türklerin eline geçmiştir. Bu ise Selçuklular devrine rastlamaktadır. Harput'un ilk Türk hâkimi Çubuk Bey'dir. Çubuk Bey, burada diğer Selçuk ümerası gibi Selçuklu Sultanına bağlı olmak şartıyla bir Hükümet kurmuştur. Kendisine oğlu Mehmet Bey, halef olduğu içindir ki, Harput tarihinde bu devire "Çubukoğulları Devri" denir. Çubukoğulları ve onlarla birlikte gelen Türkmenlerin Harput halkının ecdadını teşkil ettiğine şüphe kalmamıştır. Çubukoğulları devrinden sonra Harput'ta "Artukoğulları Devri" başlar. 12. asrın ilk yıllarında başlayan bu devir, 1234 yılına kadar devam etmiştir. Artukoğulları'nın, Türkmenleriyle beraber Doğu Anadolu'ya gelip yerleşmelerinden sonradır ki bir kolda Harput'a gelmiştir. Bunlara bu sebeple "Harput Artukluları" denmektedir (Diyanet İslam Ansiklopedisi, 2018, s. 552).

Artukoğulları devrinde adı hâlâ Harput ve Elazığ'da anılan Belek (Balak) Gazi'nin Harput'un yetiştirdiği en ünlü Türk Fatih olduğu bilinmektedir. 1965 yılında Harput Turizm Derneği tarafından Belek Gazi'nin, at üstünde güzel bir heykeli yaptırılmıştır. Onun en önemli hizmeti, Haçlı seferleri sırasındaki başarısıdır. Bu yüzden Selahattin Eyyubi ile kıyaslayanlar bile olmuştur.

Balak Gazi' den sonra 1185 yılına kadar Harput'ta yine Artukoğullarından gelen Prensler, hüküm sürmüşlerdir. Bunlardan Fahrettin Karaaslan'ında Harput tarihinde unutulmaz yeri ve eserleri vardır. Karaaslan 1148-1174 yılları arasında Harput'ta hüküm sürmüş ve burada bulunan Ulu Camii yaptırmıştır. 1234 yılında Harput'ta Artık Hanedanının hâkimiyeti son bulur ve Harput Selçuklu Hanedanına ilhak olunur. Selçuklular devrinde Harput, bir subaşı tarafından idare edilmiş ve bu devirde " Arap Baba Camii" ve bitişigindeki türbe hariç önemli bir eser bırakılmamıştır. Anadolu Selçuklularının bölgedeki hâkimiyeti sona erdikten sonra İlhanlıların daha sonra da Dulkadiroğullarının hükmettiklerini görüyoruz. Dulkadiroğulları devrinden sonra da Harput, 1465 te Uzun Hasan tarafından kuşatılmış ve 40 yıl kadar Akkoyunlular'ın idaresinde kalmıştır. Akkoyunlular'dan sonra 1507 yılında Harput, Şah İsmail'in idaresine geçmiştir. 1516 yılında Çaldıran Muharebesi'nden sonra Osmanlı ordusu tarafından fethedilmiştir (Diyanet İslam Ansiklopedisi, 2018, s. 552).

Osmanlı İdaresine geçen Harput, başlangıçta Diyarbakır eyaletine bağlı bir sancaktır.

Yukarıda tarihî devirlerinden kısaca bahsettiğimiz Harput, terkedilmiş ve yerini bugünkü Elazığ'a bırakmıştır. Bugünkü Elazığ, II. Mahmut zamanında 1834 yılında Reşit Mehmet Paşa zamanında kurulmaya başlanmıştır. Yeni kurulan şehir önceleri eyalet olmuştur sonra da sancak haline gelmiştir. Sultan Abdülaziz döneminde vali İsmail Paşa'nın teklifi ile 1867 yılında Elazığ'a "Mamurat ül -Aziz" adı verilmiştir.

Fakat telaffuzu güç olduğundan halk arasında "Elaziz" olarak söylenmiştir. Atatürk'ün 1937 yılında şehre "Azık İli" anlamına gelen "Elazık" adı verilmiş bu isim daha sonra "Elazığ" a dönüşmüştür.

1. 1. 2. Coğrafi Özellikleri

Elazığ ili Doğu Anadolu Bölgesi'nin güneybatısında Yukarı Fırat Bölümünde yer almaktadır. Yüzölçümü 8.455 km²'si kara, 826 km²'si baraj ve doğal göl alanları olmak üzere toplam 9.281 km²'dir. Denizden yüksekliği 1.067 metre olan Elazığ, yeryüzü şekilleri açısından topraklarını dağlık alanlar, platolar ve ovalar oluşturmaktadır. 38° 30' ile 40° 21' doğu boylamları, 38° 17' ile 39° 11' kuzey enlemleri arasında kalmaktadır. Coğrafi konumu itibariyle, Doğu Anadolu Bölgesini batıya bağlayan yolların kavşak noktasında bulunmaktadır. Elazığ, doğuda Bingöl, kuzeyde Tunceli, batı ve güneybatıda Malatya, güneyde ise Diyarbakır illeri ile komşudur. En önemli akarsu Fırat ve kollarıdır. İl Hazar Gölü, Keban baraj gölü, Karakaya baraj gölü, Kralkızı baraj gölü ve Özlüce gibi önemli baraj gölleriyle

çevrilidir. Geçmişte karasal iklimin hüküm sürdüğü Elazığ da günümüzde barajların etkisi ile ılıman bir iklime sahiptir.

Platolar: İl alanı daha çok dağlar ve platolarla kaplıdır. Elazığ da platolar Harput çevresinde Murat Nehrinin kuzey kesimlerinde ve Ağın yöresinde rastlanmaktadır.

Ovalar: Elazığ'da bulunan başlıca ovalar: Elazığ Ovası, Uluova, Kuzova, Behremaz Ovası, Palu (Yarımca) Ovası, Mürüdü Ovası, Zahini Ovası vardır. Bu ovalarda nohut, arpa, buğday, üzüm ekimi yapılmaktadır.

Dağlar: Elazığ'ın dört bir tarafı dağlarla çevrilidir.

Elazığ, doğusundan, batısından ve güneyinden, Güneydoğu Torosların batı uzantıları ile çevrili olup, Güneydoğu Toroslar, Malatya ili sınırları içinde doğuya doğru uzanarak Elazığ'dan geçer. Van gölünün güneyine doğru kıvrımlar halinde devam ederek ülkemizin sınırlarını terk ederler. Bu dağların en yüksek noktasını İlin batısındaki Hasan Dağı (2.118 m) oluşturur. Hasan Dağının güneyinde Bulutlu Dağı (2.004 m) , Karga Dağı (1.925 m) ve Kamışlık Dağı (2.016 m) yer alır. Elazığ ovasının güneyinde bulunan Meryem Dağının yüksekliği 1.490 metredir. Sıra dağlar Elazığ ovasının kuzeyinde, yeniden yükselir. Beydoğmuş yöresinde 1.724 metreye çıkarak, Keban Barajı çöküntü alanına dek sürer. Çöküntü alanından sonra doğuya doğru, önce Asker Dağını, sonra Palu İlçesinin doğusunda Gökdere Dağını oluşturur. Kuzeye doğru açılarak İlin Bingöl ile olan sınırını çizer. Burada bulunan Karaboğa dağlarının en yüksek noktaları, Elazığ İl sınırları içinde kalır. Hazar Gölünün kuzeyinde 2.140 metre yüksekliğindeki Master Dağı yer alır. Güneyinde ise en yüksek dağ silsileleri Hazarbaba (2.230 metre) dağını meydana getirir (Çakılçioğlu, 2014, s. 10).

Akarsu ve Göller: Elazığ'ın güney kesimi Fırat Havzası içinde kalmaktadır. Fırat Doğu Anadolu'nun en önemli akarsuyudur. Keban ilçesine kadar olan bölümü Karasu ve Murat nehirleri olmak üzere iki ana koldan oluşmaktadır.

Hazar Gölü (Gölcük): Elazığ'ın güneydoğusunda bulunmaktadır. Tektonik bir göldür. Güneyinde Hazarbaba Dağı bulunan göl, Uluova'dan Master Dağlarıyla ayrılır. Yüzölçümü 86 km² olan gölün derinliği 200-250 metre, denizden yüksekliği 1250 metre, gölün uzunluğu yaklaşık 22 km, en geniş yeri ise 5- 6 km'dir.(Çakılçioğlu, 2014) Hazar Gölünden turistik ve ekonomik olarak yararlanılmaktadır.

Keban Baraj Gölü: Türkiye'nin en büyük yapay göllerindendir. Doğal Göller arasında 675 km²'lik alanıyla 3. sırada yer almaktadır. Baraj Gölünün Murat vadisi

boyunca uzunluğu 125 km'dir. Genişliği yer yer değişmektedir. Keban baraj glnde elektrik üretiminin yanı sıra su avcılığı yapılmakta ve balık üretimi de gerçekleştirilmektedir.

Cip Baraj Gölü: Elazığ'ın 10 km batısında bulunmaktadır. Cip Barajı, Murat Nehri ile birleşen Cip ayı üzerinde yer almaktadır. Barajın yapımıyla oluşan gl sularıyla 800 hektar alan sulanmaktadır. Gl evresi ise mesire yeri olarak kullanılmaktadır.

1. 1. 3. Ekonomik ve Kültürel Yapı

Elazığ'ın sosyal ve ekonomik hayatında tarımın önemli bir yeri vardır. Sanayi ve hizmet sektörlerindeki gelişmelere rağmen tarım, ana sektör olma özelliğini sürdürmektedir.

İl ekonomisine önemli katkıda bulunan tarımsal faaliyetlerin başında tarla bitkileri üretimi gelmekte olup bunu sırasıyla hayvancılık, bağ-bağe ziraatı takip etmektedir.

Elazığ'ın sahip olduğu ekolojik ve ekonomik şartlar, hayvancılık başta olmak üzere bitkisel hayvansal üretim dallarından her ikisine de uygulanmasına imkan sağlanmaktadır.

Tarım sektörü gelirlerinde önemli paya sahip olan hayvancılık faaliyetlerinde daha çok büyükbaş hayvan yetiştiriciliği yapılmaktadır. Bunu küçükbaş ve kümes hayvanı yetiştiriciliği ve arıcılık yapılmaktadır.

Elazığ-Harput hem stratejik hem de doğal kaynakları nedeniyle Paleolitik dönemden beri yerleşmeye sahne olmuştur. 1085 yılından sonra Türkler Harput ve civarını kale ve askeri şehir konumundan çıkmıştır. Osmanlı İmparatorluğu döneminde ise kültür, sanat ve ticaret merkezi haline gelmiştir.

Harput'ta Orta Asya'dan gelen hayat tarzının etkileri hâlâ görülmektedir. Bu sebeple ilimiz kültür unsurları bakımından çok zengin değerlere sahiptir. Örf, adet, gelenek ve görenekleri, törenleri, trk ve manileri, halk hekimliği, geleneksel el sanatları ve halk oyunları, mutfağı vb. milli kültürümüz içerisinde kendine has özeliklerini korumaktadır.

Elâzığ, Türkiye'nin orta büyüklükteki şehirlerinden biridir. Şehirde fonksiyonlar arasında bir dengelenme görülmektedir. Yiğit Hayli Karakaş (1995, s. 346-356), bu konuyu bu şekilde anlatmaktadır. “Elâzığ şehrine baktığımızda hizmet sektörünün ağırlıkta olduğu görülür bunda yönetim merkezi olması ve bu idari fonksiyon nedeniyle kamu gibi görevlerde çalışanların oranlarının fazlalığı bu sektörün ilk sırada yer almasını sağlamıştır.”

1898 yılında 7500, 1909 yılında 8700 olan nüfus ilk nüfus sayımında 20052'ye yükselmiştir. Yerleşim durumu itibari ile nüfus yoğunluğunun şehir ve kasabalarda yaşadığı Elâzığ'ın nüfusu (2008 yılı) TÜİK sonucuna göre 541 000'dir. Elâzığ'ın nüfusu ilk nüfus sayımının yapıldığı 1927 yılından buyana geçen 82 yıllık süre içinde % 163 artmıştır (Özdal, 2010, s. 44).

Eğitim fonksiyonunun hizmet sektörü içerisinde yer alması sebebiyle eğitim fonksiyonunun Elazığ şehrinde önemli bir yere sahiptir. Elazığ da bulunan orta dereceli okullara genellikle yakın çevreden ve ilçelerden öğrenciler gelir. Üniversiteye ise başta yakın çevre ve bölge olmak üzere Türkiye'nin hemen her yerinden öğrenci gelmektedir. Elazığ da 2000 yılından sonra okuma-yazma oranları ve eğitim düzeyi hızlı bir şekilde artmıştır

2007 yılı sonunda ilimizde okuma yazma oranı erkeklerde %93.72 Kadınlarda ise %73,80, toplamda ise %83,76 olmuştur. Görüldüğü gibi kadınların okuma yazma oranı hala ilimizde düşüktür. Açılan okuma-yazma kursları ile bu oran yükseltilmeye çalışılmaktadır (Özdal, 2010, s. 45).

Elazıglılar, eğitime çok önem vermektedir. Açılan eğitim kurumları da bunun göstergesidir.

2. Fıkra

Tezin bu bölümünde fıkra hakkında bilgi verilecektir.

2. 1. Fıkranın Tanımı

Fıkralar, çok geniş bir coğrafi alan içinde, binlerce yıldan beri sözlü gelenekte yaşayan halk edebiyatı ürünleridir. Fıkralarda Türk halk kültürünün binlerce yıllık yolculuğunda toplum hayatındaki tüm gelişmeleri görebiliriz. Fıkralar toplumun

sosyal, iktisadi, kültürel, maddi ve manevi değerlerini yansıtan halk anlatılarıdır. Fıkralar hem bireysel hem de toplumsal anlamda Türk kültürünün önemli birer parçasıdır ve kültüre ait değerleri yansıtmaları bakımından da büyük önem taşımaktadır. Türk halkı olaylar karşısındaki düşünce, tutum ve davranışlarını fıkralarla duyurmuştur. Şüphesiz fıkralar bir toplumun dünyaya bakışını anlatması ve toplumun zekâsını türlü söz oyunları ile vermesi bakımından diğer nesir türlerinden farklı bir yere sahiptir.

Türk dilinin yazılı kaynaklarında fıkra ile ilgili ilk kayda Kaşgarlı Mahmud'un Divânü Lügâti't-Türk adlı eserinde rastlamaktayız. Kaşgarlı (2006, s. 307) fıkra için "küg" ve "külüt" kelimelerini "Halk arasında ortaya çıkıp insanları güldüren şey; halk arasında gülünç olan nesne." şeklinde açıklar. Bu kelimeler, İslamiyet öncesi Türk hayatında anlatılan fıkralara verilen isimler olmuştur.

Türk Dil Kurumu, fıkranın tanımını beş maddede vermiştir.

- “1. Edebiyat, kısa ve özlü anlatımı olan, nükteli, güldürücü hikâyecik
2. Edebiyat, köşe yazısı
3. Kanun maddelerinin kendi içlerinde satır başlarıyla ayrıldıkları ufak bölümlerden her biri
4. Paragraf
5. Anatomi (TDK, 2018)”

İslam Ansiklopedisi fıkra karşılığı olarak “latife”yi almıştır. Açıklamasını da şu şekilde yapmıştır: “İnsandaki ilâhî cevhere işaret eden tasavvuf terimi.” (2018, s. 109-110)

Dilimize Arapçadan geçmiş olan “fıkra” kelimesi pek çok alıntı kelime gibi zamanla birçok kavramı ifade etmiştir. Eski ve yeni sözlüklerde “fıkra” kelimesi hakkında yapılmış olan açıklamalar birbirine yakındır.

Ahmet Vefik Paşa (1966, s. 26) fıkra için “Parça cümlecik, kısacık hikâye” derken, Şemsettin Sami (1995, s. 1241) fıkra için: “1. Omurga kemiği; 2. Makale ve yazının ayrıca bir kelam veya bahis teşkil eden ve makale veya yazının mâkabl mabadından ayrılabilen parçası; 3. Nizam ve kanun veya kavâid-i ilmiye ve fenniye kitaplarında bend, madde; 4. Küçük hikâye, kıssa” şeklinde tarif etmiştir.

Yukarıdaki tanımlarda fıkranın terim anlamları ile ilgili açıklamalarda bulunulmuş; fıkranın bir edebi tür olarak yapı, içerik ve işlev özelliklerine değinilmemiştir.

Türk fıkralarını ilk derleyenlerden Mehmet Tevfik (1302, s. 2; aktaran Yıldırım, 1999, s. 2), fıkrayı tanımlamaktan ziyade, türün özelliklerini vurgulayarak, “Mesele-yi hikmet veya en müessir bir misal-i ibret mündemiç.” şeklinde bir açıklama yapmıştır.

Faik Reşat (1998, s. 7) ise fıkrayı, “Lâtifeler hoşâ gidecek ve ekseriya gülünecek sözlerle bu yolda nakledilen gerçek–yalan fıkralardır.” biçiminde tarif yoluna gitmiştir. Bu tanımda fıkraların içinde hem yalanın hem gerçeğin olduğunu görmekteyiz.

Agâh Sırrı Levent (1998, s. 47) “Fıkra deyince ilk hatıra gelen, nükteli, güldürücü çok kısa hikâyeciklerdir. Bunlar, nükteciliği ve şakacılığı ile tanınmış, anlayışlı ve uyanık kişilerce vaktiyle söylenmiştir.” diyerek fıkra türüne açıklık getirmeye çalışmıştır. Bu tanımda ise fıkranın daha çok güldürücü yönü ve fıkra anlatıcısı üzerinde durulmuştur.

Pertev Naili Boratav (1969, s.63) ise fıkrayı, “Fıkra, masala göre kısa, yoğun anlatımlı, belirli bir olaya bağlı, inandırmak ve ikna etmek amacıyla anlatılan, espri cümlesine sahip anlatmalardır.” şeklinde tanımlamıştır. Boratav, bu tanımında fıkranın yapısı ve dinleyici üzerinde bıraktığı etki hakkında bilgi vermiştir.

Şükrü Elçin (1981, s. 38) fıkrayı “Umumiyetle gerçek hayat hadiselerinden hareketle hisse kapmayı hedef tutan ve temelinde az çok takılma, nükte, mizâh, tenkit ve hiciv bulunan sözlü, kısa, mensur hikâyelere fıkra adı verilir.” şeklinde açıklamıştır.

Saim Sakaoğlu (1984, s. 24) ise fıkra türünü, “İnsanları bazen güldürmek ve eğlendirmek; bazen de düşündürmek ve ders vermek amacıyla anlatılan, genellikle gerçek olaylara dayanan, kısa nesir şeklindeki halk anlatmalarımızı fıkra diye tanımlayabiliriz.” şeklinde tarif yoluna gitmiştir. Sakaoğlu’nun yapmış olduğu tanımda ise fıkranın amacını da dikkat çekilmektedir.

Yukarıdaki tanımlarda görüldüğü gibi fıkra, birçok özelliği göz önünde bulundurularak farklı biçimlerde açıklanmaya çalışılmıştır. Dursun Yıldırım,

eserinde kendinden önce yapılmış sözlük ve araştırmacılara ait çeşitli tanımları verdikten sonra bu tanımlarda konunun bütün unsurlarının göz önünde tutulmadığını belirterek, türün bütün özelliklerini bünyesinde toplayan, kavram olarak bütün çizgilerini netleştiren bir tanım yapma denemesinde bulunmuştur. Dursun Yıldırım'ın fıkra tanımı şu şekildedir:

Fıkra, hikâye çekirdeğini hayattan alınmış bir vaka veya tam bir fikrin teşkil ettiği kısa ve yoğun anlatımlı, beşerî kusurlarla içtimâî ve gündelik hayatta ortaya çıkan kötü ve gülünç hadiseleri, çarpıklıkları, zıddiyetleri, eski ve yeni arasındaki çatışmaları sağduyuya dayalı ince bir mizah, hikmetli bir söz, keskin bir istihzâ yoluyla yansıtan; umumiyetle bir fıkra tipine bağlı olarak nesirle yaratılmış, sözlü edebiyatın müstakil şekillerinden ibaret, yaygın epik–dram türündeki realist hikâyelerden her birine verilen isimdir (Yıldırım, 1999, s. 12).

Tüm genel özelliklerini ve yukarıdaki tanımları da göz önünde bulundurarak fıkrayı; “Konusu hayattan alınmış, kısa ve yoğun anlatımlı, insani kusurlarla günlük yaşamda ortaya çıkan kötü ve gülünç olayları, çatışmaları mizahi bir üslupla yansıtan, genellikle bir tip etrafında oluşturulmuş, her yerde her yaştan insan tarafından eğlendirmek, ders vermek gibi sebeplerle ve kendine has anlatıcısı olmamakla birlikte bazı vasıflara sahip kimseler tarafından kendilerine has bir üslupla anlatılan halk edebiyatı ürünü şeklinde” tanımlayabiliriz.

2. 2. Fıkralarda Konu, Yapı, Dil ve Üslup, Şahıslar, Zaman ve Mekân

Tezin bu bölümünde fıkraların konu, yapı, dil ve üslup özellikleri, şahıslar, zaman ve mekân unsurları hakkında bilgi verilecektir.

2.2.1. Fıkralarda Konu

Hayatta karşılaştığımız veya karşılaşılabileceğimiz iyi veya kötü her türlü olay, tutum, davranış, insani kusur ve gülünç durum Türk fıkralarına konu olabilir. Bir fıkrada genellikle bir olay, bir tutum veya davranış yer alır. Bunların kendi aralarındaki çatışmalar fıkraların konusunu oluşturur. Buna bağlı olarak fıkranın merkezinde daima insan–toplum, toplum–insan ilişkileri bulunur. Fıkralar bu yönüyle halk anlatmalarının diğer türlerinden ayrılır. Günlük olaylara dayanmasından dolayı da diğer türlere göre daha gerçekçi bir yapıya sahiptir.

Fıkralar, hayatın yansımasıdır. Çevremizde bulunan kişilere, olaylara, mekânlara fıkralarda da rastlamaktayız. Sosyal hayattaki bütün olaylara fıkralarda rastlamaktayız. Fıkralarda bu olaylara ironi katarak mizah unsuru oluşturulur.

Dursun Yıldırım'a göre Türk fıkralarının konuları; inanç ve itikatlarla dinî âdet ve merasimler, dinî yasaklar, hurafe ve din adamlarıyla ilgili olanlar; idareci tabakayla halk arasında geçen olaylar; aile hukuk, terbiye, yardımlaşma, eğitim vb. konularla ilgili hayat hâdiseleri olmak üzere üç grupta ele alınabilir.

Birinci grup içinde, inanç ve itikadların, dinî âdet ve merasimlerin, dinî yasaklarla hurafelerin yarattığı anlamsız durumları ve yorumları, cahil din adamlarını ve dini istismar vasıtası olarak kullananları konu alan fıkralar yer alır. İkinci grup içinde ise, başlangıçtan bu yana, yöneticiler ile yönetilenler arasında cereyan eden durumlar, olaylar dile getirilir. Halk bu fıkralar ile düşünce, tutum ve davranışını bir fıkra tipi aracılığıyla yöneticiye yansıtmaya çalışır. Bu fıkralarda karşılaşılan haksızlıklar, zorbalıklar, baskılar, yolsuzluklar, adaletsizlikler, iltimas, rüşvet ve kayırmalar, tenkit ve alay konusu edilir. Üçüncü grup içinde yer alan fıkralar, günlük durumlar içinde karşılaştığımız muhtelif tezatların, çatışmaların yarattığı problemleri, sosyal ve beşerî kusurları, vak'aları işler. Bu fıkralarda haris, bencil, açgözlü, hilekâr, rüşvetçi, karaborsacı, dolandırıcı, hamiyetsiz, kavgacı, zorba, geçimsiz, dedikoducu, hırsız, arsız ve ahlâksız, gurur ve kibir düşkünü tipler, tenkit, alay ve istihza konusu edilir (Yıldırım, 1999, s. 222-223).

Gülin Ögüt Eker (2003, s. 80) Türk fıkralarının konularını; “1. İnsana nesne özelliği veren davranış, nitelik ve kusurlar\Ferdi özellikler; 2. Sosyal hayat, idare eden–idare edilenler; 3. Dinî inanç ve uygulamalar; 4. Ahlaki ve ailevi değerler” olmak üzere dört ana başlık altında toplamıştır.

Mahallî fıkra tiplerinin ise konu olarak yaşadıkları bölgedeki Türk insanını, onun inançlarını, değer hükümlerini, halkın olaylar karşısındaki tutum ve davranışlarını seçtikleri mahallî tipin ait olduğu bölge insanının bütün hayatını fıkralarda ortaya koydukları ifade edilmektedir (Altunel, 1990).

Fıkraların konuları, güldüren, etkileyen nükte motifleri milletlerin ortak malıdır (Boratav, 1982). Boratav'ın fıkra hakkındaki tespitlerinden yola çıkarak fıkraların anlatıldığı toplumun özelliklerini gösterdiğini ve o milletin ürünü olduğu sonucunu çıkartmaktayız.

Fıkra güldürme amacının yanı sıra dolaysız olarak yergiyi ve öfkeyi de içerir. Fıkranın geniş bir anlatım ve içerik alanı vardır. Fıkra, öfkenin ve düşmanlığın dışı

vurulduğu önemli bir edebiyat türüdür. Fıkra abartma, ironi gibi ince zekâ ürünü yöntemlerin yanı sıra aşâğılamalar da görülür. Fıkralar Türk halkının sağduyusunu ve iğneleyici özelliklerini birleştirerek onları fıkradaki bir kahramanla birleştirerek ortaya çıkarmıştır. Bu fıkralarda Türk halkının mizaha bakışını, engin hoşgörüsünü görürüz. Fıkralar, toplum ve insan ilişkilerini irdeleyen, olaylara ayna tutup yansıtan yönleriyle işlevseldir.

Fıkralar genellikle tek olay üzerine kurulur. Fıkraların merkezinde insan-insan, insan-toplum ilişkisi vardır. Toplum yaşayışının çelişkileri, düşünce ve davranış farklarından doğan çatışmalar fıkraların konularını oluşturur.

Kısaca; insana nesne özelliği veren davranışlar, kusurlar, dinî inanç ve uygulamalar, toplumsal, ahlaki ve manevi değerler, sosyal hayat, idare eden ve edilenler, toplumun en üst tabakasındaki insandan en alt tabakasındakine kadar geçmişten günümüze yaşanmış veya yaşanabilecek iyi veya kötü, açık veya gizli her türlü olay Türk fıkralarının konusu olabilir.

2.2.2. Fıkralarda Yapı

Türk fıkralarının giriş, gelişme ve sonuç bölümlerinden oluştuğunu söylemek yanlış olmaz. Bu bölümlerin, diğer türlerin bölümlerine göre oldukça kısa olduğunu görmekteyiz. Bölümler net bir şekilde birbirinden ayrılmış değildir. Genellikle fıkraların giriş ve gelişme bölümleri iç içe geçmiş durumdadır. Bu nedenle iki bölümü birbirinden ayırt etmek oldukça zordur. Daha doğrusu birçok fıkra sadece olayın başlangıcından kaynaklanan bir giriş vardır. Diğer türlerde olduğu gibi olayı, mekânı, tipleri tanıtan tasvirler fıkralarda yer almaz. Fıkralarda, sonuç bölümünde olayın veya fikrin sergilenmesi amacı güdülür. Sonuç cümlesi genellikle tek cümleden oluşur.

Fıkra, kuruluş bakımından tez ve karşı tezdendir. Yıldırım'a göre fıkranın estetik kuruluşunu da bu iki unsurun terkiibi oluşturur. Yıldırım bu estetik kuruluşu şöyle belirler:

Hazırlık bölümünde, kısaca, olay veya ifade edilmek istenen düşünce ile ilgili bilgi verildikten sonra tez ve karşı tez ortaya çıkar. Karşılıklı konuşma veya tartışma ile mesele muhakeme edilir. Muhakeme sonunda taraflar durumu bir hükme bağlar. Hüküm, fıkranın sonuç kısmıdır. Sonuçta hükümden çıkarılacak “hisse” gizlidir. Her fıkrada mutlaka bir “hisse” mevcuttur. Kısaca fıkranın estetiğini yaratan temel unsurun çatışma olduğu söylenebilir (Yıldırım, 1999, s. 8).

Türk fıkralarının genel yapısı itibarıyla iki ana bölümden meydana geldiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Birinci bölümde, bizi nükteye hazırlayan günlük hayatımız içinde olan hatta çok basit veya alelâde denecek kadar aşına bulunduğumuz bir olay veya fikir sergilenir. İkinci bölümde ise birinci bölümde öne sürülen fikir veya olaya bağlı hüküm bulunur. Fıkırada bizde hoş bir hava bırakan ve gülme uyandıran unsurlar aslında beklemediğimiz ve ümit etmediğimiz şeylerdir. Yani yeni durum zihnimizde uyumsuzluk yaratır ve biz de bu alışık olmadığımız durumun uyumsuzluğuna güleriz. Fıkraların yapısal özelliklerinden dolayı çatısı; hazırlık ve nükte, esas olayda da hüküm–yargı şeklinde iki bölüm üzerine kurulmaktadır.

Olay/fikir ve hüküm, fıkraları meydan getiren iki unsurdur. Burada esas olan ve fıkranın yükünü taşıyan hükümdür. Hüküm olmadıktan sonra başta bulunan olay veya fikrin ortaya konulması hiçbir şey ifade etmeyip sadece bir durumun hikâyesidir. Olay veya fikir, hükmün ortaya çıkmasını sağlayan bir tür hazırlıktır (Gökşen, 2002, s. 46).

Fıkırayı diğer türlerden ayıran hem şekil hem de iç yapısı itibarıyla sahip olduğu özelliklerdir. Fıkırada yer alan her unsur bu yapı içinde yerli yerinde bulunmak zorundadır. Bunun tersi bir durumda fıkra yapısını kaybedebilir. Çünkü olay ve fikir fıkranın içyapısını şekillendirir. İyi fıkra anlatıcısı olarak kabul ettiğimiz anlatıcıların esas özelliğinin nükteyi etkili bir şekilde ortaya çıkaracak fıkranın içyapısını ayarlamalarındaki marifetleridir. Fıkralardaki nüktenin ortaya çıkışı konusunda Sakaoğlu şunları söylemektedir:

Bazı fıkraların nüktesi bir harekete bağlı olarak ortaya çıkarken, bazılarının nüktesi bir söze bağlıdır. Bazı fıkralarda ise bunların her ikisinin bir arada bulunduğu görülür. Nüktesi bir harekete bağlı olan fıkralarda, nükteyi anlamak düşünmekten çok görmeye bağlıdır. Nüktenin anlaşılması için bir hareketin görülmesi yeterlidir. Bu, bir el hareketi, bir vücut hareketi olabileceği gibi dinleyicilerden bazılarının da katılabileceği ortak bir hareket de olabilir. Nüktenin söze bağlı olduğu fıkralarda, bir veya birkaç kelimenin değişik şekillerde kullanılmasıyla nükte ortaya çıkar. Bazen bir kelimenin ikinci bir manası da akla getirilir; bazen küçük bir ses değişikliği ile nükte kurulur; bazen de nükte kafiyeli bir kelimeyle bağlanabilir (Sakaoğlu, 1992, s. 31).

Fıkralarda her unsur yerli yerinde olmak zorundadır. Çünkü, fıkralar binlerce yıllık bir kültürün oluşturduğu imbikten geçerek en mükemmel şeklini almıştır. Bu yapı bozulursa hem iç ahengi hem muhteva yapısındaki derinlik kaybolur ve fıkranın ahengi bozulur. Fıkroda teferruata inilmez, uzun uzun tasvirlerle önem verilmez. Az sözle çok şey anlatmak, amaca uygun bir biçimde anlamlı fikir söylemek ve hareket etmek fıkranın yapı özellikleri arasındadır. İfade edilmek istenen düşünce veya davranış bazen tek bir kelime veya hareketle anlatılabilir. Bir fıkra içinde yer alan her unsurun her kelimenin bir amacı vardır. Bunların biri değiştirilir veya çıkarılırsa fıkra amacına ulaşamaz.

Fıkraların şekil olarak önemli bir özelliği kısa nesir anlatılar olmalarıdır. Metin Ekici, fıkra metinlerinin kısalığının anlatma ve dinleme süresinde de kısalığa yol açtığını söyler. Ona göre asıl önemli olan espri cümlesinin unutulmamasıdır. Espri cümlesi hatırlandığında fıkra da kolayca hatırlanıp anlatılabilir (Ekici, 2004).

Günlük olayda karşılaşılan her olay, durum, fikir fıkraların konusu olabilmesine rağmen fıkralar yapısını bozacak bir müdahaleyi kabul etmemektedir.

2.2.3. Fıkralarda Dil ve Üslûp

Türk fıkraları anlatılırken de yazıya geçirilirken de açık, sade ve anlaşılır bir dil kullanılır. Bunun en önemli sebebi fıkraların günlük yaşamın içinde yeri geldiğinde anlatılmasıdır. Fıkraların anlatılış bağlamları, dilini ve üslubunu da belirler. Fıkralar anlatıldığı yörenin konuşma diline bağlı olarak anlatılır.

Konuşma dilinin bütün kelimelerinin incelik ve işleklikleriyle fıkroda yer aldığını söyleyen Yıldırım, fıkroda ifadeyi kuvvetlendirmek için çeşitli yollara başvurulduğunu belirtir. Kelime tekrarları, kelimeleri mecaz anlamlarda kullanmak; tezat, kinaye, tevriye, istiare gibi sanatlar ifadeyi kuvvetlendirmenin yollarındandır. Sözlü iletişim biçiminin bir ürünü olarak anlatılan fıkralarda karşımıza çıkan konuşma dili, Yıldırım'ın (1999, s. 11) ifadesiyle söyleyecek olursak; "külfetsiz, yapmacıktan uzak, canlı bir Türkçedir ve fıkralarda kullanılan dilin temel özelliği canlı, açık, anlamı yoğun, ince ve zarif olmasıdır." diye ifade etmektedir.

Her fıkra anlatıldığı yörenin dil özelliklerini gösterir. Şahıslar, durum ve mevkilerine göre kendi ağız özellikleriyle konuşturulduğundan onların ruh durumları ve yaşadıkları ortam ifade edilmiştir (Yıldırım, 1999).

Birbirine zıt iki unsurdan meydana gelen fıkralar genellikle karşılıklı konuşma üslûbuna uygun mantıklı diyaloglara dayalıdır. Bu yapı içinde fıkralarda rastlanan cümle tipleri fazla değildir. Geçmiş zaman, geniş zamanın hikâyesi, soru ve emir cümleleri göze çarpmaktadır. Fıkraların cümleleri kısa, yapmacıktan uzak ve anlaşılır olmak zorundadır. Burada önemli olan olay, durum veya fikrin kısaca ve anlaşılır bir şekilde ifade edilmesidir. Fıkranın anlatımında detaya inmek onun esprisini yitireceği gibi dinleyenlere de sıkıntı verecektir.

Fıkraların dinleyici veya toplum üzerindeki etkisini artırmak için abartma ve tekrar gibi unsurlardan bol bol faydalanılır. Bununla fıkra dinleyicinin dikkati canlı tutmaktadır. Ayrıca yerinde yapılan tekrarlar ve abartmalar, fıkranın anlatımına farklı bir renk kazandırırken insanlar üzerindeki etkisi de artmış olur.

2.2.4. Fıkralarda Şahıs

Fıkra metinlerinde şahısların önemli bir yeri vardır. Bazen fıkralar isimleriyle değil de fıkradaki şahsa göre hatırlanır ve söylenir. Bu fıkralar, bağlandıkları fıkra tipinin adıyla anılır. Örneğin; Elazığ yöresinde ki Yolyemez Nazmi Dayı fıkrası. Anlatılan fıkranın Yolyemez Nazmi Dayı'nın başından geçip geçmediği bilinmemektedir. Fakat halk onu kendi haklarını korumak için halk sözcüsü olarak seçmiştir. Halkın ortak yaratma gücünden doğan bu tipler, içtimai hayatta cemiyetin ortak görüş ve düşüncelerini yansıtmakla görevlidirler (Yıldırım, 1999). Fıkralardaki şahıslar, toplumun davranmasını istediği gibi davranmakta ve böylece toplumun düşüncelerini yansıtmaktadırlar. Bu tipler bulundukları toplum için örnektir.

Toplumun düzenin yıkmak isteyenleri komik duruma düşürerek toplumu korumaya çalışırlar. Halkın her türlü sözcülüğünü yüklenmiş olan bu tipler, onun karşısında yer almayı seçen insanlarla amansızca mücadeleye girişir (Yıldırım, 1999).

Türk toplumunda halkın sözcülüğünü yapan birçok tip vardır. Türk halkı, gelenek ve göreneklerine bağlı ve hassas bir topluluktur. Toplumdaki dinamizmi kontrol etmek; toplumun aksayan ve bozulan taraflarını düzeltmek için kendi ortak yaratma gücünden kuvvet alıp vücut bulan sözcükler ortaya sürerek kendi kendini kontrol etme yolunu seçmiştir (Yıldırım, 1999).

2.2.5. Fıkralarda Zaman

Türk fıkralarında zaman genellikle belirsizlik gösterir. Fıkroda anlatılan olayın ne zaman yaşandığı, fıkranın ne zaman oluştuğu genellikle belirsizdir. Bununla birlikte Yıldırım'a göre Nasreddin Hoca, İncili Çavuş, Bekri Mustafa, Kemine, Mirali ve Bektaşî'ye ait fıkraların bazılarında, tarihî şahsiyetler sebebiyle zamana dair fikir yürütülebilse de bu durum genel kuralı değiştirmez (Yıldırım, 1999, s. 9). Ayrıca bu hususta şunu da ifade etmek gerekir: Fıkralarda tipleşme meselesi göz önünde bulundurulduğunda fıkra tipi haline dönüşen tarihî şahsiyete bağlı olarak anlatılan fıkranın zamanını bu şahsiyetin yaşadığı zamana göre belirlemek mümkün olamayacaktır. Zira artık tarihi şahsiyet fıkra tipi haline gelmiş, yaşadığı devir ve mekândan farklı zaman ve mekâna taşınmıştır.

Dursun Yıldırım konu ile ilgili olarak, şunları da söylemiştir:

Fıkralarda geçen zaman yaşadığımız hayatın (geçmiş ve bugün dâhil) tamamını kapsayan belirsiz bir geniş zaman özelliği içinde görülür. Bu kategori kimi durumlarda, tiplerin belirlilik özellikleri göstermesi hâlinde, muayyen bir seviyede, vaka kendine sınırlı bir belirlilik sağlar. Bu belirlilik yine de kesin bir an değil, bir devir ile sınırlıdır. Tarih, bir gün, zamanın birinde, yatsı, sabah... filan padişahın devrinde gibi ifadeler ile tayin edilir; bir zaman kronolojisi, gerçek anlamda söz konusu değildir (Yıldırım, 1998, s. 226).

Bu ifadeden yola çıkarak fıkra zamanının olaylarla, kişilerle veya devirlerle sınırlı olmadığını görüyoruz. Fıkralarda zamanın yaşadığımız hayatın tamamını kapsamaması her nesile ve her yüzyıla hitap etmek istemesindendir. Belli bir zamanı olsa sadece o dönemle sınırlı kalacaktır ve o fıkralar o dönemden sonra unutulacaktır. Belli bir zamanın olmaması fıkraların sözlü veya yazılı bir şekilde nesilden nesile aktarılmasını sağlamaktadır. Geleneğin işlenerek zamanın ruhuna uygun hâle getirilmesi kültürel belleğin sürekliliği açısından önemlidir.

Fıkralar, toplumun günlük hayatından kaynaklanmakla beraber tarihî bir olay değildir. Halk için fıkroda anlatılan olayın ne zaman olduğu değil, nasıl olduğu ve ne anlattığı önemlidir. Bu yüzden fıkralar anlatılırken tarihlerine önem verilmez. Fıkroda geniş bir zamana hitap etme özelliği vardır. Aksi takdirde fıkraların ömrü sınırlandırılmış olur. Zaman bakımından görülen belirsizlik fıkraların ömründen sınır çizgisini kaldırmış ve onlara geniş zamana yayılma olanağı vermiştir.

2.2.6. Fıkralarda Mekân

Fıkralarda her olay bir mekânda meydana gelir. Dolayısıyla; fıkraya konu olan olayın mutlaka geçtiği bir mekân vardır. Ancak bu mekân genellikle belirsizdir. Hâkim olan mekân, geniş bir coğrafya içinde bulunur. Fıkralardaki mekân, ikamet yerleri belirsiz bir hâlde yer alır.

Fıkralarda yer alan mekân, kimi zaman tüm özellikleri ile tasvir edilir, kimi zaman ise, tipler arasında cereyan eden konuşmanın cümleleri içine yerleştirilen kelimelerin yarattığı atmosfer ile anlaşılabilirlik kazanır. Fıkralarda görülen dağ, bayır, ırmak kenarı, deniz kıyısı, çayır, dükkân, ev, kahve, cami, okul gibi hakikî hayat sahneleri, fıkralarda görülen mekânın muhtelif parçalarıdır. Bu sahneler fıkralarda, gerekli özellikleri kısaca tasvir edilmek suretiyle yer alır. Söz konusu özellikler ve onlara izafe edilen vasıflar, kültürel kimliklerinin anlaşılmasına bir ölçüde yardımcı olabilecek ipuçları taşıyabilir (Yıldırım, 1998, s. 226).

Fıkralarda yer alan mekânların vazgeçilmez görevleri vardır. Mekânın fıkroda bir işlevi yoksa önemi de yoktur ve ayrıntılı mekân tasvirleri yer almaz. Başka bir ifadeyle vakanın şekli adı geçen mekânları zorunlu kılmaktadır.

2.3. Fıkra Anlatma ve Fıkra Anlatıcıları

Türk sözlü geleneğinde anlatıların bir kısmı belli anlatıcı tiplerine bağlı ve bir kısmı da anlatıcı tipine bağlı olmayan ürünlerdir. Örneğin; destanın, “destancı” adında özel bir anlatıcısı vardır. Destancı olmadığı takdirde destan anlatma geleneği de zayıflamaktadır. Aynı şekilde halk hikâyesi adı verilen anlatmalar da varlıklarını kendilerini yaratan “âşık” denilen usta sanatçılara borçludur (Ekici, 2015, s. 276). Efsane ve fıkra gibi türlerin ise özel bir anlatıcısı yoktur. Fıkra, günlük hayatın içinde yeri geldiğinde herkes tarafından anlatılabilir ve kullanılabilir. Bu konuda Sabri Esat Siyavuşgil’in tespitleri şöyledir:

Türkler dünyanın eşiğine bastığı anda iki hakikatle karşılaşır: Bunlar biri fıkra anlatmak, diğeri ise dinlemektir. Çünkü biz Türkler, fıkra anlatmasını ve dinlemesini çok seven bir milletizdir. Büyükler küçüklere nasihat vermek, onları kendi görgü ve tecrübelerinden faydalandırmak istedikleri zaman, tutulacak veya tutulmayacak yolları birer fıkranın ışığı altında gösterirler. Birbirlerinin akranı olan kimseler, anlayamadıkları veya çözemedikleri olaylar karşısında kalınca, bu çapraşık vaziyetlere o anda hatırlayıp birbirlerine anlattıkları fıkralardan birer hâl sureti çıkarmağa çalışırlar. Gazetelerin fıkra yazarları, açıkça ifade etmekten çekindikleri hükümleri, bir fıkraya söyletmek suretiyle işin içinden çıkarlar (Siyavuşgil, 1959, s. 383).

Unutulmaması gereken ve çok önemli bir husus, bütün halk anlatmalarının devamlılığını ve canlılığını sağlayan, onları zaman içinde zenginleştiren ve güzelleştiren anlatıcılardır. Bu durum halk anlatmalarının hepsini kapsamaktadır. Sözlü kültür ortamı, icranın dil dışında herhangi bir araç kullanmaksızın gerçekleştirildiği kültürel ortamdır. Bu ortamın temel nitelikleri arasında; yüz yüze ilişkilerin varlığı, hafızanın anlatıyı saptamaktaki önemli etkisi veya icranın canlı bir gösterim olarak karşımıza çıkışı sayılabilir. Walter J. Ong’a (1999, s. 49) göre “Sözlü kültürler ait ürünler yazılı metinden yoksundur. Bu nedenle sözlü kültür ortamında yaratılan eserler tamamıyla söze dayalıdır. Sözel iletişim yoluyla edinilen bilgiler ve düşünceler bellekte saklanır. Bellekte saklamayı kolaylaştıran ise hazır düşünce kalıplarını kullanmaktır.” Bu cümleden fıkraların başlı başına kalıp ifadelerden oluşan bir bütün oldukları anlaşılmaktadır. Fıkrayı doğru ve etkili anlatabilmek için fıkradaki hemen tüm unsurların hafızada tutulması gerekir. Fıkralar kadar anlatıcılar ve anlatıcının anlatımı da önemlidir. Fıkra bir anlatıcı tipine bağlı değildir. Herkes iyi fıkra anlatamayabilir, ama herkes fıkra anlatabilir.

Fıkraları herkesin anlatabilmesinin bir sebebi fıkra metnlerinin kısa oluşunda aranmalıdır. Metin Ekici’ye göre;

Fıkraların belli bir anlatıcı tipine bağlı olmamaları ve hemen her yerde, herkes tarafından anlatılabilmelerinde kısa olma özelliği önemlidir. Bir metnin kısalığı hem hatırlama, hem de anlatma zamanı ve dinleme zamanı bakımından büyük bir kolaylık sağlamaktadır. Özellikle günümüzde insanların bir koşturma içinde oldukları ve uzun anlatmaları dinlemek için zaman ayıramayacakları düşünülürse, fıkraların diğer anlatı türlerine göre neden daha çok tercih edildiği daha iyi anlaşılacaktır. Herkesin birkaç dakika sürecek bir fıkra dinlemeye ve anlatmaya zamanı vardır ve olacaktır (Ekici, 2004, s. 274).

Sözlü aktarımda en önemli unsur anlatıcı olduğundan anlatıcının kim olduğunu bilmek, fıkrayı nasıl anlattığını ve şekillendirdiğini bilmek fıkra türünün içeriğinin ve yapısını anlaşılmasında etkilidir. Hemen herkes fıkra anlatabilir. Fıkra anlatıcısı için

özel bir yetiştirme ortamı veya usta çırak ilişkisi de söz konusu değildir. Fıkra anlatımında en önemli unsur gerek görüldüğü bir anda anlatıyor olmasıdır. Fıkra için önemli olan anlatıcı değil fıkranın anlatılmasıdır. Fakat; fıkra anlatıcısının fıkra anlatmakta bazı özelliklere sahip olması gereklidir. Anlatıcı, fıkradaki ince anlamı kaybetmeden etkili bir biçimde anlatılabilmelidir. Fıkraların iyi anlatılması ayrı bir yetenektir. Her insan en az birkaç fıkra bilir, fakat her insan iyi fıkra anlatamaz. İyi fıkra anlatıcısı fıkranın hem zaman ve mekânını iyi seçecek hem de fıkranın kendine özgü yapısını bozmayacaktır. Fıkra anlatıcısının jest, mimik ve ses tonuna hâkimiyeti dinleyicilerin dikkatini çekecektir. Anlatıcı her zaman konuştuğu dile hâkim olmalıdır. Fıkrayı başarılı bir şekilde anlatmak noktasında Songül Çek fıkra anlatıcılarının iki genel kategoride değerlendirmiştir.

Birinci grup anlatıcılar fıkrayı anlatmakta yetenekli, mukallit, mizahi yönü ağır basan kimselerdir. Bu kimseler daha çok bilgi, tecrübe veya bir takım toplumsal değerlerin benimsetilmesi noktasında etkili kimselerdir. İkinci grup fıkra anlatıcılarını ise bahsi geçen nitelikleri taşımayan ancak duydukları, bildikleri fıkraları gündelik hayatın belli safhalarında anlatan kimseler oluşturur (Çek, 2017, s. 84).

Fıkraların görevlerine göre anlatıcıların da farklı görevlerinin olduğunu görmekteyiz. Zabit Yön bu konu hakkında şu şekilde açıklama yapmaktadır.

Birinci grup fıkralarda anlatıcıların dinleyenleri eğlendirmek, güldürmekten ziyade kendilerinin yaşam boyunca edindiği bilgi ve tecrübeleri aktarmak üzere bu tip fıkraları anlattıkları söylenebilir. Elbette sadece onlar tarafından anlatıldıklarını söylemek yanlış olur. Ancak özellikle belli yaşın üstünde olup ciddiyet taşıyan fıkraları anlatımına katan icracıların ayrı bir grup oluşturduğunu düşünmek mümkündür. Özellikle Osmanlı döneminde erkeklerden oluşan meclislerde fıkraların yaygın bir şekilde anlatıldıkları görülmektedir. Yazıya geçirilen birçok fıkra da bu gibi meclislerde dinlenen fıkralardan oluşmaktadır (Yön, 2015, s. 5).

Benzer şekilde Faik Reşad (1998, s. 5), “Külliyyat-ı Letaif” adlı eserinde “Öteden beri her kavmin edebiyatçı ve hikmet sahibi kimseleri ciddi bir dille anlatılamayacak hikmet ve öğütleri hatta bazen hayvan ve bitkilerin lisanından hezel ve mizah vadisinde fıkralar ihtirayla halka telkine bu yolla ahlakı tezhibe ve gafilleri tenbihe himmet etmişlerdir.” diyerek fıkraların hikmet sahibi kimseler tarafından “tezhib” ve “tenbih” için anlatıldığını vurgular.

Yine birinci gruba dâhil edebileceğimiz bir başka fıkra anlatıcısı tipi de fıkra anlatmayı ustalıkla becerebilen kimselerdir. Bunların mizahi yönleri ağır basar. Bununla ilgili olarak Pertev Naili Boratav’ın düşünceleri dikkat çekicidir. Boratav’a

(1969, s. 92) göre “Tatlı fıkra anlatan kimseler tıpkı iyi masalcılar gibi bu yetenekleriyle çevrelerinde ün salmışlardır. Aynı fikrayı bilen birçok kişiler içinde, onları, tadı tuzu yerinde anlatanlar aranır.” şeklinde ifade etmiştir.

Fıkra anlatanların ikinci grubunu sıradan fıkra anlatıcıları olarak gruplamak mümkündür. Bu anlatıcılar fıkralarda hiçbir müdahalede bulunmayıp gerçek hayatta yaşadıkları olayla fıkra arasında bağ kurarak çoğunlukla nakletme işini üstlenirler. Çek (2017, s. 87) bu grup fıkra anlatıcıları için şu açıklamada bulunmuştur. “Bir olay, olgu ya da düşünceyi desteklemek veya sadece eğlenmek için fıkra anlatılabilmektedir. Bu amaçlarla anlatılan fıkra özel bir yetenek gerektirmeyebilir. Bu anlamda hemen herkes fıkra anlatıcısı olarak kabul edilebilir. Burada anlatıcının fikrayı hangi işlevle kullandığı öne çıkar.” Bu gruptaki fıkralarda önemli olan anlatıcı değil, fıkranın işlevidir.

Fıkra anlatmanın belirli bir yaşı yoktur. Ancak belli yaşlara göre anlatılan fıkralar değişebilmektedir. Yaşa göre kullanılan dil, üslup ve mizahi anlayış değişmektedir. Örneğin çocukların anlattığı ile orta yaş ve üstündekilerin anlattığı fıkralar farklıdır. Çocuklarla ve gençlerin anlattığı fıkralarda daha çok güldürü öğeleri baskındır. Fıkroda kullanılan sözcükler çocuklar tarafından anlaşılan sözcüklerden oluşur. Bu yüzden çocuk fıkralarının, çocukların anlayabilmesi için çocukların kelime hazinesinde olan sözcüklerden oluşması gerekmektedir. Çocukların fıkroda neye güldükleri, neyi anladığıyla ilgilidir. Çocuklar daha çok gülme duygusu yaratan somut sözlere gülerler.

Fıkra bittikten sonra da kimi zaman durumu daha net ortaya koymak için fıkranın ana mesajı ya da fikrayla ilgili yorum eklenebilmektedir. Bazı fıkraların kısa olması söz arasında atasözü gibi kullanılabilmesini sağlamaktadır. Bu hem anlatımı zenginleştirmektedir, hem de etkili bir fikir aktarımı sağlamaktadır.

Fıkralar lüzumsuz yere anlatılmadıkları gibi durduk yere de anlatılmazlar. Fıkranın anlatılması için anlatıcı, dinleyici ve ortamın uygun ve hazır olması gerekir. Fıkralar içinde bulunulan ortama uygun biçimde anlatılırlar. Fıkra anlatmak için özel bir hazırlık, özel bir dinleyici grubu oluşturmak gibi bir durum söz konusu değildir. Fıkralar içinde bulundukları ortamın özelliğini ve içinde bulunulan duruma ve

konusulan konuya uygun biçimde, fıkrayı bilen kişi tarafından anlatılır. Bu da fıkraların benimsenmesini, öğrenilmesini kolaylaştıran bir özelliktir.

Fıkraların hemen her yerde ve anda anlatılabilmesi durumu ise onların şekil ve yapısı, içeriği ve işlevi ile de yakından ilgilidir. Fıkralarda içeriğe baktığımızda belli bir konu sınırlamasının olmadığı görülür. Konu sınırlaması fıkranın tipi ve anlatma ortamı ile ilgili olarak ortaya çıkar. Belli tipler etrafında ancak belli fıkraların anlatılabileceği düşünülürse, neden fıkra tipinin konuda sınırlama yarattığı daha iyi anlaşılır. İkinci durum ise anlatıcı ve dinleyicinin yaş ve cins durumuna bağlıdır. Buna göre, bir fıkranın anlatımında anlatma ortamındaki kişilerin yaş durumları ve cinsiyet özellikleri anlatılacak fıkranın konusunu belirlemektedir. Fıkraların sürekli olarak anlatılması, aktarılması ve güncellenmesindeki son neden işlevi ile ilgilidir (Ekici, 2015, s.276).

Fıkraların eğitime ve ders verme işlevi kullanılarak toplumun refahı ve huzuru sağlanabilir. Ayrıca anlatmak istediğimiz ama toplumun baskısından dolayı anlatamadıklarımızı fıkralar sayesinde anlatırız ve bu şekilde rahatlarız.

Eskiden beri her milletin edebiyatçı ve hikmet sahibi kimseleri ciddî bir dille anlatılamayacak hikmet ve öğütleri, hatta bazen hayvan ve bitkilerin lisanından fıkralar yoluyla halka anlatmaya, bu yolla ahlâkı güzelleştirmeye ve gafilleri uyarmaya çalışmışlardır. Çünkü lâtifeler hem gönülleri şenlendirme vesilesi olması, hem de ibret almayı, hakikatleri öğrenmeyi sağlaması yönüyle eğlencelerin faydalı kısmındandır (Faik Reşat, 1998, s. 7).

Fıkra anlatıcısının cinsiyeti, fıkranın konusunu etkilemektedir. Toplum tarafından kadınların küfürlü konuşması hoş karşılanmaz. Bu yüzden kadınların anlattığı fıkralarda küfür ve cinsel içerikler olmaz. Fakat erkekler için toplumda böyle bir yasak olmadığı için erkeklerin anlattığı fıkralarda küfür ve cinsel içerikli fıkralar anlatılmaktadır. Özellikle kahvehane ortamlarında bu tarz fıkralar erkekler arasında anlatılmaktadır.

Sonuç olarak fıkraları etkileyen birçok unsur vardır. Bu unsurlardan bir tanesi de fıkra anlatıcılarıdır. Herkes fıkra anlatabilir fakat herkes fıkra anlatıcısı olamaz. Fıkra anlatıcısının yaşı, eğitim durumu ve cinsiyeti gibi birçok etken fıkrayı etkilemektedir. Bu yüzden de fıkranın gidişatı için fıkra anlatıcıları önemli bir etkiye sahiptir.

2.4. Fıkraların Tasnifi

Türk fıkraları tasnif edilirken genellikle iki yol izlenmiştir. Bazı ilim adamları fıkraları tiplerine göre tasnif ederken, bazıları da fıkraları, konu ve muhtevasına göre tasnif etmişlerdir. Faik Reşad (1897 s. 2-3 aktaran Yıldırım, 1999, s. 20), Türk

fıkralarını ilk defa belirli bir ölçüyü esas kabul edip tasnif etmiştir. Bu tasnif şöyledir:

1. Müluk, Ümera, Vüzera, Hukkam
2. Zevat-ı Mukaddese, Ülema, Urefa, Meşayih, Hükema
3. Şuara, Üdeba, Müellifin, Muharririn
4. Zürefa, Ezyika, Hazır-Cevaplar
5. Memurin, Dipnotlar
6. Mehakim, Deavi, Müftehimin ve Mahkumin, Avukatlar, Şahidler
7. Askerlik, Harp, Atıcılık, Binicilik
8. Etibba ve Mütetabbidin, Zamir ve Mütemarizin
9. Eimme, Vaizin, Rehabin, Müraiyan
10. Muallimin ve Müte'allimin, Mekatib ve Medaris
11. Aile, Zevc ve Zevce, Ebeveyn, Evlad, Akraba
12. Ahval-i Nisvan, Mu'aşekat, İzdivacat, Mütayebat-ı İşvebazane ve Harfendazane
13. Cühela, Hümeka, Sadeddilan, Köylüler, Kaba adamlar
14. Ziyafet, Et'ime, Matbah, Lokanta, Aşçı, Vekilharç, Oburluk, Açgözlülük
15. Müsavirlik, Mizbanlık
16. Fakir, Dilenci, Cerrar, Zügürt, Tüfeyli
17. Ehisra ve Mümsikin Taamkaran
18. Esnaf, Tüccar, Amele
19. Sarhoşlar, Tiryakiler
20. Hırsız, Dolandırıcı, Ayyar, Yankesici, Zorba, Eşkîya, Çapkın, Serseri
21. Hizmetkâr, Lala, Daye, Mürebbi, Köle, Cariye, Müdür-i umur, Kahya
22. Süfeha
23. Seyahat, Vesait-i Nakliyye (at, araba, tramvay, şimendifer, vapur, kayık, otel, han)
24. Eğlence mahalleri (müsamere, balo, tiyatro, kahvehane, gazino)
25. Mabalagacı, Yalancı, Tafafuluş, Lafazan, Korkak
26. Mütcellih, Mütenebbi, Müneccim, Muabbir, Falcı, Sihirbaz, Efsuncu
27. Mucanin ve Mecazib
28. Netayic-i gayr Müterakkibe, Kabahatten büyüğ özürler
29. Cühela, Galat söylenen ve okuyanlarla dili dönmeyenler, İyiler, Dilsizler
30. Hayvanat, ve Cemadata müsned fikarat
31. Letaif- i manzume

Tahmasib Ferzeliyef (1971, s.114'ten aktaran Yıldırım 1999, s.23) fıkraları, fıkra tipini esas alarak tasnif yapmıştır.

1. Muayyen tarihi hadise veya şahsiyet adı ile adlandırılan fıkralar
2. Şahsiyeti, müellifi bilinmeyen, herkesin başına gelebilecek bir hadiseyi anlatan fıkralar

16. yüzyılda “latife” sözünün fıkra karşılığında kullanılan edebi bir terim haline gelmiştir. Bu devirde fıkraların toplanıp yazıldığı mecmualara “Letaif” denilmektedir. Bunların içinde en meşhuru Lami Çelebi'nin yazmış olduğu “Letaifname”dir. Lamii Çelebi'nin tasnifini, Boratav (1969, s. 407) şu şekilde sıralamaktadır: “1. Çocuklar üzerine fıkralar 2. Deliler üzerine fıkralar 3. Çeşitli başka insanlar üzerine fıkralar 4. Karı koca üzerine fıkralar 5. Hayvan masalları 6. Cansız şeyler üzerine fıkralar.”

Boratav'ın (2006, s. 86-87)fıkra tiplerine göre yaptığı tasnifi şöyledir:

1. Kişileri belli halk tipleri olan fıkralar.
 - a) Ünlü adlar taşıyan ve gerçekten tarihe mal olmuş sayılan kişilerdir: Bekri Mustafa, İncili Çavuş gibi.
 - b) Özel adlarla anılmayıp bir toplum zümresini temsil eden kişilerdir: Bektaşî, tahtacı, yürük gibi.
2. Belli bir topluma ait tip, ünlü bir kişi söz konusu olmaksızın, ortadan insanların güldürücü maceralarını konu edinen fıkralar: Karı-koca, çocuklarla ana-baba, uşak-efendi, asker-subay vb. hikâyeleri gibi. Şaşırtıcı ve eğlendiriciliği sadece açık saçık olmaktan ileri gelen fıkralar da bu bölüme girer.

Elçin'in (1981, s. 567) tasnifi ise aşağıdaki şekildedir:

1. Zümre tipleri: Mevlevî, Bektaşî, Yürük, Terekeme, Tahtacı, Köylü.
2. Azınlık tipleri: Yahudi, Rum, Ermeni.
3. Bölge tipleri: Kayserili, Karadenizli.
4. Gündelik tipler: Ana-baba, deli, bakkal, cimri, hâkim.

Fıkra tiplerini, milli tipler ve mahalli tipler olarak ikiye ayırabiliriz. Türk fıkraları ve fıkra tipleri üzerine önemli incelemeler yapan Sakaoğlu (1992, s. 27) fıkra tipleri şöyle belirlemiştir:

1. Türkçe konuşulan bütün ülkelerde bilinen tipler; Nasreddin Hoca
2. Sadece bir iki Türk ülkesinde bilinen tipler; İncili Çavuş-Türkiye Türkleri, Esenpulat-Türkmenler, Ahmet Akay-Kırım Türkleri
3. Sadece çok dar bir bölgede bilinen tipler; Tayyip Ağa-Konya

Sakaoğlu'nun tasnifinde daha çok bölgesel bir sınıflandırmaya gittiği görülmektedir.

Fıkra tipleri hakkında en kapsamlı araştırmayı Dursun Yıldırım yapmıştır. Yıldırım (1999, s. 24) fıkraları, fıkra tiplerinin özelliklerini göz önünde bulundurarak tasnif etmiştir. Yıldırım'ın tasnifi aşağıdaki gibidir.

1. Ortak şahsiyeti temsil yeteneği kazanan ferdi tipler:
 - a. Türkçe'nin konuşulduğu coğrafi alanlar içinde ve dünyada ünü kabul edilen tipler: Nasreddin Hoca.
 - b. Türk boyları arasında tanınan tipler: İncili Çavuş, Bekri Mustafa, Esenpulat, Ahmet Akay, Kemine.
 - c. Türk boyları arasında halkın ve zümrelerin ortak unsurlarının birleştirilmesinden doğan tipler: Bektaşî, Aldar Köse.
 - ç. Aydınlar arasından çıkan tipler: Haşmet, Koca Ragıppaşa, Mirali, Nasreddin Tusi, Keçecizade İzzet Molla.
 - d. Mahallî tipler
 - e. Belli bir devrin kültürü içinde yaratılan tipler: Karagöz.

2. Zümre tipleri: Mevlevi, Yörük, Terekeme, Tahtatacı.
3. Azınlık tipleri: Yahudi, Rum.
4. Bölge ve yöre tipleri: Kayserili, Çemişgezekli, Andavallı, Karadenizli.
5. Yabancı fıkra tipleri: Behlül, Karakuşi Kadı.
6. Gündelik fıkra tipleri
 - a. Aile fertleri ile alâkalı tipler: Ana-baba, karı-koca, kaynana-gelin, baba-çocuk, anne-çocuk.
 - b. Mariz ve kötü tipler: Deli, hasis, cimri, kör, topal, sağır, dilsiz, hırsız, dolandırıcı, eşkıya, yankesici, bıçkın.
 - c. Sanat ve meslekleri temsil eden tipler: Ressam, şair, doktor, avukat, bezirgan, bakkal, kasap, molla, imam, kadı, asker.
7. Moda tipler

Bugüne kadar yapılan tasnifler incelendiğinde fıkralar, hayatın gerçeklerinin yansımalarıdır. Toplumdaki olaylar, gelenek ve görenekler fıkralara yansımaktadır. Bu yüzden de hayattaki kişileri, olayları, mekânları fıkralarda görmekteyiz. Bu da fıkraların tasnifine yansımaktadır.

2.5. Elazığ Fıkraları

Elazığ’da fıkra anlatma geleneği çok canlı bir şekilde devam etmektedir. Fıkra anlatıcılarının olması buna en güzel örnektir. Elazığ’da fıkralar erkekler tarafından genellikle kahvehanelerde, evlerde, konaklarda; kadınlar tarafından ise genellikle evde ve ev ortamlarında bir araya gelindiğinde anlatılmaktadır.

Bugüne kadar Elazığ fıkraları üzerine çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar incelendiğinde bunların makale, bildiri, tez ve kitap gibi bilimsel yayınlar yanında sadece fıkra metinlerini bir araya getiren kitaplar olduğu görülmektedir. Ayrıca Elazığ fıkraları televizyon programlarına da konu olmuştur. Elazığ fıkraları üzerine yapılan çalışmalar tarih sırasına göre aşağıdaki gibidir:

1. Saim Sakaoğlu, (1992). Türk Fıkraları ve Nasreddin Hoca “Ağnılı Fıkra Tipi İbik Dayı (Hayatı – Fıkra Tipleri İçindeki Yeri – Fıkraları)”, Konya: Selçuk Üniversitesi Basım Evi.

Bu makalede fıkra tipleri üzerinde durulmuş, o güne kadar yapılan fıkra tasnifleri verilmiş ve sonra da yazar kendi tasnifini ortaya koymuştur. “Sadece yaşadıkları bölgede tanınan tipler” başlığı altında Ağnılı İbik Dayı’nın hayat hikâyesi anlatılmış, fıkraları kısaca incelemiş ve Ağnılı İbik Dayı’nın on altı fıkrasına yer verilmiştir. Derginin bu sayısı, Halil Fikret Alasya’ya Armağan olarak yayımlanmıştır.

2. Ali Berat Alptekin, (1996). “Harputlu Fıkra Tipi; Daldikli’nin Osman Ağa”, Erciyes, 19 (218), 29-32.

Bu makalede Osman Ağa hakkında bilgi verdikten sonra Osman Ağa için anlatılan fıkraları vermiştir. On üç tane fıkra metni verilmiştir. Fıkralar Osman Ağa’nın başından geçen olaylardır. Fıkralar yazıya aktarılırken Elazığ ağız özellikleri dikkate alınmamış, fıkra metinleri İstanbul Türkçesiyle yazılmıştır.

3. İkrami Hangün, (2002). Elazığ Fıkraları (İnceleme-Metin). Basılmamış yüksek Lisans Tezi. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Elazığ.

Tez metin merkezli hazırlanmıştır. Tezde fıkranın anlamı, Elazığ fıkralarının özellikleri ve Elazığ fıkra anlatma geleneği hakkında bilgi verilmiştir. Tezde 555 tane fıkra derlemiştir. Bu fıkraları Baskil fıkraları, Harput ile ilgili fıkralar, Palu ile ilgili tipler, Ali Rıza Septioğlu Tipi, Nazmi Dayı tipi, gündelik tipler olarak ayırmıştır. Bunlar içerisinde en çok Baskil ile ilgili fıkralar derlendiği görülmektedir.

4. Ekrem Katı, (2005). Elazığ Fıkraları. Elazığ: Çayda Çıra Yayınları.

Bu kitapta iki yüz elli beş tane fıkra derlenmiştir. Fıkralar, fıkra tiplerine ayrılmadan aktarılmıştır. Fıkraların altında derlenen kişinin adı ve soyadı yazılmıştır.

5. Esmâ Şimşek, (2006). Türk Fıkra Tipleri Arasında Baskilli Fıkra Tipinin Yeri. Mitten Meddaha Türk Halk Anlatıları Uluslar Arası Sempozyum Bildirileri, Gazi Üniversitesi.

Bu bildiride Baskil fıkra tipiyle ilgili bilgiler verildikten sonra Baskil fıkraları verilmiştir. Bu fıkralar hakkında yorumlar yapılmıştır. Baskil fıkra tipinin özellikleri anlatılmıştır. Bu özellikler fıkralarla zenginleştirilmiştir.

6. Gıyasettin Dağ, (2007). Ali Rıza Septioğlu. Elazığ: Doğay Yayıncılık.

Bu kitap biyografik bir eserdir. Bu eserde Septioğlu’nun 42 yıllık politika hayatını anlatan bir eserdir. Bu eserde Septioğlu’nun siyasi hayatı kronolojik sıraya bağlı

kalarak anlatılmıştır. Bu eserde Septioğlu'nun sadece siyasi hayatı değil yakın çevresiyle de olan ilişkileri anlatılır. On beş tane fıkra derlenmiştir.

Bu kitapta Ali Rıza Septioğlu hakkında bilgi ve fıkralar verilmiştir. Fıkraların metinleri verilmekle yetinilmiştir.

7. Fırat TV,(2008). Yolyemez Dayı Belgeseli, Elazığ.

Bu belgesel yerel bir kanal olan Fırat TV de yayınlanmıştır. Bu belgeselde Nazmi Dayı'nın hayatından, onunla ilgili anlatılan hikâyelerden ve fıkralardan bahsedilmiştir.

8. Yücel Çakmak, (2011). Elazığ'dan Esintiler, Elazığ: Çayda Çıra Yayıncılık.

Bu kitapta Elazığ'ın tarihi hakkında ve Elazığ'da yaşayan önemli şahıslar hakkında bilgiler verilmektedir. Kitap, kent için bir arşiv niteliğindedir. Elazığ'ın ilklerinden bahsedilmektedir. Kitap soru cevap şeklinde yazılmıştır. Söz konusu şahıslar arasında Yolyemez Nazmi Dayı da vardır. Nazmi Dayı'nın hayatından ve kişiliğinden bahsedilmiştir.

9. Vedat Çoban, (2014). Mahallî Fıkra Tiplerimizden Yolyemez Nazmi. Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi, 2 (4), 45-50.

Bu makalede Yol Yemez Nazmi hakkında bilgi verdikten sonra onunla ilgili fıkraları aktarmıştır. Makale metin merkezli bir şekilde yazılmıştır. Nazmi Dayı'nın hayatından, kişiliğinden ve Dayı unvanını neden aldığını açıklamıştır. Makalede yedi fıkra metnine yer verilmiştir. Fıkralardan yola çıkarak Nazmi Dayı hakkında bazı çıkarımlarda bulunmuştur.

10. Hamza Ayan, (2015). Elazığ ve Yöresinde İz Bırakmış Siyasi Bir Şahsiyet: Ali Rıza Septioğlu. Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi Uluslararası Harput'a Değer Katan Şahsiyetler Sempozyumu, Fırat Üniversitesi, Elazığ.

Bu bildiride Septioğlu'nun hayatı, siyasi hayatı ve hayatı etrafında oluşan fıkralar yer almaktadır. Septioğlu'nun siyasi hayatının etrafında oluşan fıkralar gerekçeleriyle anlatılmaktadır. Septioğlu'nun önemli bir şahsiyet olduğu derlenen fıkralarla gösterilmeye çalışılmaktadır. Toplam dört fıkra metnine yer verilmiştir.

11. Eda Tanyıldızı, (2015). Türk Fıkra Tiplerinden Palulu Tipi Üzerine Bir Değerlendirme, Ankara: Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 3, (9), 440-448.

Makalede Palu hakkında bilgi verildikten sonra fıkra metinlerine yer verilmiştir. Toplam on bir fıkra metni yer almaktadır. Bu makalede Palu fıkraları; zaman, mekân ve şahıs kadrosuna göre incelenmiştir.

12. İlyas Kayaokay, (2014). Ali Rıza Septioğlu'na Bağlı Olarak Anlatılan Fıkralar Üzerine. Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2 (8), 165-177.

Makalede Septioğlu hakkında bilgi verildikten sonra Septioğlu fıkraları verilmiştir. Toplam dokuz fıkra metni yer almaktadır. Bu fıkralardan yola çıkarak Septioğlu'nun yaşamı hakkında çıkarımlarda bulunulmuştur.

13. Gülda Çetindağ Süme. “Elazığ Mahallî Fıkra Tipi: Perçençli Hayriye Hanım” yayına hazır makale.

Bu makalede Elazığ'ın Perçenç mahallesinde yaşayan Hayriye Hanım hakkında söylenen fıkralar yer almaktadır. Hayriye Hanım'ın gündelik hayatta başından geçen olaylar anlatılmıştır. Olaylar sayesinde mizah oluşturulmuştur.

Yukarıda söz konusu edinilen çalışmalar metin merkezlidir. Elazığ fıkralarının bağlamsal açıdan incelenmesi tezi yapılan diğer çalışmalardan ayırmaktadır.

3. Yöntem, Kapsam ve Sınırlılıklar

3.1. Yöntem:

Tezde veri toplama araç ve/veya teknikleri kullanılmıştır. Elazığ'da anlatılan fıkralarının bağlamını ve fıkra tiplerini tespit etmek için halk bilimi derleme yöntemleri kullanılmıştır. Derleme yöntemlerinden öncelikle gözlem ve mülakat yöntemi uygulanmıştır. Gerektiği zaman anket yönteminden de faydalanılmıştır.

Gözlem, bizzat alanda derleme çalışması sırasında kullanılması gereken bir yöntemdir. Gözlem yöntemini kullanmadaki temel amaç halk edebiyatı ürünlerini daha iyi anlamak, halk edebiyatı ürününün yaratıldığı ortamın ve bağlamının bizzat içinde yer alıp yaşamaktır. Gözlem yönteminin kullanılması iki ayrı yaratma ortamında söz konusu olabilir. Bunlardan birincisi doğal ortam, ikincisi ise yapay ortamdır. Doğal ortam, bir halk edebiyatı ürününün kendi geleneksel bağlamında ve bu edebi ürüne sahip çıkan halk grubu tarafından yaratılmasının söz konusu olduğu ortama denir. Yapay ortam ise halk edebiyatı ürününün kendi geleneksel bağlamında belli bir kişi veya grup tarafından yaratılan ve belli bir grup tarafından dinlenen veya izlenen bir halk edebiyatı ürününün derlemecinin isteği ve arzusu üzerine ister anlatıcı veya icracının davet edilmesiyle oluşturulan geleneksel olmayan ortamdaki icrasıdır.

Gözlem yöntemi; hadiseye aktif olarak katılan gözlemci ve hadiseye pasif olarak katılan gözlemci diye ikiye ayrılır. Aktif katılımlı gözlem yapmak genellikle kendi yöremize ait ürünlerin derlenmesinde kullanılır. Tezde aktif ve pasif katılımlı gözlem kullanıldı. Pasif katılımcı gözlemde derlemeci halk edebiyatı ürünlerinin yaratılma işinin içinde değil seyircisi konumundadır.

Mülakat yönteminde derlemeci ile anlatıcı bir arada bulunur ve derlemecinin önceden hazırladığı veya görüşme sırasında kendiliğinden oluşan sorular, derlemeci tarafından anlatıcıya yöneltilir. Gerek sorulan sorular gerekse alınan cevaplar ya yazılmak suretiyle ya da ses veya ses görüntü kayıt cihazlarıyla kaydedilir.

Anket yöntemi, bu yöntem daha çok alana gidilmeksizin veya bizzat alanda iken çeşitli gerekçelerle kullanılabilecek bir yöntemdir. Yöntem başka amaçların dışında daha çok bir bölgede hangi halk edebiyatı yaratmalarının bulunduğunu, bunları en iyi

şekilde kimlerin icra edebildiklerini, icra yeri ve zamanı gibi konularda ön bilgi toplamak için kullanılabilir.

Tezde gözlem ve mülakat yöntemiyle kullanılan derlemeler ses ve görüntü kayıt cihazlarıyla kaydedildi. Fıkralar kaynak kişilerin ağız özelliklerine bağlı olarak yazıya geçirilmiştir. Kaynak kişiler metin içinde “KK.” kısaltmasıyla gösterilmiştir. Kaynak kişilerin numaraları soyadlarının alfabetik sırasına göre verilmiştir.

Tezde literatür taramasına da başvuruldu. Literatür taraması var olan kaynaklar içerisinde belirli bir konunun detaylı biçimde araştırılması ve o konuya ait verilerin sistemli biçimde toplanması sürecidir.

Tezin diğer eserlerden farkı bağlam merkezli olmasıdır. Tez için önemli olan bağlamdır. Bağlamı da anlatıcı, dinleyici ve ortam oluşturur. Fıkralarda bağlamın etkisini ve önemini araştırdık. Birinci bölümde işlevleri açısından Elazığ’da derlenen fıkralar hakkında bilgi verdikten sonra ikinci bölümde icra bağlamı açısından Elazığ’da derlenen fıkralar incelenmiştir. Üçüncü bölümde derlediğimiz Elazığ fıkralarında fıkra tipleri tespit edilmiştir. Dördüncü bölümde ise fıkra tiplerine göre Elazığ fıkralarının icra bağlamları incelenmiştir.

3.2. Kapsam ve Sınırlıklar:

Tezde Elazığ, Elazığ il sınırlarını kapsamaktadır. Tez, Elazığ’da derlediğimiz fıkralarının işlevi, bağlamı ve bu fıkraların fıkra tipleri ile sınırlıdır. Bu sebeple sadece derlemede bağlamıyla birlikte tespit edilen fıkralar ele alınmıştır. Elektronik ve yazılı ortamdaki Elazığ fıkrası olarak geçen fıkralar teze dâhil edilmemiştir. Tezdeki fıkralar sözlü ortamlarla sınırlandırılmıştır.

Elazığ fıkraları üzerine yapılan yayın ve çalışmalar metin merkezlidir. Elazığ’da derlediğimiz fıkraların bağlamsal açıdan incelenmesi tezi yapılan çalışmalardan ayırmaktadır. Tezde fıkralar bağlamlarıyla birlikte derlenmiştir. Bu sebeple elektronik ve yazılı ortamdaki fıkralar alınmamıştır. Derlenen fıkralar bağlamsal kuramlar çerçevesinde incelenmiştir. “Şüphesiz metin önemlidir, ancak bağlamsız bir metin ölüdür.” anlayışından yola çıkarak Elazığ fıkralarının bağlamı tespit edilmiştir.

Çünkü fikranın nerede, ne zaman, kim tarafından ve kime anlatıldığı fıkra metnini etkilemektedir. Bağlam, metni şekillendirir. Örneğin bir fıkra kadınların olduğu ev ortamında farklı erkeklerin bulunduğu kahvehane ortamında farklı anlatılabilir. Bu da ortamın fıkra üzerindeki etkisini açıkça göstermektedir. Bu tez, Elazığ fıkralarının bağlamını tespit etmesi bakımından önemlidir.

BİRİNCİ BÖLÜM

İŞLEVLERİ AÇISINDAN ELAZIĞ'DA DERLENEN FIKRALAR

Halk bilimi ürünlerini inceleme kuramlar ve yöntemleri 19. yüzyıldan itibaren etkisini göstermektedir. Halk bilimi ürünleri, metin merkezli kuram ve yöntemler ile bağlam merkezli kuram ve yöntemler olmak üzere iki temel bakış açısına göre incelenmektedir. Metin merkezli kuram ve yöntemlerde önemli olan metindir. Bağlam merkezli kuram ve yöntemlerde ise önemli olan metnin içinde yer aldığı icradır. Bağlam merkezli halk bilim kuram ve yöntemlerine göre Elazığ'da derlenen fıkralar incelenmeden önce halk bilim kuram ve yöntemlerinin tarihsel süreci hakkında bilgi verilecektir.

Metin merkezli halk bilimi kuram ve yöntemleri başlığı altında ele alınabilecek kuramlardan biri gelişme kuramıdır. Gelişme kuramını Ekici şu şekilde açıklamaktadır.

Kültür ve medeniyet dairelerinin zaman içerisinde nasıl oluştuğu ve geliştiği, dünya üzerindeki kültür ve medeniyetlerin benzer ve farklı oluşlarının nedenleri, bazı kültür ve medeniyetlerin dahi ileri olmasına rağmen, bazılarının neden az gelişmiş veya hiç gelişmemiş oldukları sorunlarından hareketle ortaya atılan gelişme kuramının en önemli temsilcisi İngiliz Edward Burnett Tylor'dur (Ekici, 2010, s. 101).

İnsan ruhunun her yerde aynı olduğu ve bu yüzden de birbirinden habersiz olarak benzer ürünler yaratabileceği tezini savunmaktadırlar.

Metin merkezli halk bilimi kuram ve yöntemleri başlığı altında ele alınabilecek kuramlardan biri de yayılma kuramıdır. Yayılma kuramına göre, farklı toplumların kültürel ürünleri arasındaki benzerlikler toplumlar arasındaki tarihsel bir ilişkiye bağlamak mümkündür. Bu benzerliğin temelinde göçten, savaştan ve ticaretten dolayı kültürel yapıları da beraberlerinde taşıyabilmekte ve bunun sonucunda da birbirinden farklı toplumlarda benzer halk ürünleri ortaya çıkmaktadır (Ekici, 2015).

Bir yerden bir yere genel olarak sözlü veya başka bir şekilde yayılabilmekte veya taşınabilmektedirler. İşte bu taşınma sırasında bazı farklılıklar ortaya çıkmakta ve böylece bu halk bilgisi ürününün kime ve hangi topluma ait olduğu gibi sorunlar ortaya çıkmaktadır.

Metin merkezli halk bilimi kuram ve yöntemleri başlığı altında ele alınabilecek kuramlardan diğeri tarihi-coğrafi Fin kuram ve yöntemidir. Tarihi yöntemin kurucusu Julius Krohn'dur. Onun ölümü üzerine çalışmanın kalan kısmını oğlu Kaarle Krohn tarafından tamamlanmıştır. Tarihi-coğrafi yöntem sözlü halk ürünlerinin nerede, ne zaman yaratıldığını ve onun ilk şeklinin ne olduğunu belirlemeyi amaçlar (Ekici, 2015). İlk şekline “ur-form” denir. Halk ürününün ilk şekli savaş, ticaret ve göç gibi etkenler yardımıyla yayılmaya başlar. Yayılmaya başlayan ürünün benzer şekilleri ortaya çıkmaktadır. Bu kuram çok zaman istemesi ve çok masraflı olmasından dolayı fazla tercih edilmemektedir. Bu kuram ve yöntem halk ürünlerinin yapı çözümlemesinin ilk örneğidir. Bunu da üç başlık halinde incelemiştir: Axel Olrik'in epik yasaları, Antti Aarne – Stith Thompson ve Hans Jörg Uther'in masal tipleri kataloğu, Stith Thompson ve halk edebiyatı motif indeksidir.

Metin merkezli bir başka kuram yapısalcı kuram ve yöntemdir. 20. yüzyıl, insan bilimlerinde yapısalcılık çağı sayılır. Yapısalcılık ilk kez dilbilim sahasında kendini göstermiştir. Halkbiliminde 1960'larda kullanılmaya başlanan yapısalcı metodun temsilcilerinden bazıları Andre Jones, Lord Raglan, Propp, Alan Dundes'tir. Yapısalcıların amacı halk edebiyatı yaratmalarının ortak metin özelliklerini belirleyip adeta matematiksel bir formül elde etmektir. Bu düşünce üzerine çalışmalar yapan yapısalcı araştırmacılar, belli bir bölgeden elde ettikleri halk edebiyatı anlatılarının ana temasını belirleyip, bunu evrensel seviyede uygulamaya çalışmışlardır. Yapısalcı kuram ve yöntemi kahramanın biyografisini çözümleyen yapısal yöntemler ve Vladimir Propp ve masalların yapısal çözümlemesi diye iki başlık altında inceleyebiliriz. Kahramanın biyografisini çözümleyen yapısal yöntemler de kahramanın başından geçen olaylar arasında diğer halk ürünleriyle önemli yakınlıklar bulunmuştur. Buradan hareketle ortak bir kahraman modeli oluşturulmaya çalışılmıştır. Vladimir Propp ve masalların yapısal çözümlemesinde aynı özelliklere sahip

masalların yapısını inceleyerek nasıl bir işlevsel özelliğe sahip olduğunu anlatan bir yöntemdir.

Psikoanalitik kuram ve yöntem, metin merkezli halk bilimi kuram ve yöntemleri başlığı altında ele alınan bir başka kuramdır. Bir bilim dalı olarak psikolojisinin kurucusu Wilhelm Wundt'tur. Psikoanalitik kuram ve yöntemin en önemli temsilcisi Freud ve Jung ve onların takipçileridir. Freud'a göre rüyalar ve dil sürçmesi aslında bastırılmış ve bilinçaltına itilmiş cinsel arzu ve korkuların yansımasıdır. Bu kuram ve yönteme göre bilinçlilik halinin ortadan kalktığı durumlarda kişi serbest kalmaktadır ve bu sırada da rüya, fanteziler, dil sürçmeleri bastırılmış duygu olarak ortaya çıkmaktadır.

Psikoanalizden sonra bağlam merkezli kuramlar ortaya çıkmıştır. Bağlam merkezli kuramlar işlevsel halk bilimi yöntemi, sözlü formül kuramı ve yöntemi, bağlamsal kuram olmak üzere üç başlıkta incelenmektedir.

Sözlü formül kuramını 20. yüzyılda ortaya çıkmış en önemli kuramlardan birisidir. Bu kuram Milman Parry ve Albert B. Lord tarafından 20. yüzyılın ilk yarısında ortaya çıkmıştır. Çalışma, Homer'in Odessa ve İlyada'sının sözlü kültür ürünü olup olmamasıdır. Sevilay Kıran (2015, s. 32) "Homer Meselesi klasik filoloji çalışmalarıyla birlikte başlayan ve asırlarca süren bir bilgi ve araştırma alanıdır. Bu çalışma alanının cevap aradığı sorular Homer'in kim olduğu, Odesa ve İlyada'nın ne zaman yazıldığı, destanların hazırlanışı ve yorumlanmasıyla ilgili şüphelerin giderilmesine yönelik cevapların bulunuşudur." diye ifade etmiştir.

İşlevsel halk bilimi yöntemi ve bağlamsal (icra, performans) kuram hakkında ilgili bölümlerde bilgi verilecektir.

1.1. İşlevsel Halk Bilimi Yöntemi

Halk edebiyatı ürünlerini inceleyen antropologlar tarafından geliştirilen işlevsel yöntem, antropolojik yöntem olarak da bilinmektedir.

İşlevsel yöntemin hareket noktası, aslında halk edebiyatı metinlerinden ziyade, bu metinlerin oluşturuldukları ve icra edildikleri bağlamlardır. İşlev konusu; halk edebiyatı

yaratmalarında ve özellikle de metinlerdeki değişkenlik, hacim ve içerik farklılaşması gibi sorunları çözmeye yardımcı olmanın yanında, folklor ürünlerinin kim tarafından nasıl, neden ve nerede üretilip, nakledildiklerinin açıklanması, kim tarafından, neden ve nasıl dinlendiğinin incelenmesi bakımından da son derece önemlidir (Ekici, 2011, s.124).

İşlevsel yöntemde önemli olan bağlamdır. Bu bağlamda da önemli olan anlatıcının, dinleyicinin halk ürünü üzerindeki işlevidir.

İşlevsel kuram, günümüz halkbilimi çalışmalarında en yaygın olarak kullanılan teorilerden birisidir. İşlevsel kuramın kurucuları B. Malinowski (1884-1942) ve birbirinden habersiz olarak yürüttükleri alan araştırmalarının sonucu aynı kuramsal çerçeveyi ileri süren A. Reginald Radcliffe Brown (1881-1955)'dur. Önde gelen diğer temsilcileriyse, R. Thurnwald (1869-1954) ve Ruth Benedict (1887-1948) başta olmak üzere yukarıda işaret edilen diğer isimlerdir (Çobanoğlu, 2015, s. 268).

Folklorun işlevleri ve anlatıcının kim olduğu, anlatıcının jest ve mimikleri; dinleyicilerin gülme, uzlaşma veya hikâyenin bir bölümünde hareket etmek yöntem için çok önemlidir.

William R. Bascom'un (2014, s.71-83) önemli gördüğü folklor işlevleri şu şekildedir:

1. Hoşça vakit geçirme, eğlenme-eğlendirme
2. Değerlere, toplum kurallarına ve törelere destek verme
3. Eğitim ve kültürün gelecek kuşaklara aktararak eğitilmesi
4. Toplumsal ve kişisel baskılarda kurtulma

Folklorun ilk işlevi olan eğlence en önemli işlevlerinden biridir. Çoğu gülme unsurunun altında derin anlamlar vardır. Halk bilimi; insanların coğrafi çevrelerinden, kendi sınırlarından hayal dünyasına kaçmaya imkân verir hayal dünyasına kaçıışı sağlayabilir.

Folklorun ikinci işlevi değerlere, toplum kurallarına ve törelere destek vermedir. Folklor ürünleri sayesinde gelenek ve görenekler belirtilir ve devamı sağlanır. Örneğin bir fıkrada toplum kurallarını ve geleneklerini açık bir şekilde görebiliriz. Eğer bu geleneklere uyulmazsa toplum tarafından cezalandırılacağını biliriz.

Folklorun üçüncü işlevi özellikle okuma yazması olmayan kültürlerdeki eğitim işlevidir. Ahlaki öğeler içeren masallar, insanlara iyi davranışlar kazandırmak, kötü

birtakım davranışlardan uzaklaştırmak için anlatılır. Bunun gibi birçok toplumda bilgiler folklorda somutlaştırılır. Folklor okur-yazar olmayan toplumlarda çocukların eğitiminde öncelikli bir unsur olarak ortaya çıkar.

Folklorun dördüncü işlevi ise kabul edilmiş davranış örüntülerini sürdürmektir. Davranışları, inançları geçerli kılmanın ötesinde, folklorun bazı şekilleri sosyal baskı uygulanması ve sosyal kontrol çalışması açısından önemlidir. Sosyal onay ve reddedişleri belirtmek, gelenek ve görenekleri kabul etmeyi seçenleri övmek ve gelenekten sapanları eleştirmek amacıyla kullanılırlar. Folklor ürünleri içerisinde önemli yeri olan fıkralarda da sosyal onay veya sosyal baskı gülme unsurlarında görülebilir. Fıkralar bu durumu abartılı ve komik şekle getirip toplumsal kurallara uyulmazsa cezalandırılıp gülünç hale gelecekleri uyarısını yapmaktadır.

Bascom, bu konu hakkındaki düşüncelerini şu şekilde ifade etmiştir. “Çoğu gülme unsurunun altında derin anlamlar bulunmaktadır. Aynı durum, hayal ve fantezi görüşleri için de geçerlidir. Bazı toplumlardaki hikâye anlatıcılarının bildik bir hikâyeye, yeni unsurlar katarak ya da folklorun estetik yönlerini tanıtarak ve çalışma dinamiklerini önemini değiştirerek verdiklerini biliyoruz.” (2015, s. 78)

Sosyal uyumun sürdürülmesinde ve bireyin topluma uyum sağlaması folklor önemli bir işleve sahiptir. Folklor gelenekleri ve ahlaki boyutları öğretmek, uygun davrandığında ödüllendirilmek, yoldan çıktığında cezalandırılmak, kurumlar ve âdetler sorgulandığında akılcılaştırma sağlamak, günlük yaşamın zorluklarından, adaletsizliklerinden bir kaçış ve yol gösterici olarak kullanılır.

Bu bağlamda Macar milli kimliğini vurgulamak amacıyla I. Dünya Savaşı sonrasında yaptığı "Masallar ve Bir Köylü Topluluğunda Hikâye Anlatımı" konulu araştırmasında Linda Dégh'in yaptığı tespitler Çobanoğlu (2015, s. 283) tarafından şu şekilde ifade edilmiştir:

- “1. Aynı masalın işlevinin toplum ekonomisinin değişmesine bağlı olduğu yani söz konusu kültürel ortama uygunluk bağlamında yeniden şekillenebilir.
2. Ekonomik ve kültürel değişimlerin yaşandığı ortamda dinleyicilerin masalın içeriği ve işlevinde değişiklik yapabileceklerine dikkati çekmiştir.”

Dégh'e göre ekonomik ve kültürel değişimler masalın içeriğini de değiştirebilir. Çünkü halk edebiyatı ürünleri toplumun ürünüdür. Ait olduğu toplumun ekonomik ve kültürel değişimlerin yansımasıdır.

İşlevsel yöntem halk edebiyatı ürünleri dışında da uygulanmıştır. Performans Teori'nin kurucularından olan Petr Bogatrev'in "Moravian Slovakia'da Halk Kostümlerinin İşlevi" adlı kitabında söz konusu bölgede kullanılan giyim eşyalarını incelemiş; söz konusu geleneksel giysilerin işlevleri bağlamında değerlendirmiştir. Bogatyrev (1971, s. 30 aktaran Çobanoğlu, 2015, s. 284) incelediği giyim eşyaları şu şekilde gruplandırmıştır: "1. Büyüsel 2. Dinî 3. Yöresel 4. Yaş grubu 5. Erotik 6. Günlük"

İşlevsel Halk Bilimi Yöntemi Türkiye'de 2000'li yıllarda etkisini göstermiştir. Türkiye'de bu yöntemle ilgili ilk çalışma Nerin Köse'ye (1998) aittir. 1998'de Mersin'de düzenlenen Uluslararası Türk Dünyası Halk Edebiyatı'nda sunduğu "Tür ve Fonksiyon" konulu bildirisi sözlü ürünlerden dua-beddua, deyim-atasözü, ağıt-oyun havası, anı-karavelli, rüya-döşeme bağlamındaki tür ve işbu değişikliklerinden hareketle icra ortamında aynı ürünün işlevlerinin değiştiği anda türünün de değişebileceğine dikkati çekmiştir. Bu yöneme katkısı olan Muhsine Helimoğlu Yavuz'un (2002) "Masalların İşlevi" adlı çalışması ve Nilgün Sofuoğlu'nun (2001) "Tolcott Parsons'un Yapısal İşlevsel Kuramı ve Din" adlı eserleri önemlidir.

Anlaşılabacağı üzere işlev dar manada insanın ihtiyaçlarını, geniş manada ise toplumun ihtiyaç ve beklentilerini bilip ona göre davranıp yol göstermesidir. Bir folklor unsuru birden fazla işleve sahip olabilir. Bir folklor ürününün işlevi, icra edildiği bağlama göre de değişebilir. Bu sebeple folklor ürününün işlevleri Bascom'un dört işleviyle sınırlandırılmaz, ürün icra bağlamına göre işlev kazanır.

1.2. Elazığ'da Derlenen Fıkraların İşlevleri

Fıkralar, bireyin ya da toplumun aksayan yönlerini ironik bir dil kullanarak anlatıldığı, toplumu eğiten ve onu tamir eden en güzel metinlerdir. Kıssadan hisse almayı amaçlayan bu metinlerin toplumsal kabulleri bulma ve onları öğretme konusunda önemli bir rolü vardır. Fıkraların dinamik ve canlı bir yapısı vardır. Metnin içerisindeki sosyal kabullerin öğrenilip gelecek kuşaklara aktarılması,

fıkraların canlı ve dinamik yapısını göstermektedir. Bu sayede işlevini devam ettiren fıkra, varlığını devam ettirebilir.

Anlatıcının, anlatının özetlenen biçimiyle geleneksel kabulleri ortaya koymasıyla birlikte, verilen mesajı içselleştiren dinleyiciler, mesajın gereğini yerine getirirler (Akpınar, 2007). Geleneği kabullenip, geleneğe ait kabullerle ilgili mesajları sezmek ve onları içselleştirip davranış kalıplarına dönüştürmek noktasında fıkralar, bulunduğu toplumun felsefesi hakkında bize bilgi vermektedir.

Elazığ fıkraları da işlevsel yönden çok önemlidir. Gülcan Dikbaş'ın (KK. 8) ev gezmesi sırasında komşusunun konuşmalarından rahatsız olduğu için komşusuna tepki göstermek amacıyla Harputlularla ilgili fıkrayı anlatmıştır. Komşusunun mahcup olduğunu gördükten sonra 'Biraz konuşmalarına dikkat et. Harputlunun da dediği gibi getir dilime bağla meselesine benzedi senin işin.' demiştir. Bu konuşmalardan sonra komşu hatasını fark eder ve özür diler. Konuşmalarından rahatsız olduğu komşusu da orada olduğu zaman o meselenin ne olduğunu sorduğumuzda cevap vermeyen kaynak kişi, komşusu ayrıldıktan sonra "dilime bağla" meselesini sorduğumuzda bize fıkrayı şu şekilde anlatmıştır.

Palulunun biri eşekle Harput'a saman getiriyormuş. Tipiye tutulmuş. Harputlular da cimrilikleriyle bilinirmiş. Fakir bir aile bunu evine misafir ediyor. Evin hanımı ve beyi yiyeceklerin azaldığından rahatsız. Dördüncü gün tipi biraz hafıfleyince misafir gitmek ister. Misafir eşeğini ahırdan çıkarırken ev sahibi de misafirin gitmesini izliyormuş. Bu sırada tipi de devam ediyormuş. Ev sahibi kibarlık olsun diye misafire kalmasını söylüyor. Palulu da hemen geri döner ve eşeğini nereye bağlayacağını sorar. Ev sahibi de:

- Getir dilime bağla demiş. (KK. 11)

Aynı gün sinirlendiği komşusu da orada olduğu zaman fıkrayı anlatmak istemeyen Gülcan Dikbaş'ın komşusu gittikten sonra fıkrayı anlatması anlatma bağlamının önemine, komşusunun hata yaptığını anladıktan sonra özür dilemesi fıkranın örtük işlevinin dinleyiciyi harekete geçirmesine ve dolayısıyla fıkranın işlevselliğine, günlük hayatta ise yaptırım gücüne işaret eder.

Fıkranın bağlamı fıkranın işlevini belirler. Anlatma bağlamına göre Bascom'un tespit ettiği dört işlevden başka işlevler de ortaya çıkabilmektedir. Bir fıkranın birden fazla işlevi olabilir. Bu sebeple tezde bir fıkra farklı işlevlere örnek olarak gösterilebilmiştir. Elazığ'da derlediğimiz fıkraların işlevleri bağlama göre şöyle tespit edilmiştir:

1. Eğlendirme, güldürme ve hoşça vakit geçirme işlevi
2. Toplumsal kurallara ve törenlere destek verme işlevi
3. Eğitim ve kültürün gelecek kuşaklara aktarılması işlevi
4. Toplumsal ve kişisel baskılardan kurtulma işlevi
5. İletişim aracı işlevi
6. Sosyal motivasyonu sağlama işlevi
7. Az sözle çok şey anlatma işlevi
8. Toplumsal eleştiri işlevi

1.2.1. Eğlendirme, Güldürme ve Hoşça Vakıit Geçirme İşlevi

Fıkranın esas hedefi; toplumdaki aksaklıkları, yanlışlıkları, bazı tipler sayesinde dile getirmektir. Fıkralarda hayattaki aksaklıkları ve yanlışlıkları mizahla ve hicivle harmanlanarak verilmektedir. Olumsuzlukların doğrudan söylenmesi iletişimde sorunların ortaya çıkmasına yol açabilir. Bu yüzden, dolaylı bir anlatımın seçilmesi kaçınılmaz hâle gelmektedir. Bu sebeple verilmek istenen mesaj, mizahla ve hicivle harmanlanarak verilmektedir. Aşağıda örnek olarak vereceğimiz fıkroda Baskillilerin saflığını görmekteyiz. Baskillilerin saflığını yüzüne vurmak hoş karşılanmayabilir. Fakat fıkra yoluyla başvuru mizah sayesinde anlatmak istenen yerine ulaşır. Aşağıdaki Baskilli fıkrasının başka işlevi de bulunmakla birlikte bu fıkra hoşça vakit geçirmek için anlatılan fıkralara güzel bir örnektir.

İki Baskilli uçağa binerler. Bir süre sonra uçak havadayken arızalanır. Baskillinin biri başlar, ah vah etmeye. Diğer Baskilli de:

- Oğlum ne ah vah edişin. Sanki babanın uçağı mı? (KK. 10)

Halk edebiyatının diğer türlerine göre fıkraların eğlendirme, güldürme ve hoşça vakit geçirme öne çıkar. Bunun sebebi fıkralarında mizah unsurudur. Bunun yanında, güldürürken düşündürme ve ders verme özelliğini göz ardı etmemek gerekir. Aşağıda örneği verilen Elazığ fıkralarında gülmece unsurunun belirgin olduğu ve eğlence unsurunun ön plana geçtiği görülmektedir.

Bir gün yolun ortasında bir eşek oturuyormuş. Kaymakam gelmiş kaldıramamış, jandarma komutanı gelmiş kaldıramamış, kim gelmişse eşeği yolun ortasından kaldıramamışlar. Sonra nüfus memuru:

- Ben eşeği yolun ortasından kaldırırım, demiş. Eşeğin kulağına bir şeyler fısıldadığı gibi eşek yolun ortasından kalkmış. Herkes nüfus memuruna eşeğe ne söylediğini sormuşlar:

- Yav gardaşım sen ne söyledin de bu eşek hemen kalktı?

Nüfus memuru: Ben nüfus memuruyum eğer yoldan galhmazsan seni Baskil nüfusa gaydederim, dedim. (KK. 11)

Aşağıdaki fıkrada polisin uyarısını yanlış anlayan fıkra kahramanının tepkisi, fıkranın eğlendirme ve güldürme işlevinin öne çıktığı örneklerdendir.

Teyzenin biri yeşil ıııkta karşıdan karşıya geçerken trafik polisi teyzeyi durdurur.

- Teyze teyze nereye gidisin? demiş. Teyze de:

- Densüze bak nereye gidem gaynımgile gidim, demiş. (KK. 11)

Baskillinin saflığı şu fıkrada da başına dert açmıştır ve dinleyenlerin yüzünü güldürmüştür. Baskilli fıkralarında Baskillilerin saflık özelliği öne çıkarılarak eğlenme işlevi gerçekleşmektedir. Eğlendirirken de aslında ders verilmekte çok fazla saf olmanın insanları komik duruma düşüreceğini anlatılmaktadır.

Baskillinin biri ilk defa uçağa binmiş. Uçakta ön koltukta oturan biri tuvalete gitmek için yerinden kalkmış. Bunu gören Baskilli hemen o adamın yerine oturmuş. Sonra adam yerinde Baskillinin oturduğunu görünce:

- Kardeşim kalk orası benim yerim, demiş.

Baskilli:

- Gardaş gusura bahma ben seni indin sandım demiş. (KK. 11)

Yukarıdaki fıkra örnekleri dinleyicilere hoşça vakit geçirmek için anlatılan fıkralardan sadece birkaçıdır. Güldürme ve eğlendirme işlevini Elazığ fıkralarının tüm fıkralarında görmek mümkündür. Denilebilir ki, bu işlevin en belirgin görüldüğü folklor ürünlerinin başında bu fıkralar gelmektedir.

1.2.2. Toplumsal Kurallara ve Törenlere Destek Verme İşlevi

Fıkraların işlevlerinden birisi de diğer halk edebiyatı ürünlerinde olduğu gibi toplumsal kuralları desteklemesi ve denetlemesidir. Fıkralar geleneği destekledikleri gibi yanlış ya da hatalı uygulamaları da eleştirebilmektedir. Fıkranın bağlamında göre bu işlevin biçimi değişebilmektedir. Bazen gergin bir ortamı yumuşatma, bazen olumsuz bir mesajı üstü kapalı bir ifadeyle dolaylı bir şekilde söyleyerek örtük işlevini hissettirerek verme bu şekilde toplumun kurallarını bir düzenleme ve destekleme amacıyla anlatılır. Bu yolla aynı zamanda eğitim işlevi de gerçekleşir. Olması gerekeni incitmeden ve kırmadan ironik bir ifadeyle öğretmeyi içerir. Bu yöntem, öğretme metotlarının en etkili olarak düşünülebilir (Akpınar, 2007). Fıkralar, verdikleri mesajlar aracılığıyla, sosyal öğretiler yaratarak yolunda gitmeyen düzeni yoluna koyma işlevi taşırlar.

Toplum, fertlerin oluşturduğu bir birliktir. Bireysel farklılıklar, toplumun birlik olmasını engellemez. Her toplumun kendine özel kültür tarihi vardır. Kültür tarihi hareketlidir zamanla değişime ve gelişime uğramaktadır. Toplum sahip olduğu maddi veya manevi kültürdeki değişmelerden etkilenmiştir. Bir kültürün varlığını sürdürebilmesi, sosyal yapıyı ve dokuyu oluşturan kitleler kabul edip yaşatmalarına bağlıdır. Sosyal değerlerin belirlediği kültürel kimlik, milli benlikle beslenip

insanlarda sorumluluk bilinci oluşturmaktadır. Bu da toplumun ortak değerler paydasında birleşmesine ve aynı amaca ulaşmak için çaba sarf etmesine neden olur.

Kültür ürünleri, aktarımlar sırasında bünyesinden bir şeyler kaybedebildiği gibi farklı bağlamlarda çeşitli zenginlikler de kazanabilmektedir. Kültür, toplumu oluşturan üyeler tarafından öğrenme yoluyla benimsenir. Fıkralar, kültürel değişimlerin oluşturduğu yeni yapıları kabullenme ve toplumsal ilişkiler ağını düzenleme işlevinde kullanılmaktadır. Aşağıya alacağımız örnekte geleneğe aykırı bir durum desteklenmemekte, eleştirilmektedir.

Köyde Küfürbaz Memet adında biri varmış, her şeye küfredermiş. Köylünün birine zamanında küfretmiş diye köylü de gizmiş mahkemeye vermiş. Mahkeme günü duruşma salonuna biri girer.

- Hakim beg benim çoh acele işim var. Beni dinle demiş.

Hakim de kızgın bir şekilde:

- Dinliyorum konuş demiş.

- Babam öldü ben analığımı alabilir miyim?

Hakim söze başlamadan Küfürbaz Memet dayanamayıp lafa girer.

- Hakim beg ben böyle insanların anasına avradına küfredim.' der. Hakim de Memet' i suçsuz bulur ve berat ettirir. (KK. 11)

Bu fıkranın üstlendiği işlev, güldürmekten öte yanlış örfü eleştirmeye, uygulamayı değiştirmeye yöneliktir.

Elazığlının biri gece yarısına kadar içmiş. Mahleye girip bağırmağa başlamış:

- Eyyyy âleme gel alemeee

Anası camdan çıkmış.

- Alem ağzan sışa, eve gel eve demiş. (KK. 9)

Yukarıdaki fıkroda toplumun düzeninin korunması için bir annenin oğlunu anlayabileceği şekilde uyarmasını görmekteyiz. Toplum belli bir saatten sonra mahallede bağırılmasını hoş karşılamaz. Fıkradaki kahramanı da annesi çok sert dille uyarmış; böylece toplumsal kuralların dışına çıkan kahraman cezasını da almıştır.

Palulu Dayı İstanbul'a gelmiş. Otobüse binmiş önünde de bir uzun saçlı var. Demiş ki:

- Kızım ambele kenare geç, ilerliyorum.

Uzun saçlı demiş:

- Amca ben kız değilim.

Dayı:

- Vah vah bu genç yaşta dul mu kaldın kızım?

Uzun saçlı kızmış.

- Dayı ben kız değilim.

Dayı:

- Tamam tamam ne gızisin? Arhadan gariya benzinin önden sakallı erkeğe benzinin.

(KK. 3)

Elazığlılar, erkeğin saç uzatmasını hoş karşılamazlar. Saçını uzatan kişilere tepkilerini belirtirler. Çünkü erkeğin saç uzatması geleneğe aykırıdır. Bu da tepki göstermek için geçerli bir sebeptir. Fıkradaki Elazığlı fıkra kahramanı uzun saçlı olan kişinin erkek olduğunu anlamamış gibi yaparak aslında, “Erkek adam hiç saç uzatır mı?” demek istemiştir.

Yukarıda örnek olarak verilen fıkralarda olumsuz bir durumdan yola çıkılarak toplumun kuralları desteklenmiştir. Yanlış olan aracılığıyla doğru olan ortaya koyulmuştur.

Şeyh Fransa'ya resmi ziyarette bulunur. Bir takım görüşmelerini yapar. Fakat biraz canı sıkılır. Bu arada bir hemşerisini görür. Hemşerisi bunu çiğköfte yemeye davet eder. Bizim şeyh gitmek ister fakat korumalar mani olur. Şeyhimiz de korumaları atlatır ve gider. Şeyh aşırı derecede çiğköfte yer ve rahatsızlanır. Tabi tansiyon kalp ne ararsan var şeyhimizde. Bu arada korumalar da Şeyhin kaybolduğunu anlarlar ve aramaya başlarlar, fakat bulamazlar. Hemşerileri bizim şeyhi küçük bir kliniğe yatırır. Korumalar, Fransa polisi şeyhi bayağı ararlar. Tabi bu arada iki ülke arasında gerginlik yaşanmaktadır. Korumalar artık ülkeye dönerler. Aradan bir kaç gün daha geçer bizim Şeyh ülkeye döner ve kendisini arayanlara:

- *Kusura bakmayın benim için yorulmuşsunuz, ama sizi unutmadım yediğim çiğköftelerden sizlere de getirdim der. (KK. 12)*

Türk toplumunda paylaşma duygusu çok önemlidir. Bu bir nevi toplumsal kuraldır. “Biri yer biri bakar kıyamet ondan kopar.” atasözü de bu konuyla ilgi atasözlerinden bir tanesidir. Toplumumuzda paylaşma duygusu bu kadar önemliken bu konuyla fıkralarda da karşılaşmaktayız. Septioğlu’nun anlatıldığı fıkra da Septioğlu bu kuralı bozmamıştır. Toplumsal kurallara verdiği değeri göstermiştir.

Baskillinin birini acile getiriler golu gırıg bir şekilde. Doktor sori:

- *Sana noldu? diye.*

Yanında gelen cevap veri:

- *Elektrik çarpacaktı ben gurtardım deyî.*

Hasta gözünü açî:

- *Ulan ibne, ben elektrik direğine yaslanıp ayakkabımdaki daşı çiharmaya çalışıdim.*

Beni belden vura vura mahvettin. (KK. 9)

Yardımseverlik bir erdemdir, ancak saflığa varan yaratılış olayları çıkmaza sürükleyebilmektedir. Yukarıda Baskillinin saflığından ve yanlış anlamasından kaynaklanan olayda yardım etmek isterken istenmeyen durumların ortaya çıktığı görülmektedir. Fakat burada toplumsal bir değer olan yardımlaşma desteklenmektedir.

Baskilli genç askere gider. Mutfakta görevlendirirler. Mutfaktaki buzdolabının yanından her geçişinde selam verir. Bu durum komutanının dikkatini çeker ve Baskilliye sorar:

- *Oğlum n’apıyorsun hiç buzdolabına selam verilir mi? der. Baskilli:*

- *Komutanım nasıl selam vermem. Baksana üzerinde general elektrik yazi. (KK. 11)*

Askeriyede ast ve üst ilişkisi vardır. Bu ilişkiye uymayan kişi cezalandırılır. Bunu duyan Baskilli sırf bu düzeni bozmamak için buzdolabına bile selam vermektedir. Bunun iki nedeni olabilir: Birincisi toplumsal kuralların yıkılmasını istememek, ikincisi kurallara uyulmadığı takdirde karşılaşacağı cezadan kurtulmak.

Hanife Hanım'ın gızı çok rahat bir kızmış. Bu yüzden pek talibi çıkmamış, evde galmah üzere. Birgün görücüler gelmek için haber verir. Hanife Hanım görücüler gelmeden kızını tembihler.

- Bah kızım. Sahan biraz sonra görücüler gelecek. Sen git arha odada zoba yani. Git yüzünü sobaya yahlaştır. Yüzün gızarsın o şekilde yanımıza gel ki senin utangaç olduğunu düşünüp seni beğeneler.

Bir süre sonra görücüler gelir. Gız arha odaya gider. Yüzünü sobaya yaklaştırarak kızartmaya çalışır. Hanife Hanım görücülerle hoş beş ederken odana gızın sesi gelir.

- Anaana yüzüm gızardı gelem mi? der. (KK. 10)

Söz konusu fıkrada yalan söyleme ve insanları kandırma bir yönüyle eleştirilir, yaşanan gülünç hadiseler aslında güldürürken düşündürmektedir. Yalancının mumu yatsıya kadar yanar deyimini hatırlatmaktadır. Gerçeklerin er geç ortaya çıkacağını ve gerçekler ortaya çıktıktan sonra yalan söyleyenin zor ve gülünç duruma düşeceğini belirtir.

Toplumsal kurallara ve törenlere destek verme işlevi birçok fıkrada karşımıza çıkmıştır. Düzeni yıkmak isteyen kişiye cezası çok sert dille verilip, gülünç duruma düşer. Düzene uyan kişiler ise toplumun takdirini kazanır.

1.2.3. Eğitim ve Kültürün Gelecek Kuşaklara Aktarılması İşlevi

Fıkralar, sözlü geleneği sürdüren halk anlatılardandır. Fıkralar, yazılı kültür ve elektronik kültür ortamlarıyla eş zamanlı olarak sözlü gelenek içerisinde varlığını devam ettirmektedir. Toplumsal değerleri ve davranış kalıplarını söz aracılığıyla gelecek kuşaklara aktarılabilir.

Palu'da imam cemaate vaaz veri.

- Ey cemaati Müslimin Allah'ın rahmetinden umudunuzu kesmeyin. Her Müslüman günahkar olsa bile La ilahe illallah dedikçe cennete girer. Türk de girer, kürt de girer hatta ve hatta Zazalar bile cennete girer.' deyince cemaatten kürdün biri:

- Hoca hoca, niye o; cennet ahurdur, Zazalar cennete giri? der. (KK. 11)

Yukarıdaki fıkrada Allah'ın rahmetinden ümit kesilmeyeceğinden bahsederek inançla ilgili değerleri gelecek kuşaklara aktarır. Bir toplumda yazının varlığı sözlü gelenek üzerinde etki meydana getirmesine rağmen bu etkinin toplumun tamamını etkilemesi söz konusu olmayabilir (Çobanoğlu, 1999). Fıkralar böyle bir ortamda eğitim işlevini etkili bir biçimde yerine getirmektedir.

Zamanın geçmesi, yaşam biçimlerinin değişmesi, gelişmesi halkın kendine ait olanın sürekliliğini sağlamasına engel değildir. Ortak kültür unsurları, kentleşme sürecinde de varlığını geliştirerek devam ettirebilir. Ortak kültür unsurları gelişip bazı değişmelere uğrayarak daha sonraki dönemlerde kendi yolunu çizmiştir. Halka ait ortak bir gelenek ve göreneği gelecek kuşağa aktaran ve anlatımın içinde şu fıkra, bir kültür aktarımı ifadesidir:

Adamın biri köyden geçerken bir eve misafir olur. Ev sahibi yemek ikram eder. Ancak adam bir türlü doymamaktadır. Adam evde yemek adına ne var ne yoh siler süpürür. Ev sahibi ne yapacağını şaşırır. Yemekten sonra ev sahibi sorar.

- *Gardaş yolculuk nereye böyle?*
- *Sizin köyün ilerisinde bir ziyaret var oraya gidim.*
- *Hayırdır ne için?*
- *İştahım yoh gidim ki şifa bulam.*

Ev sahibinin gözleri fal daşı gibi açılır ve telaşla:

- *Gardaş ziyaret dönüşü burdan geçme, arhadan kestirme yol var ordan gidersin.*
- (KK. 16)

Yukarıdaki fıkrada misafirperverlik gelenek ve göreneğine gönderme yapılmaktadır. Toplumun kültürel mirasının bir parçası olan misafirperverlik, adeta Türk kimliği ile özdeşleşmiştir. Toplumumuzda misafirperverlik, dini ve milli bir görev olarak benimsenir ve gelenek-göreneklerde önemli bir yer kaplar. Misafirperverlik, davetli ya da davetsiz olarak eve gelen kişinin en iyi şekilde ağırlanması ve uğurlanması esasına dayanır. Türk kültüründe misafirperverlik kadar izzeti ikram da öne çıkar. Gelen konuğu, eldeki imkânları da kullanarak, yedirip içirme Türk misafirperverliğinin bir parçasıdır. Geleneksel Türk misafirlik anlayışının geçmişi İslamiyet'in kabulünden çok daha eskiye dayanır. Türk halk kültüründe birlikte

kapıya gelenin geri çevrilmediğini anlatan en güzel deyimlerden bir tanesi “Tanrı misafiri” deyimidir. Bu tabir, ansızın gelen tanıdık ya da tanımadık kişiler için kullanılmakta olup günümüzde geçerliğini korumaktadır. Türk geleneğindeki misafirperverliğe dair gerek toplumumuzda gerekse diğer toplumlarda olumlu bir algının olduğu söylenebilir. Hatta misafirperverlik, Türk toplumunun önde gelen temel değerlerindendir. Fıkroda bir başka gelenek unsuru da “ziyaret” geleneğidir. İnsanımız günlük hayatında karşılaştığı ve çözemediği bir meselede ve sağlığıyla ilgili bir sorunda türbeleri ziyaret ederek sorunlarına çözüm arayıp hastalıklarına şifa aramaktadır. Fıkra ziyaret geleneğini gelecek kuşaklara aktarmaktadır.

Evlilik, Türk toplumu için önemlidir. Evlenmek isteyen gençler genellikle babalarına bu isteklerini söyleyemezler. Gençler, evlilik isteklerini öncelikle anneleriyle konuşurlar. Bu olay fıkralara da yansımaktadır. Aşağıda anlatılan fıkroda da bu olayı görmekteyiz.

Köyde yaşayan vatandaşın biri köyde yarıcılık yapmış. Bu adamın on yaşında oğlu varmış. Bir tane de eşekleri varmış. Akşamları ocak başında oturiken:

- Hanım bu oğlan büyüün eşeği satıp oğlanı everek demiş.

Çocuk hep bu konuşmalarla büyümüştü. Çocuk evlenme çağına gelince ocak başındaki konuşmalar hiç konuşulmuyor. Oğlan da evlenmek istiyor. Bir gün oğlan anasına:

- Ana niye hiç eşeğin konusunu açmıyorsunuz? diyi. (KK. 8)

Geleneksel toplumlarda evlenmek isteyen genç, ailesinden utanacağı için bu isteğini doğrudan söyleyemeyip, dolaylı olarak anlatmaya çalışır.

Evrensel bağlamlara ulaşmamış ve sınırlı bağlamla kalmış gelenek ve göreneklerin fıkranın ulaştığı bireylerce tanınıp bilinmesiyle, unutulup yok olmaktan kurtulacak ve bu sayede gelenek devam edecektir. Bu bir çeşit eğitim sürecidir ve fıkraların, eğitim ve kültürün kültür aktarımı yoluyla gelecek kuşaklara taşınması işlevine sahip olduğuna işaret eder.

Elazığ’da anlatılan fıkraların çoğunda, güldürürken ders veren bir halk eğitimcisinin olumlu davranışları görülmektedir. Bu fıkralarda, halkı eğiten ve ona ders veren yaklaşımlar bulunmaktadır. Anadolu insanı birçok olayı fıkra tiplerinin dilinden ifade

etmiş, yargılamış, tenkit etmiştir. Batur-Sır-Bek (2012, s. 585) bu konu hakkında “Eğitici, düşündürücü özelliği her ne kadar ön planda olmasa da fıkralarda fark ettirmeden terbiye eden, hissettirmeden ders veren, ama belirgin bir şekilde olgunlaştıran düşünsel bir öz” olduğunu ifade etmiştir. Türk halkı doğumdan ölüme kadar bu fıkralarla eğitilmiştir. Nedense, gene de fıkralardan gelen eğitimi pek ciddiye almayız. Hâlbuki açıkça belirtilsin belirtilmesin, fıkralarımızın bir de eğitim fonksiyonu vardır (Başgöz, 1986).

Fıkralar, ilk bakışta bir eğlence, gülmece, hoş vakit geçirme aracı gibi görünse de incelendiğinde toplumun düşünce ve zihin potansiyelinin şekillenmesinde doğrudan bir işleve sahip oldukları görülür. Fıkralarda mizahın yanında toplumu düşündürmekten öğretmeye yönlendiren ortam bulunmaktadır. Toplumsal değerlerle ilgili fıkralarda doğrudan öğüt vermek yerine yaşamdan hareketle dinleyiciye ya da okuyucuya değerlerin nasıl algılatılması gerektiği sezdirilmeye çalışılır. Aşağıda anlatılan fıkroda toplum için önemli olan misafirperverliğin zamanla nasıl yozlaştığını anlatmaktadır.

Palulunun biri eşekle Harput’a saman getiriyormuş. Tipiye tutulmuş. Harputlularda cimrilikleriyle bilinirmiş. Fakir bir aile bunu evine misafir ediyor. Evin hanımı ve beyi yiyeceklerin azaldığından rahatsız. Dördüncü günü tipi biraz hafifleyince misafir gitmek ister. Misafir eşeğini ahırdan çıkarırken ev sahibi de misafirin gitmesini izliyormuş. Bu sırada tipi de devam ediyormuş. Ev sahibi kibarlık olsun diye misafire kalmasını söylüyor. Palulu da hemen geri döner ve eşeğini nereye bağlayacağını sorar. Ev sahibi de:

- Getir dilime bağla demiş.(KK. 11)

Bu fıkroda insanların konuşmuş olmak için konuşmamaları gerektiği, hoş görünmek adına gerçek niyetin söylenmemesinin ve ikiyüzlülüğün yanlışlığı fıkra yoluyla dinleyicilere anlatılmaktadır. Ayrıca misafirliğin de bir süresinin olduğunu belirtmektedir. Şeyh Edebalı’nın, Osman Bey’e vasiyetnamesinde belirttiği “Sevildiğin yere sık gidip gelme” sözünün mantığı da bu fıkradaki mantığa dayanmaktadır. Misafirliğin bir süresi olduğu ve bu süre dolduktan sonra misafirin

değerinin düşeceği belirtilmektedir. Bu bilgilerde dinleyicilere fıkra yoluyla, fıkranın eğitici işlevi sayesinde anlatılmaktadır.

Fıkranın esas hedefi toplumdaki aksaklıkları, yanlışlıkları, bazı tiplerin eylem veya söylemlerindeki çarpıklıkları yani genelde olumsuz durumları dile getirmek ve böylece düzeltilmesini sağlamaktır. Bundan dolayı esas verilmek istenen mesaj, mizah ve hicivle sunulmaktadır. Böylece kişi incitme ihtimali yüksek olan mesajdan önce gülmece unsuruyla karşılaşmakta ve gülmenin etkisi de mesajın yıkıcı etkisi ya da acısını hafifletmektedir.

Elazığ'da anlatılan fıkralarda sadece mizaha dayalı gülme yoktur. Bu fıkraların en önemli özelliklerinden biri de toplumun duyuşunu, hissedişini, neyi nasıl algıladığını, meseleleri nasıl çözüme kavuşturduğunu bize ipuçlarıyla göstermesidir. Derlenen fıkraları incelendiğimizde toplumsal veya bireysel yanlışları güldürürken düşündürdüğünü ve bu sayede düzeni kurmaya çalıştığını görmekteyiz.

1.2.4. Toplumsal ve Kişisel Baskılardan Kurtulma İşlevi

İnsanoğlunun yaratılışından bugüne her toplum ya da birey için yasak olan bazı kavramlar, tutum ve davranışlar vardır. Bu yasakları eleştirmek ya da yıkmak mümkün değildir. Bu noktada fıkra, eleştiriye törpüleyen bir işlevle devreye girer ve söylenmek istenip de söylenemeyeni dolaylı yoldan anlatır. Yazılı metinlere de sözlü gelenekten geçen bu ironik üslup, Ekici'nin ifade ettiği gibi halk bilgisi ürünlerinin protesto işlevidir. Ekici (2004, s. 120), bu işlevin aslında “toplumsal ve kişisel baskılardan kurtulma işlevinin içinde değerlendirilebileceğini” ifade eder. Folklor ürünlerinin beşinci işlevi olarak belirlediği protesto işlevi aslında dördüncü maddede belirtilen toplumsal ve kişisel baskılardan kurtulma işlevi içinde değerlendirilebilir. (Başgöz,1996) Protesto işlevine göre gerçekleştirilemeyen zengin-fakir, yönetici-yönetilen mücadelesindeki sınıf çatışması halk edebiyatına yansıtılır. Böylece hikâye, masal, fıkra ve manide olan çatışmalardan sosyal düzensizliği görebiliriz.

Akli hastahanesinin baştabibi Mutamet Yazıcı, 1960 ihtilali sonrasında Elazığ'a belediye başkanı oluyor. Bir gün basın toplantısında gazetecinin biri toplantıyla alakasız bir soru sorunca Mutamet Yazıcı da çok sinirli biri o gazeteciye haşlı. Basın

toplantısından sonra gazetecilerden özür diliyor. Herkes şaşırıyor. Belediye binasına geldiğinde yazı işleri müdürü bu olayı çok merak edip soruyor:

- Hocam siz hayatta kimseden özür dilemezsiniz niye gazeteciden özür dilediniz. Mutamet de:

- Oğlum gazeteci milleti ibne bir millet bir yerde bir göt fotoğrafı bulurlar, o götü gazete de yayımlarlar. Sonra ben o götün benimkinin olmadığını yalanlamak için fotoğrafını çekicem sonra gazeteye verecem. Bu rezilliği yaşamamak için özür diledim der. (KK. 11)

Yukarıdaki fıkra da halk ve gazeteci çatışmasını görmekteyiz. Gazetecinin bir olayı çarpıtmasından korktuğu için fıkra kahramanı özür dilemekte, özür diledikten sonra da çevresindekilerle dertleşirken gazetecilere küfür etmektedir. İçinde biriktirdiklerini ve söyleyemediklerini küfür ederek ifade etmekte, bu sayede baskılardan kurtulabilmekte ve rahatlamaktadır.

Küfürlü konuşmalar toplum tarafından hoş karşılanmaz. Özellikle o ortamda kadınlar ve çocuklar varsa küfürlü konuşulmaz. Bu da insanlar da baskıya neden olur. Bu baskıdan küfürlü fıkralar anlatarak kurtulur. Aşağıda vereceğimiz fıkralar örnek teşkil etmektedir.

Elazığlının biri gece yarısına kadar içmiş. Mahleye girip bağırmaya başlamış:

- Eyyyyy âleme gel alemeeee!

Anası camdan çıkmış:

- Alem ağzan sıça eve gel eve demiş. (KK. 9)

İnsanlar kelimelerin kifayetsiz kaldığı zamanlarda, sabrının tükendiği durumlarda argoya başvurabilmektedir. Kadınların yanında küfürlü konuşulmazken, kadının küfürlü konuşması toplum tarafından hoş karşılanmazken yukarıdaki fıkradaki gibi bir annenin üzüldüğü için küfür etmesi toplum tarafından çok yargılanmaz. Bu fıkrayı anlatan kadın hem toplum tarafından üstünde oluşan baskıyı azaltmıştır hem de rahatlamıştır.

İkinci Dünya Savaşı zamanında Elazığ'da Berber Bekir diye biri varmış. Berber Bekir kıvrak zekâlı, çok zeki ama çok yalan söyleymiş. Bekir anılarını anlatıyor:

- *Bizim astsubayı sabunlidim. Bahtım bir uçak sesi. Astsubaya dedim gomutanım sen burada iki dakika bekle ben gelim. Bisiklete atlayıp uçağın peşine düştüm. Uçah gidi ben gidim uçah gidi ben gidim derken yakaladım onu. Beylik tabancasını çıhartıp bir el ateş ettim. Pilot camı indirdi. Aşağı baktı, bahan gavurca bir şeyler söyledi ben anlamadım. Sonra onun söylediklerini gomutanıma söyledim.*

Astsubayım dedi ki pilot sahan bunu söylemiş:

- *Anan avradın Berber Bekir! Ahan düşim. (KK. 10)*

Yalan söyleyen insanlara karşı bazen “bu kadar da olmaz bu kadar da abartma” demek istiyor, fakat karşımızdaki insanı kırmamak için söyleyemiyoruz. Bu da toplumsal baskıya neden oluyor. Fakat bunun gibi fıkraları anlatarak hem yalan söyleyen kişiye mesaj verebiliriz hem de baskıdan kurtulabiliriz.

Evlenmeden cinsel ilişkiye girmek Türk toplumunun hoş karşılamadığı bir durumdur. Bu tür olaylar yaşandığı zaman toplum tarafından cezalandırılır. Bu yüzden toplum, ister istemez bir baskı uygulamış olur. Bundan da fıkranın gücü kullanılarak kurtulmak istenmiştir. Aşağıdaki fıkrada da bu olay anlatılmıştır. Cinsel içerikli ve küfürlü kelimeler kullanılarak bir nevi rahatlama sağlanmıştır.

Baskilde iki genç cinsel ilişkiye girecekler. Kız, oğlana sen altta yat diyi, oğlan sen yat diyi. Oğlan altta yati kız üstte gali. İlişki bittikten sonra kız annesine:

- *Ana ilişkide altta kalanın mı üstte olanın mı çocuğu olur? deyi.*

Anası:

- *Altta kalanın deyi.*

Kız da:

- *Ana muhtarın oğlunun ağzına iyi sıçtım deyi.(KK. 11)*

Şahin bu durumu şöyle ifade etmektedir:

“Sosyal hayattaki pek çok kısıtlayıcı, yasaklayıcı tutum, insan üzerinde ister istemez baskı oluşturmakta ve bu baskı da belli ölçüde enerji birikimine sebep olmaktadır. Cinsellikle ilgili yasaklar, günlük hayatta bireylerin istemeseler de yapmak zorunda oldukları davranışlar, uymak zorunda kaldıkları kurallar vb. daha pek çok husus, insanda tepkiyi ifade eden bir enerji birikimine yol açmaktadır. Uygun şartların oluşması neticesinde ortaya çıkan bu enerji de gülmeyi doğurmaktadır. Tabii ki bu gülmenin sonucunda da rahatlama gerçekleşir” (Şahin, 2010, s. 141).

Toplum eşlerin aldatmasını hoş karşılamaz. Özellikle kadınların, eşlerini aldatmasını hiç hoş karşılamaz. Sosyal hayattaki bu kısıtlayıcı, yasaklayıcı tutum kadınlarda baskı oluşturmaktadır. Fıkrayla bu tür olaylar gülmeyi doğurmaktadır. Tabii ki bu gülmenin sonucunda da rahatlama gerçekleşir.

Palu'da vatandaşın biri Almanya'ya çalışmaya gidi. Giderken de üç tane çocuğu varmış. Onları hanımının yanına bırakıp gidi. Beş yıl sonra geli. Bahiki geldiği zaman üç çocuğu babası geli diye kapıya koşup boynuna sarılıler evin içine girdiğinde içerde bir çocuğun yoğurt yediğini görür. Hanımına:

- Bu çocuk nerden geldi. Giderken üç çocuğumuz vardı. Bu kimin çocuğu? deyip tepki gösterir. Hanım da:

- Herif sen ne kadar kıskançsın. Sahan baba demi bişey demi çocuk sessiz sessiz yoğurt yiyi. (KK. 11)

Mizah, toplum içindeki bireyleri kendi içinde rahatlatmış, fertlerin toplumla ilişkilerini düzenleyerek toplumsal denetimde de önemli rol oynamıştır. Elazığ fıkraları da bu toplumsal denetim görevini bozuk kurumları, davranışları ve ilişkileri eleştirerek yerine getirmiştir.

Din adamları toplumda halk tarafından her zaman saygı görmüşlerdir. Halk, dinî konularda karşılaştığı güçlüklerde doğal olarak din adamlarına danışmış, sözlerine de itibar etmiştir. Zaman zaman halkın sorularına verecekleri cevapları olmayan din adamları bu durumda ne yapacaklarını şaşırarak, bundan kurtulmak için kendilerince çeşitli çözüm yollarını bulmuşlardır. Bu durum da çoğu kez din adamları üzerinde bir toplumsal baskı oluşturmuştur.

İmam vaaz kürsüsünde ahret hayatını anlatmış. Cemaatten biri sormuş:

- Hocam bu cennette erkeklere huri verilecekmiş doğru mu?

İmam:

- Doğru diyince.

- Cemaatten biri ya kadınlara ne verilecek? demiş.

İmam kızmış:

- Onlara da Nuri verilecek demiş.

Adam eve gelip karısını namaz kılariken görünce tekme vurun:

- Galğ ulan zilli Nuri 'yi duymuşsun nası namaz gılsin demiş. (KK. 9)

Dini konular dogmatiktir. Dini konular tartışılmaz, şaka konusu yapılmaz. Dinin insanlara çok yakın olup aslında gizemli olmasından dolayı da bir o kadar da uzak olması merak ve kaygıya neden olur. Bu kadar önemli bir konuda şaka da yapılamaz. Bu da insanlar üzerinde baskı oluşturur. Fakat fıkralar sayesinde bu baskıdan kurtulmak veya az da olsa rahatlama sağlamak mümkündür. Aşağıda anlatılan fıkrada da böyle bir durumlar karşılaşmaktayız.

Palu 'da imam cemaate vaaz veri.

- Ey cemaati Müslimin Allah 'ın rahmetinden umudunuzu kesmeyin. Her Müslüman günahkâr olsa bile La ilahe illallah dedikçe cennete girer. Türk de girer, kürtte girer hatta ve hatta Zazalar bile cennete girer deyince cemaatten kürdün biri:

- Hoca hoca niye o cennet ahurdur Zazalar cennete giri der.(KK. 11)

Öldükten sonra neler olacağı herkes tarafından merak edilmiştir. Fakat dini bilgiler dogmatik olduğu için onu deneyimleme veya test etme gibi bir şansımız olamaz. Söylenecek sözler günah olur endişesiyle hep bilinçaltına atılır. Ertelenen her söz veya düşünce, ister istemez insanoğlunda baskı oluşturmuştur. İnsanoğlu da fıkra ile bu baskıdan kurtulmayı başarmıştır. Yukarıdaki fıkrada öldükten sonra yaşayacağımız diğer dünya hakkında bilinmezlikten hocaya soru sorularak kurtulmak istenmiştir. Ayrıca sözcüklerin yetersiz kaldığı zaman küfür edilerek bu baskılardan kurtulmak istenmiştir. Yukarıdaki fıkrada öldükten sonra ne olacağının bilinmemesi kişilerde toplumsal baskıya neden olmuştur. Fakat fıkra sayesinde Müslümanın her zaman ümitli olmasını gerektiğini görmekteyiz. Bu ve benzeri fıkralarda, karşılaşılan zorluklar birey üzerinde toplumsal baskı oluşturmuş, çözümler toplumsal rahatlamaya sağlamıştır. Fıkralardaki mizah, toplum içindeki bireyi rahatlatmış, bireylerin toplumla ilişkilerini düzenleyerek toplumsal düzende önemli rol oynamıştır.

Anlatıcı, fıkrayı anlatırken dinlemeyenleri sert bir şekilde uyarmaktadır. Bu bazen sözel olurken bazen de dayak şeklindedir. Buna rağmen dinleyiciler çok gülmekte ve

çok eğlenmektedir. Bu sayede fıkranın baskılardan kurtulma işlevini görmekteyiz. Normal bir zamanda bu davranışlar sergilense büyük kavga sebebi olurken, fıkranın gücü sayesinde eğlendirici bir unsur olmuştur.

1.2.5. İletişim Aracı İşlevi

Kültürel yapıdaki zenginliği ortaya çıkaran halk edebiyatı ürünleri sosyal hayattaki beraberlik için önemli rol üstlenen bir iletişim yöntemidir. Kültür hayatının temelini oluşturan iletişim toplumu meydana getiren insanların duygu, düşünce ve yargılarını ifade etmektedir.

Efsane, destan, masal, hikaye, fıkra, türkü gibi halk edebiyatı ürünleri, sahip oldukları gelenek taşıyıcılığın eğitime sosyal motivasyon yararlılık bütünleştiricilik, dengeleme, bir düşünceyi destekleme sosyal eleştiri ve denetim mekanizması dikkat çekme, az sözle çok şey anlatma son sözü söyleme kıssadan hisse kapma, gerilimleri yumuşatma, eğlendirme, güldürme ve rahatlama fonksiyonlarıyla sosyal yapının güçlü tutulmasında çok önemli görevler yüklenmektedir (Eker, 2015, s. 400).

İnsan sosyal bir varlıktır. İnsanların bir arada yaşayabilmesi için iletişimin sosyal bir ihtiyaçtır. Toplum olmanın ön şartı, insanlar arasındaki iletişimin sağlanmasıdır. Hayatın doğal akışını bozmamak için iletişim zorunluluktur. Bu yüzden sağlıklı iletişim ortamları yaratabilmenin toplumsal açıdan da önemi büyüktür.

İnsanlar arasındaki iletişim araçlarının en etkin olanı dildir. Ne kadar teknoloji çağında yaşarsak yaşayalım iletişim olmadığı takdirde teknolojinin bir anlamı olmaz. Teknolojinin anlamlı olması için iletişim sağlanması gerekiyor bunu da dil sayesinde başarabiliyoruz.

Bu noktada, fıkraların işlevinden genel olarak yukarıda bahsettik. Fakat Elazığ fıkralarının iletişim aracı işlevinde de kullanıldığını tespit ettik. Elazığ fıkralarında bireysel iletişim, bireyin yakın çevresiyle kurduğu birebir ilişkilerle sınırlıdır. Birebir ilişkilerde toplumsal kuralları vardır. Her birey farklıdır. Fakat bazı konularda toplumsal kuralları sayesinde bireylerin benzer davranış kalıpları gösterdiğini görmekteyiz.

Bireyler, yaşamlarıyla ilgili olarak bireysel ilişkilerini düzenlerken kınanmayacak, onanacak davranışlarda bulunmak zorundadır. Bu zorunluluk, bireysel ilişki ve sorunların sosyal hayatla ilgili olmasından kaynaklanmaktadır.

Bir disiplin olarak halk bilim çalışmaları 19. yüzyılda başlamıştır. 19. yüzyılda halk tanımı da şu şekildedir:

Halk tanımı tarihle değişmiştir. On dokuzuncu yüzyılda halk, vahşidir. Halk aşağı tabakayı oluşturan, genel nüfus içinde bir sürü, bayağı ve kaba bir grup ve aynı toplumun seçkin tabakası (eli-te) ile tezat teşkil eden bir insan grubu olarak düşünülmüştür. Halk bir taraftan “medeniyetle” tezat olarak ele alınırken, yani halk medenileşme-si bir toplumda, medenileşmemiş bir unsur olarak kabul edilirken, diğer taraftan da vahşi(savage) veya ilkel toplum (primitive society) diye adlandırılan ve gelişme (evolution) basamaklarından daha aşağıda kabul edilen bir grupla da tezat olarak kabul edilmiştir (Dundes, 1980, s. 1-19 aktaran Ekici, 2006, s. 12).

Dundes’in (1980, s. 16 aktaran Ekici, 2006, s. 16) halk tanımı “Halk, en az bir ortak faktörü paylaşan herhangi bir insan grubunu ifade eder.” şekildedir. Dundes’e göre bir halk grubu bir millet kadar geniş olabileceği gibi bir aile kadar da küçük olabilir. İki kişiden oluşan bir aile, halkı oluşturuyorsa; bunlar arasındaki ilişki, bir sosyal ilişkidir. Çünkü aile sosyal bir kurumdur. Aynı şey arkadaşlık ya da kardeşlik için de geçerlidir. Kardeşlik ya da karı-kocalık aileyi, arkadaşlık da bir başka sosyal grubu temsil eder. Bu yüzden bireysel ilişkiler, sosyolojik olaylar içinde değerlendirilmektedir. Bu durumda kişileri eğitmek için fıkraların iletişim yolunu kullanarak kültür aktarılabilir. Bu da bireysel iletişim işleviyle alakalıdır.

Aile kurumunda herkesin bir görevi vardır. Tarafların çeşitli yükümlülükleri vardır. Taraflardan biri kendine düşeni sürekli aksattığında bireysel ilişki olumsuz anlamda etkilenir. Böylelikle aile kurumu da yaralanır. Bunun öğüdünü içeren şu fıkra, kişisel sorumlulukların ne kadar önemli olduğunu anlatmakta güzel bir örnek teşkil etmektedir.

- *Baskil yöresinde çok duyarsız biri varmış. Bir haber geliyor:*
- *Evin yandı diyorlar.*
- *Yapma yav diyor.*
- *Karın öldü diyorlar.*
- *Yapma yav diyor.*

- Ailen bitti diyorlar.

- Yapma yav diyor.

Sonra cemaate kendisini gösterip:

- Üzülmeyin eşek kaldı diyor.(KK. 12)

Bireysel sorumlulukların yerine getirilmeyişi, kişinin yakın çevresiyle arasındaki iletişim bağlarını zedeler. Kişi, toplum tarafından dışlanır ve horlanır. Yukarıda örnek verdiğimiz fıkrada toplumsal olaylara karşı duyarsız olmamız gerektiğini eğer duyarsız olursak toplum tarafından dışlanıp, horlanarak cezalandırılacağımız mesajı vardır.

İletişim, ortamlar ve konular ile ilgili kişiler arasında bağlantı kurmaktadır. Türk kültüründe söylenmesi uygun olmayan veya söylendiğinde saygısızlık olacağına inanılan her türlü duygu ve düşünce halk edebiyatı ürünleriyle dile getirilir. Bu sayede fıkraların iletişim işlevselliğini kullanarak toplumsal kuralların devamlılığı sağlanmış olur. Türk toplumunda erkek çocuklar için sünnet, evlenme, askerlik gibi geçiş dönemleri olur. Bu geçiş dönemleri kişilerin olgunlaşmasını sağlar. Bu yüzden de kutsal kabul edilir. Asker ocağı peygamber ocağına benzetilir. Bu kadar kutsal kabul edilen askerliğe gitmeyen erkekler dışlanır. Aşağıdaki fıkrada da bunu görmekteyiz. Fıkra bize toplumsal iletişim aracı olarak kullanarak kutsal saydığımız şeyleri gereken değeri vermemizi söyler. Eğer gereken değer verilmezse cezalandırılıp, komik duruma düşeceğimizi söylüyor.

Baskilli'nin biri askerden kaçarken inzibatlara yakalanır. İnzibatlar Baskilli'nin askerden kaçtığını anlayıp onu sorguya çekmişler.

- Sen askerliğini yaptın mı?

Baskilli:

-Hee Manisa'da yaptım.

İnzibatlar araştırırlar ki orda askerlik yapmamış. Tekrardan aynı soruyu sorarlar.

Baskilli:

- Ben Amasya'da askerlik yaptım der.

İnzibatlar araştırırlar ki orda da askerlik yapmamış. Tekrardan aynı soruyu sorarlar. Baskilli kaçış yolunun olmadığını anlayarak:

- *Ben askerliğimi urda burda yaptım der.(KK.11)*

İnsan düşünce gücünün göstergesi olan toplumsal iletişim metodu yaşadığı toplumda geçerli olan düzeni koruyarak olayların o topluma özgü olma özelliği kazandırır. İçinde bulunduğu toplumu düzenler. Gelenek ve göreneklerin devamını, masallar ve fıkralar gibi halk ürünleriyle sağlar.

1.2.6. Sosyal Motivasyonu Sağlama İşlevi

Fıkralar, sosyal motivasyonu sağlamak için de anlatılmaktadır. Bu sayede çok sert dille konuşulacak bir konu fıkra sayesinde yapıcı bir eleştiriye dönüşür. Fıkra mesajını dolaylı bir şekilde vererek dinleyiciyi çağrışım yoluyla etkilemektedir.

Aşağıdaki fıkroda sosyal motivasyon işlevi görülmektedir. Toplum tarafından dışlanan Zazaların eleştirisi, fıkraların yapıcı eleştiri özelliğinden dolayı kimseyi kırmadan yapılmakta, bununla birlikte dini konulara hassasiyet gösterme konusunda toplum teşvik edilmeye çalışılmaktadır.

Palu'da imam cemaate vaaz veri.

- *Ey cemaati Müslimin! Allah'ın rahmetinden umudunuzu kesmeyin. Her Müslüman günahkar olsa bile "La ilahe illallah" dedikçe cennete girer. Türk de girer, Kürt de girer hatta ve hatta Zazalar bile cennete girer.' deyince cemaatten kürdün biri:*

- *Hoca hoca, niye o; cennet ahurdur, Zazalar cennete giri? der. (KK. 11)*

Fıkraların sosyal motivasyon işlevini eğitim, din, ekonomi, askeri ve benzeri pek çok sosyal alanda gözlemlenebilir. Yukarıdaki fıkrayla dini bir konuda sosyal motivasyonu sağlamak mümkündür.

1.2.7. Az Sözle Çok Şey Anlatma İşlevi

Fıkranın bir fonksiyonu da az sözle çok şey anlatmadır. Fıkralarda uzun tasvirler, söz sanatları yerine kısa ifadeler ve yoğun anlamla karşılaşmaktayız. Fıkralar, anlatmak istediğini kısa ve net cümlelerle ifade etmektedir. Aşağıdaki fıkroda az sözle çok şey anlatma işlevini görmekteyiz. Sayfalarca anlatılacak olay, bir cümleyle anlatılmaktadır. Bu da fıkraların az sözle çok şey anlatma işlevinin özelliğidir. Bu

fıkra Septioğlu milletvekili olmanın zorlu bir süreç olduğunu ve kişiye ayrıcalık kattığını bir cümleyle ifade etmektedir.

Septioğlu, bir gün meclisten çıkarken, makam aracına binmek istiyor. Şoför arka kapıyı açıyor. Septioğlu da kızarak:

- Ben o kadar milletvekili oldum arabayı sen mi kullanacaksın diyerek şoför koltuğuna oturuyor. (KK. 11)

Fıkralar toplumun her kesimine ulaşmaktadır. Fıkralarda uzun tasvirler, söz sanatları yerine kısa ifadeler ve yoğun anlamla karşılaşmaktayız. Bu da zaman tasarrufu ve kelime tasarrufu sağlar. Fıkralarda bu tasarruf az sözle çok şey anlatma işlevini ortaya çıkarmaktadır.

1.2.8. Toplumsal Eleştiri İşlevi

Toplum, kişilerin oluşturduğu birlikteliktir. Her toplumun kendine ait bir kültür tarihi vardır. Kültür, toplumu oluşturan üyeler tarafından öğrenme yoluyla diğer nesillere aktarılır. Fıkralar, toplumun değişim ve gelişimlerini yansıtmaktadır. Toplumsal düzene uymayan kişi veya kişileri eleştirmekten asla vazgeçmez. Aşağıdaki fıkra dili doğru bir şekilde kullanmayanlar eleştirilmiştir.

Baskilli garı goca çarşıya gideceklermiş. Onun için otobüse erkek arka kapıdan, kadın ön kapıdan binmiş. Muavin paraları arka taraftan toplamaya başlıyor. Erkek hem kendi parasını hem de karısının parasını veri. Verdikten sonra karısına seslenerek:

- Garı ben arhadan verdim, sen önden vermeyesin deyi.

Fıkra, toplum olma bilincinin kültürle olacağını ve kültürün en önemli öğelerinden birinin dil olduğunu anlatmaktadır. Dile gereken önem verilmediğinde kişinin, toplum tarafından eleştirilip küçük duruma düşeceğinden bahsedilmektedir.

Toplumsal eleştiri fıkraların yüklenmiş olduğu çok önemli bir işlevdir. Çünkü aykırılık düzeni bozan, bir olgudur. Protesto işlevine göre, folklor çatışmaları büyütme, başkaldırmalara destek olmak, kurulu düzene ve değerlere direnmeleri

arkalamak, onları yıkmaya kalkışanlara güç vermek gibi bir işlev de görmektedir. (Başgöz, 1996) Toplumsal düzeni korumak, ilişkileri düzenlemek, toplumsal düzene uymayan kişileri gülünç duruma düşürmek için bu işlev çok önemlidir. Aşağıdaki fıkroda da toplumsal düzene uymayan Nazmi Dayı'nın düşürüğü komik durum anlatılır.

Yolyemez Nazmi Dayı, hapishaneye düşer. Orda da havalı yürüyüşünden ve dayılığından bir şey kaybetmez. Bir gün, yeğenlerini etrafına toplar sohbeğe başlar. Sohbet koyulaşır ve kahkahalar, gürültüler artmaya başlar.

Gürültüleri yanlış anlayan jandarma, içerde bir olay olduğunu düşünüp müdahale için hazırlanır. Mahkûmlardan biri durumu görüp askerlere izah edince sorun kalmaz. Bu durum, Nazmi Dayı'ya anlatıldığında şöyle der:

- Ya yeğen görüsisiz, dayız kahkaha atsa jandarma önlem alı. Ya olay çıharsam neler olur, siz düşünün.

Türkiye'den Almanya'ya göçlerin yaşanmasıyla Almancılık kültürü oluşmuştur. Türkiye'den Almanya'ya işçi olarak gidenler uyum sorunu yaşarken, bir taraftan da aile kurumunda aksaklıklar yaşanmaya başlanmıştır. Almancılık kültürünün yok ettiği aile kavramına fıkralarda rastlarız. Aşağıdaki fıkroda yozlaşmış bir toplum anlatılmaktadır. Fıkramızın kahramanı, cahillik ve ahlaksızlığın temsilidir. Onun komik duruma düşmesi, toplumsal kuralların onanması anlamını taşımaktadır.

Palu'da vatandaşın biri Almanya'ya çalışmaya gidi. Giderken de üç tane çocuğu varmış. Onları hanımının yanına bırakıp gidi. Beş yıl sonra geli. Bahı ki geldiği zaman üç çocuğu babası geli diye kapıya koşup boynuna sarılıler. Evin içine girdiğinde içerde bir çocuğun yoğurt yediğini görü. Hanımına:

- Bu çocuk nerden geldi. Giderken üç çocuğumuz vardı. Bu kimin çocuğu? deyip tepki gösteri. Hanım da:

- Herif sen ne kadar kıskançsın. Sahan baba demi, bi şey demi çocuk sessiz sessiz yoğurt yiyi. (KK. 11)

Toplumsal eleştiri işlevi sayesinde fıkraların yaşadıkları kültürü daha iyi anlarız. Toplumsal eleştiri işlevi toplumdaki kurallara uymayan kişileri uyarır ve cezalandırır. Bu sayede toplumsal düzen bozulmamış olur ve toplumsal düzenin devamlılığı sağlanır.

İKİNCİ BÖLÜM

İCRA BAĞLAMİ AÇISINDAN ELAZIĞ'DA DERLENEN FIKRALAR

2.1. Bağlamsal Kuram

20. yüzyıl; bağlam merkezli halkbilimi kuramlarının ortaya çıktığı, folklor kavramına yeni bakış açılarının geliştirildiği dönemdir. İşlevsel kuramla birlikte yalnızca metin değil anlatıcı, dinleyici ve anlatma ortamı da önem kazanmaya başlamıştır. Bu sayede metinlerde ilk defa bağlam sözcüğü telaffuz edilmiştir.

Performans teoriye göre folklor ürünü, onu meydana getiren kişi, zaman ve mekândan bağımsız değildir. Folklor ürünü halk hayatının dinamizmine paralel gelişme ve değişimleri de beraberinde taşır. Folklor, sosyal hayat içinde bir iletişim sürecidir ve bu süreç belli hatlarla şekillenir.

Performans teori, metni anlamak için metnin anlatıldığı ortamı anlama fikrinden doğmuştur. Bu yöntem ve yaklaşımlar sayesinde sözlü kültür ürünleri yorumlanıp anlam ve derinlik kazanmıştır. Performans teori incelenen herhangi bir sözlü kültür ürününün hangi ortam ve şartlarda icra edildiğini göz önüne almaktadır. İcra esnasında; mekânı, tarihi, zamanı, nedeni, yöntemini ve anlatıcının kimliği gibi unsurları bağlam olarak ele alıp bu unsurları incelemeye dâhil etmektedir.

Folklor, belli bir zamanda meydana gelen aksiyondur. O artistik (sanatsal) bir aksiyondur. O yaratıcılık ve estetik kaygıyı içine alır ve bunların her ikisi de kendiliklerinden sanat formlarında birleşmeye yüz tutarlar. Bu anlayışa göre folklor; sanatsal anlatım yoluyla oluşan karşılıklı bir sosyal etkilenmedir. Bu etkileşim, konuşma ve mimikle ilgili hareketlerin diğer tarzlarından farklıdır. Bu farklılık kültüre ait gelenekler seti üzerine kuruludur, o toplumun bütün üyeleri tarafından tanınır ve ona bütün toplum bağlanır ki bu durum folkloru iletişimin sanatsal olmayan formlarından ayırır (Amos, 2006, s. 33).

Folklor ürünlerinin icra edilmekten doğan özel bağlamları vardır. İlk yaratma bağlamı, icranın gerçekleştiği ilk anla ilgili küçük bir gruba veya büyük bir kitleye ait özel bir bağlam ya da tarihi bir bağlam olabilir. Yahut kültürel bir bağlam veya günlük hayatta kullanılan pratik bir bağlam olabilir. Bağlamının niteliği ne olursa

olsun, kalıcılık ya da yok olma noktasına gelindiğinde, folklor malzemesini uzun ömürlü kılan tekrarlanan icralardır. Her yeni bağlama bağlı olarak yaratılan yeni icra, yeni bir metindir. Bu yeni metinler, farklı özel bağlamlar oluştururlar.

Performans teori sayesinde sözlü kültür ürünleri neden sonuç ilişkisiyle yorumlanarak değerlendirilmiştir. Bu sayede geçmişte kalıp unutulması engellenmiştir. Sözlü ürünler, halkın bilincinde sözle biçimlendikleri için yazıya geçirilip değerlendirilmesi o ürününün yaşamasına neden olmaktadır. Dundes doku, metin ve konteks hakkında şunları ifade etmiştir.

Herhangi bir halk bilgisi unsurunu bir kişi dokusu (texture), metni (text) ve onun çevre ve şartları (context) itibarıyla tahlil edebilir. Bir halk bilgisi türünün sadece bunlardan birinin temel alınarak tarifedilmesi mümkün değildir. Bir tür, ideal olarak bu üç seviyenin hepsinin göz önüne alınmasıyla tarifedilmelidir. Doku, çoğu türlerde hususi fonemlerin ve morfemlerin içinde yer aldığı dildir. Böylece halk bilgisinin sözlü formlarında dokuya ait (textural) özellikler dil ile ilgili özelliklerdir. Bir halk bilgisi ürününün metni (texti) esas itibarıyla bir masalın bir versiyonu veya tek bir anlatımı, bir atasözünün yeniden söylenmesi, bir halk türküsünün okunmasıdır. Bir halk bilgisi ürününün konteks bir ürünün içinde aktüel olarak yer aldığı hususi bir sosyal durumudur (Dundes, 2006, s. 40-50).

Metin, icranın sadece bir unsurudur. İcra, metinden ibaret değildir. İcrada icracının hareketi, ruh hali, dinleyici, icranın gerçekleştiği mekân da değerlendirilmeye alınmalıdır. Performans teorisinin asıl amacı, söz konusu metinlerin anlatıcı, dinleyici ve icra ortamını bir bütün halinde değerlendirmektir.

Bağlam aynı zamanda eğer mümkünse seyirci ve icracıların davranışının (fotoğraf, film vb.) görsel dokümanlarını, bütün bir tanımını (notlar alma, teyp kaydı) ve otantik icralar hakkında uzman kişinin gözlemini içerir. Ayrıca bağlama ait bilgileri araştırılan toplumların sosyo-ekonomik yapıları, fiziksel ortamı, yöresel tarihi (yeni kurulmuş yerleşim alanı, göçler vs.), kültür coğrafyası (diğer gruplarla ilişkiler, değişkenlikler) ve öğrenim yöntemi (ev, okul, kilise ve diğer kuruluşlar) hakkında esas bilgileri ihtiva eder (Honko, 2006, s. 174).

Sözlü kültür çalışmalarında; doku, metin ve bağlam arasındaki iç içe geçmiş ilişki vardır. Bu yüzden çalışma yaparken bu ilişkiyi göz önünde bulundurmamak zorundayız. Bağlamda meydana gelen bir değişiklik dokuyu da etkilemektedir.

2.2. Elazığ'da Derlenen Fıkraların Bağlamı

Bağlam, folklor ürününün yaratıldığı, derlendiği, anlatıldığı ve dinleyicisiyle birlikte bir bütün oluşturduğu sosyal ortamdır. Bağlam, derlenen metnin ortamı, kaynak kişinin hayatı ve sosyo geçmişi hakkında bilgi vermektedir. Bağlam seyirci ve icracıların davranışını, derleyicinin gözlemlerini de içerir. Honko (2000, s. 70) “bağlama ait bilgileri araştırılan toplumların sosyo-ekonomik yapıları, fiziksel ortamı, yöresel tarihi (yeni kurulmuş yerleşim alanı, göçler vs.) kültür coğrafyası (diğer gruplarda ilişkiler, değişkenlikler) ve öğrenim yöntemi (ev, okul, kilise ve diğer kuruluşlar) hakkında esas bilgileri ihtiva eder” diye ifade etmiştir.

Fıkraların hangi durumda hangi işe koşuldukları, onların işlevleriyle ilgili bir durumdur. Anlatıcıya anlattığı metnin hangi durumlarda ve hangi ortamlarda anlatıldığı sorulduğunda işlevi ortaya çıkmaktadır. Oysa bağlam, işlevden farklı olarak halk ürününün yaratma zamanı ile birlikte bütün elemanlarını da içine alan bir yapıdır. Yaratma zamanının tespit edilememiş olması demek, fıkranın bağlamının atlanmış olması demektir. Her yaratma ilk yaratmadan farklı ve özel bir icra olduğu için yeni oluşan bağlam, yeni yaratmanın kendine özgü bağlamı olarak kabul edilmelidir.

Vaiz kürsüsünde hoca vaaz ediyor sözün bir yerinde:

- Ey cemaiti Müslimin! Zinhar, Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin. Cenabı Allah Laileha İllallah diyen her Müslüman'ı cennetine koyacaktır. Hatta hatta Palulu olsa bile. (KK.11)

Yukarıdaki fıkroda halk hafızasının bu fıkraları yaratması süreci, görünürde Paluluları eleştirmiş olma işleviyle birlikte örtük işlevi de vardır. Örtük işleve göre insanların inanç konusundaki hassasiyetleri vurgulanır, İslamiyet’e inanan kişilerle diğer dinlere inanan kişilerin farklılığını ön plana çıkararak İslamiyet’e inanan kişileri yücelten mecazi bir anlam vardır.

Murat Bilgin (KK. 5) adlı kaynak kişi bilgilerini kaydetmek için Elazığ’ın neresinden olduğunu sorduğumuzda uzun zamandır rahatsızlık hissettiği bir durumu da naklederek biz şöyle cevap verdi: “Kızım ben Palu’nun yerlisiyim. Sakın Palu dedim diye fena, kötü biri gibi düşünme. Aslında bizim adımız çıkmış. Bize iyi davranan

kişiyse biz de iyi davranırız fakat bize kötü davranan kişiye biz de kötü davranırız.” dedikten sonra aşağıdaki fıkrayı anlatmıştır.

Palulunun alacağı olan adam borcunu ödeyemeden ölür. Bizim Palulu alacağını alamadığı için son derece kızgındır. Kızgınlığını belirtmek için her nereye gitse ölen adama küfredmektedir. Duyan arkadaşları Paluluya:

- Ula gardaşım ayıptır. Niye küfredisin? Nassı olsa gavuşmi.

Palulu biraz düşünür ve:

- Ula siz ölenin arhasından Fatiha ohuyup, elizi yüzüze sürisiz o gavuşı de benim ettiğim küfürler niye gavuş mi? demiş. (KK.5)

Bazı fıkralar, hem anlatıları içinde mevcut bulunan gelenek unsurlarıyla hem de pratik anlatma bağlamında halk hayatına farklı yerlerden bakmamızı sağlar. Kaynak kişi Mithat Dikbaş'ın (KK. 10) anlattığı aşağıdaki fıkra da hem geleneğin izleri vardır hem de halk hayatıyla ilgili ipuçları vermektedir. Fıkroda Türk geleneğine göre genç kızların nasıl davranması gerektiğinden ve yalanın er veya geç ortaya çıkacağından bahsetmektedir.

Hanife Hanım'ın gızı çok rahat bir kızmış. Bu yüzden pek talibi çıkmamış evde galmah üzere. Bir gün görücüler gelmek için haber verir. Hanife Hanım görücüler gelmeden gızını tembihler.

- Bah gızım. Sahan biraz sonra görücüler gelecek. Sen git arha odada zoba yani. Git yüzünü sobaya yahlaştır. Yüzün gızarsın o şekilde yanımıza gel ki senin utangaç olduğunu düşünüp seni beğeneler.

Bir süre sonra görücüler gelir. Gız arha odaya gider. Yüzünü sobaya yaklaştırarak kızartmaya çalışır. Hanife Hanım görücülerle hoş beş ederken odana gızın sesi gelir.

- Aaaaaa yüzüm gızardı gelem mi? der. (KK.10)

Mithat Dikbaş'ın (KK. 10) anlattığı bu fıkranın bağlamı, şu şekilde gerçekleşmiştir. Geçen sene akşam oturmasına gelen kaynak kişi gelenek ve göreneklerin yozlaştığından, özellikle de kızların hâl ve hareketlerine dikkat etmediklerinden bahsetmiştir. Konuşma esnasında da bu fıkrayı anlatmıştır. Fıkranın bağlamında gelenekler doğal süreci içinde gerçekleşirken iki kuşak arasındaki kültür aktarımı da

aynı doğal süreç içinde yaşanarak içselleştirilmektedir. Bu, hem fikranın yaratma bağlamı hem de anlatma bağlamı açısından güzel bir örnektir.

Performans teori, metni anlamak için metnin anlatıldığı ortamı anlama fikrinden doğmuştur. Bu yöntem ve yaklaşımlar sayesinde sözlü kültür ürünleri yorumlanıp, anlam ve derinlik kazanmıştır. Performans teori incelenen herhangi bir sözlü kültür ürününün hangi ortam ve şartlarda icra edildiğini göz önüne almaktadır. İcra esnasında; icra edilen mekânı, zamanı, neden derlenmek istendiği, yöntemi ve anlatıcının kimliği gibi unsurlar bağlam olarak ele alınır. İcra esnasında bu unsurlar da incelemeye dâhil edilmektedir.

Anlatıcı ve dinleyicinin cinsiyetleri fıkra anlatımını etkilemektedir. Cinsel içerikli ya da çok küfürlü fıkralar, bayanların bulunduğu ortamlarda erkek anlatıcılar tarafından anlatılmamaktadır. Erkek anlatıcılar, bir bayan derleyiciye bunları anlatamayacaklarını, hafızalarındaki pek çok fikranın anlatılamayacak kadar açık saçık ya da küfürlü olduğunu ifade etmektedirler. Kaynak kişilerden Remzi Dikbaş (KK. 11) tarafından anlatılan bir fıkra eşinin odaya girmesiyle yarıda kesilmiştir. Eşi “Remzi iyice kabak çekirdeği gibi açıldın hiç genç kıza böyle şeyler anlatılır mı?” diye veryansın etmiştir. Kaynak kişinin eşi gittikten sonra fıkraya devam edilmiştir. Aşağıdaki fıkra erkek anlatıcı tarafından anlatılan cinsel içerikli fıkralara örnektir.

Baskil de iki genç cinsel ilişkiye girecekler. Kız, oğlana sen altta yat diyi, oğlan sen yat diyi. Oğlan altta yati kız üstte gali. İlişki bittikten sonra kız annesine:

- Ana ilişkide altta kalanın mı üstte olanın mı çocuğu olur? diyi.

Anası:

- Altta kalanın diyi.

Kız da:

- Ana muhtarın oğlunun ağzına iyi sıçtım diyi. (KK.11)

Halk anlatılarının derlenmesinde derleyici ve kaynak kişiler arasındaki ilişkiler derlemenin niteliğini etkilemektedir. Derlemeler sırasında katılımcı gözlemci olarak bulunduğumuz en doğal ortamlar, Remzi Dikbaş (KK. 11), Gülcan Dikbaş (KK.8), Halil Dikbaş (KK. 9) ve Mithat Dikbaş (KK. 10) ile birlikte bulunduğumuz

ortamlardır. Çünkü kaynak kişilerle akrabalık bağımız vardır ve bu bir avantaj olarak değerlendirilmiştir. Anlatıcılar fıkraları, akrabalık ilişkisi içinde bulundukları derleyiciye daha rahat bir şekilde anlatmışlardır.

Anlatıcının ruh hali de metni etkileyebilmektedir. Remzi Dikbaş (KK. 11) ile mülakat yöntemiyle fıkra derlemek istediğimizde moralinin bozuk olmasından dolayı fıkra anlatmak istememiştir. Fakat iki gün sonra neşeli olduğunda kendisi fıkra anlatmak istemiştir. “Kızım bak bu fıkrayı da anlatmadım. Hele dinle.” demiştir. Burada anlatıcının ruh halinin fıkra anlatmadaki önemini görmekteyiz.

Sonuç olarak fıkralar farklı bağlamlarda anlatılmakta, bu bağlam da fıkranın metnini, işlevini etkilemektedir. Metni doğru değerlendirmek için bu bağlamı bilmek gerekir. Fıkralar, anlatma ortamından, anlatılış biçiminden bağımsız olarak değerlendirilemez.

Sözeldoku, metin ve bağlam performans teorisinin üç temel araştırma yöntemidir. Tezdeki fıkralar bu üç yöntem doğrultusunda incelenecektir.

2.2.1. Sözeldoku

Folklor ürünün dille ilgili özellikleri o metnin sözel dokusunu oluşturmaktadır. Folklor ürünlerini bir kültürden bir başka kültüre aktarabiliriz. Fakat ürünün sözel dokusundan dolayı manzum ve sanatlı ifadeden kaynaklanan uyak, aliterasyon ve asonans gibi biçimsel özellikleri nedeniyle bir dilden başka bir dile çevirisi mümkün değildir. Çünkü folklor ürünlerindeki sözel doku sadece bulunduğu topluma aittir. Bu durum; Elazığ’da derlenen fıkralar için de özellikle yerel ağızla anlam kazanan fıkralar açısından geçerlidir. Bazı fıkralarda atasözü ve deyimler kalıplaşmış şekilde bulunmaktadır.

Halkbilimi ürünlerinin sözel doku incelemelerini daha çok dilbilimciler yapmıştır. Birsen Akpınar (2007, s. 100) “Bir folklor ürününü bütününden ayırıp bir dilbilimci mantığıyla incelemek; metni bağlamından koparmak olacağı için, halkbilimcilerin sözel doku incelemelerini bağlamdan kopmadan bir bütün içerisinde yapmaları gerekir.” diyerek ifade etmiştir.

Bu noktada Elazığ fıkralarına açtığımız sözel doku penceresi, özellikle yerel ağzın metnin yapısında meydana getirdiği değişikliğin tespit edilmesinin başlı başına bir eser konusu olabileceği düşüncesinden hareketle, genellemeler ölçütüyle sınırlı kalacaktır.

Fonetik olarak İstanbul Türkçesiyle Elazığ ağzını incelediğimiz zaman birçok özellik ortaya çıkmaktadır. Biz bu tezde sadece göze çarpan birkaç özellik hakkında bilgi vereceğiz. Bu özellikler kısaca şu şekilde anlatılabilir: “k>g”, “k>h”, “i>ü”, “i>e”, “u>o” değişimleridir. Ünsüz ikizleşmesi de görülmektedir.

“Bin gatrı gidek” cümlesi konuyla ilgili örnek teşkil etmektedir. Burada “katır” sözcüğü yerine “gatrı” denilmiştir. “k>g” değişimi, Elazığ ağzında sıkça rastlanılan bir durumdur.

“İşleri güçleri dedikodu fesatlıhmış” cümlesinde ki “fesatlıhmış” sözcüğünde ki “k” yerine “h” nin kullanılması derlediğimiz metinlerde karşımıza sıkça çıkmaktadır.

Elazığspor- Malatyaspor maçı Elazığ’da oynanı. Elazığspor taraftarı stada gelirken:

- Malatya Malatya kofık Malatya’ diye tezahürat yapiler.

Bu tezahüratı duyan Elazığlı yaşlı teyze de:

- Densüzler kofık niye Malatya’nın ola. Kofığın iyisi Elazığ’da yetişi diyi. (KK. 11)

Bu fıkradaki “yapiler” sözcüğü İstanbul Türkçesinde “yapıyorlar” şeklindedir. Fıkroda şimdiki zaman eki “-yor” düşmektedir. Aynı fıkradaki “densüzler” sözcüğü ölçünlü dilde “densizler” şeklindedir. Yerel ağızdaki “ü>i” değişimi nedeniyle Elazığ’da bu şekilde kullanılmaktadır. “di-” sözcüğü ölçünlü dilde “demek” şeklindedir. “e>i” değişiminden dolayı bu şekilde kullanılmaktadır. Bu örnekte de “-yor” eki düşmüş, bu ek “i” sesiyle karşılanmıştır.

Ünlü düşmesi ve ünsüz ikizleşmesi örneği aşağıdaki fıkrada görülmektedir.

Palulunun alacağı olan adam borcunu ödeyemeden ölür. Bizim Palulu alacağını alamadığı için son derece kızgındır. Kızgınlığını belirtmek için her nereye gitse ölen adama küfretmektedir. Duyan arkadaşları Paluluya:

- *Ula gardaşım ayıptır. Niye küfredisin? Nassı olsa gavuş mi?*

Palulu biraz düşünür ve:

- *Ula siz ölenin arhasından fatiha ohuyup, elizi yüzüze sürisiz o gavuşı de benim ettiğim küfürler niye gavuş mi? demiş. (KK. 5)*

Derlenen fıkralarda gelecek zamanın 1. tekil kişi, 1. çoğul kişi çekiminde değişim vardır: çekeceğim>çekicem, vereceğim>verecem, yapacağız>yapacam.

Yerel ağız, bazen mizahın merkezinde yer aldığı için fıkranın anlatımında anlatıcı tarafından yerel ağzın kullanılabiliyor olması büyük önem taşır. Anlatıcının yerel ağzı kullanamıyor olması espriyi kaybetme riskini doğurabilir. Fıkra metinlerinde, derleme yaptığımız Elazığ ağzında kullanılan kelimeler görülmektedir. Örneğin “kofik” sözcüğü Elazığ ağzına özgü bir kelimedir. Kelimenin iki anlamı vardır. Birinci anlamı “içi boş” demektir. İkinci anlamı ise “kuru biber veya patlıcan”dır. Elazığ’da bir kimsenin hal ve hareketleri hoş karşılanmadığı zaman ona “kofik” denir. Bu o kişinin boş biri olduğunu gösterir.

Elazığ’da erkeklerin birbirine hitap şekli genellikle “gakgo” şeklindedir. Bu sözcüğün anlamı kardeştir. “karındaş” sözcüğünün “garındaş” olarak değişip sonrasında “gakgo” ya dönüşmesiyle oluşmuştur. Gakgo büyük erkek kardeştir. Herkese gakgo denmez. Gakgo olmak için mert, dürüst, cömert ve vatansever olmak gerekiyor. Gakgo erkekler arasındaki samimiyetin göstergesidir. Kahvehanede derleme yaptığımız zaman dinleyiciler, anlatıcıya “Hele gakgo o Baskil fıkrasını anlat da gülek” demiştir.

Ali Rıza Septioğlu fıkralarından yerel ağızdan alınmış sözcük olan “şillope” diye bir kelime vardır. Şillopeyi karşılayan sözcükler ulusal dilde elbette vardır, fakat fıkradaki mizah, bu kelime sayesinde oluşmuştur. Bu kelime yerine farklı bir kelime koyduğumuz zaman fıkra anlamını yitirecektir.

Yerel ağız kaynaklı daha pek çok ses olayı ya da dilbilimsel gösterge fıkra metinleri içinde yer almaktadır. Bu da fıkranın ait olduğu toplumun dilini ve kültürünü yansıttığının başka bir göstergesidir.

2.2.2. Metin

Metin, halkbilimi ürününün herhangi bir bağlamda icra edilen her bir özel formuna verilen addır.

Malzemesi ne olursa olsun, yaratıcısı kim “Tanrı, insan>” olur ise olsun, insanın çevresi içinde gördüğü, algıladığı, biçim ve anlam yüklediği ne varsa “tabiat, iklimler, gök ve kainat”, onları kendisi için anlaşılır ve ifade edilebilir bir anlatıma “genelde ve özelde” kavuşturmuş ise, bütün bunların her biri bir zihni yaratıcılık içinde bir metin biçimi ve içeriği kazanmış olur (Yıldırım, 2000, s. 37).

Metin, halk bilimi ürünlerinin hepsinin anlam kazanmışlık hâlidir. Metnin içine nesneleri, hareketleri, biçimleri, sanatsal formların hepsi alınmaktadır. Edebî metinler, görsel sanatlar ya da müzikal özel formuna kavuşmuş bir metindir. Bir metin anlatıldığı veya yaşatıldığı ortama özeldir. Düşüncelerin halk edebiyatı ürününe dönüşümü sözle mümkündür. Söz de dille var olmaktadır. Her metnin kendine özgü bir dili vardır. Aşağıdaki fıkranın dilinde, Elazığ ağız özellikleri görülmektedir. Bu da metnin yaşadığı topluma özel olma özelliğini göstermektedir.

Bursa'ya taşınan Elazıglı bir aile komşularına gider. Komşusu sorar:

- Sizin Elazığ'da çok başlık parası istiyorlar mı?

Elazıglı:

- Bizde başlık parası istemiler ki.

Bursalı:

- Ya ne istiyorlar?

Elazıglı:

- Pazarlık için hır heşşek şeler.

Bursalı:

- Kırk eşşegi ne yapıyorlar?

Elazıglı sinirlenir:

- Gah anam gah. Bunlar Türkçe de bilmiler. (KK. 11)

Fıkralar, anlatmaya dayalı folklor ürünleri olduğundan serüvenlerini sözle sürdüren metinlerdir. Bu yapı içinde Elazığ fıkraları, zengin bir kültür birikiminin ürünüdür. Metin, sözeldoku gibi yorumdan bağımsız yapıdır. Böyle olunca, Elazığ fıkralarının

olay kurgusunun başka dillere çevrilmesi mümkündür. Hatta kültürün taşınabilirliği ilkesi çerçevesinde aynı metnin eşmetinleri başka bir yörede karşımıza çıkabilir. Aşağıdaki fıkrada geçen “Hatta hatta Palulu olsa bile” cümlesindeki Palulu yerine farklı bir yöre ismi verilerek o yöreyi eleştirebilir.

Vaiz kürsüsünde hoca vaaz ediyor sözüün bir yerinde:

- Ey cemaiti Müslimin! Zinhar, Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin. Cenabı Allah Laileha İllallah diyen her Müslüman'ı cennetine koyacaktır. Hatta hatta Palu'lu olsa bile. (KK. 11)

Farklı bağlamlarda meydana getirilen aynı vak'anın anlatımlarıyla ilgili olarak yazıya geçirilmiş metinleri değerlendirirken Oğuz (2000, s. 99), “yazıya aktarılan metnin akıp giden ırmaktan alınmış bir bardak sudan başka bir şey olmadığı gerçeği” üzerinde durur. Sözlü anlatımlarla ilgili olarak aynı metnin çok farklılaşmış formuna varyant (benzermetin), az farklılaşmış formuna ise versiyon (eşmetin) denilmektedir.

Sahadan derlediğimiz fıkralar üzerinde yapılan incelemeler; bu fıkraların olay kuruluşunun bir durum ifade eden kısa olay metinleri içerdiğini, anlatının merkezine bir tezat unsuru yerleştirildiğini, tezin ve karşı tezin yarattığı olumlu ve olumsuz fıkra kişilerinin hükmün ortaya çıkmasını sağlayan unsurlar olduğunu ortaya çıkarmıştır. Ayrıca hüküm cümlesiyle mizahın aynı zamanda olması, türün kendine özgü özelliğidir.

2.2.3. İcra Bağlamı

Performans teoriye göre folklor malzemesi, onu meydana getiren kişi, zaman ve mekândan bağımsız değildir. Folklor ürünlerinin icra edilmekten doğan özel bağlamları vardır. İlk yaratma bağlamı, icranın gerçekleştiği ilk anla ilgili küçük bir gruba veya büyük bir kitleye ait özel bir bağlam ya da tarihi bir bağlam olabilir. Yahut kültürel bir bağlam veya günlük hayatta kullanılan pratik bir bağlam olabilir. Bağlamının niteliği ne olursa olsun, kalıcılık ya da yok olma noktasına gelindiğinde, folklor malzemesini uzun ömürlü kılan, tekrarlanan icralardır. Her yeni bağlama bağlı olarak yaratılan yeni icra, yeni bir metindir. Bu yeni metinler, farklı özel bağlamlar oluştururlar.

Bu özel bağlamlar içinde üç unsur yer alır: Anlatıcı, dinleyici ve mekân. Geleneğin taşınabilirliği ve kültür aktarımı söz konusu edildiğinde bu üç unsur göz ardı edilemez.

Mithat Dikbaş (KK. 10) ve Remzi Dikbaş (KK. 11) adlı kaynak kişilerin anlattığı aynı fıkranın iki farklı yaratılma bağlamı bulunmaktadır. İlk anlatıcı fıkrayı derlemecinin isteği üzerine yapay bir bağlam olan kahvehanede anlatırken sadece dinleyicileri güldürmek amacıyla anlatmıştır. İkinci anlatıcı olan Remzi Dikbaş ise kendiliğinden, doğal bir ortam olan evde Elazığlının lafı dinlemeden verdiği cevaptan dolayı düştüğü komik durumu ifade etmek için anlatmıştır. Mithat Dikbaş anlattığı zaman kahvehanedeki anlatıcı ve dinleyiciler “kofik” kelimesinin anlamını bildiklerinden fıkra anlatıldığında gülmüşlerdir. Remzi Dikbaş anlattığı zaman “kofik” kelimesini ve fıkrayı açıklama ihtiyacı hissetmiştir. Çünkü dinleyiciler kofik kelimesinin anlamını bilmemekte, bu sebeple de fıkradaki mizah anlaşılmadığından dinleyiciler gülmemektedir.

Elazığspor- Malatyaspor maçı Elazığ'da oynani. Elazığspor taraftarı stada gelirken:

- Malatya Malatya kofik Malatya' diye tezahürat yapiler.

Elazığ da kuru bibere kofik denir. Bu tezahüratı duyan Elazığlı yaşlı teyze de

- Densüzler kofik niye Malatya'nın ola. Kofığın iyisi Elazığ'da yetişi diyi. (KK. 10), (KK. 11)

Elazığ fıkralarının ilk yaratma anının tespit edilmesi elbette ki teknik olarak imkânsız görünmekle birlikte fıkraların her anlatıcının dilinde yeni bir bağlamda yeniden yaratılması da söz konusudur. Fıkranın konusu, zaman, mekân, şahıs ve anlatıcının o anki ruh hali gibi pek çok unsur bağlamın oluşmasında çok önemlidir. Sahadan derleme yaparken aynı fıkranın farklı yaratılma bağlamına şahit olmamız bağlamın metin üzerindeki etkilerini görmemizi sağlamıştır. Anlatıcı tarafından farklı bağlamlarda anlatılan bir fıkra farklı sebeplerle anlatılabilmektedir. Tezde fıkraların icrası; anlatıcı boyutu, dinleyici boyutu ve mekân boyutu olmak üzere üç başlık halinde incelenmiştir.

2.2.3.1. Anlatıcı boyutu

Elazığ'da fıkra anlatıcılarına nüktedan, mugallit ya da fıkracı denilmektedir. Genellikle bu kişiler toplum içinde şakacı kişiliklerinden dolayı sevilen ve yanlış anlaşılmayan kişilerdir. Bu kişiler fıkraları yaşadıkları olaylardan, aile veya arkadaş çevresinden öğrenmektedirler.

Anlatıcı fıkra anlatmaya belli kalıp sözlerle başlayabilir. Kaynak kişilerden Remzi Dikbaş (KK. 11) fıkraları anlatırken ilk önce kendine çeki düzen vermekte, daha sonra “size bir fıkra anlatayım” demek yerine, “geçmişte duyduğum eğlenceli bir olayı anlatayım” demektir.

Mithat Dikbaş (KK. 10) adlı kaynak kişi ise fıkra anlatırken el-kol hareketleri yapmakta, jest ve mimikleriyle fıkrayı bir temsil gibi sergilemektedir. Anlatacağı fıkraların müstehcen unsurlardan dolayı kadınların bulunduğu icra ortamında anlatmaktan çekinmektedir. Bir icra ortamında fıkraların içindeki müstehcen kelimeleri icra ortamında kadın olmasından dolayı kendisini “kusura bakma kızım” demek zorunda hissetmiştir.

Fıkra anlatıcısının ağzı iyi laf yapmalıdır. Bilgili ve alçakgönüllüdür. Anlatıcı fıkra anlattığı zaman dinleyicilerden biri onu dinlemediğinde uyarır. Hasan Ergün Yılmaz'ın (KK. 18) dediğine göre dinleyici, fıkrayı dinlemediği halde anlatıcıya soru sorduğu zaman anlatıcı “Benim lafıma omuz verme kulak as.” demektir. Bu söz kürsübaşında kalıplaşmış bir sözdür. Dinleyici fıkrayı dinlemediğinde söylenmektedir. Anlatıcı fıkra anlatırken masallardan, ağıtlardan, ninnilerden de faydalanmaktadır.

Selamlık odalarda fıkra anlatıcılarının, fıkra anlatırken şapkalarını veya bastonlarını kullandıklarını Şükrü Kacar'dan (KK. 14) öğreniyoruz. Bastonla, dinleyicinin ilgisi taze tutulur. Daha önce dinlenilmiş ve beğenilmiş bir fıkra anlatıcıdan tekrar talep edilmektedir.

Anlatılanlar “can kulağıyla” dinlenir. Bu konuda Şükrü Kacar (KK. 14) adlı kaynak kişinin sözleri şöyledir: “Köylerde, eskiden odalarda fıkra anlatırlardı. Fıkrayla, masalla, hikâyeyle vakit geçerdi. Bizim köydeki selamlık odada fıkraları Zaza Hüseyin ve Hüseyin Ağa anlatırdı. Hüseyin Ağa fıkra anlatmaya başlamadan şiir

okurdu. ‘Vatan oğul yerdeki ottur suludur. Uyanmaz bahçe-i siyahım. Bu ne yaman uykudur.’ diye fıkraya başladılar. Odada bir araya gelen erkekler yeme içmeyi ihmal etmezler. Genellikle çay veya çedene kahvesi içilir. Bazen de yemek yenirdi. Kış aylarında toplanılan odalarda satır, Köroğlu, fincan, natır ve tura oyunu oynanırdı. Ben de bu odalarda dedem vasıtasıyla fıkraları öğrendim, ama yaş itibarıyla hiçbirini hatırlamıyorum.”

Elazığ’ın Gümüşkavak köyündeki köy kahvehanesinde derleme yaptığımız zaman fıkra anlatan Şorikli Mamo’yu (KK. 17) herkes pür dikkat dinlemektedir. Dinlemeyenleri sert bir şekilde uyarmaktadır. Bu bazen sözel olurken bazen de fiziksel şiddet şeklinde de olabilmektedir. Buna rağmen dinleyiciler çok gülmekte ve çok eğlenmektedir. Bu sayede fıkranın baskılardan kurtulma işlevini görmekteyiz. Normal bir zamanda bu davranışlar sergilense büyük kavga sebebi olurken fıkra anlatıldığı zaman herhangi bir sorun olmamaktadır.

Kaynak kişilerden Remzi Dikbaş (KK. 11) ile derlemeci arasındaki baba kız ilişkisi fıkranın anlatım akışını değiştirmemiştir. Bu anlatıcıdan derlediğimiz fıkralar anlatıldığı zaman gözlemci olarak yer aldığımız için fıkraların bağamlarını derlememiz oldukça kolay olmuştur. Çünkü aynı geleneğe sahip olmanın rahatlığı, anlatıcıyı da dinleyiciyi de doğal bağlamdan uzaklaştırmamıştır. Geleneğe ait âdetler, akrabalığın getirdiği gösterim rahatlığı bu kaynak kişinin fıkra anlattığı bağamlarda kendini gösterir. Bu kaynak kişinin anlattığı fıkralarda yerel ağız özellikleri görülmektedir. Dinleyicilerinde aile içinden olması nedeniyle ağız özellikleri ön plandadır.

Fıkra icrası, en az iki kişinin bir arada bulunmasıyla ortaya çıkan sosyal bir olaydır. Bu olay esnasında anlatıcıların belirli kimlikleri vardır. Bu kimlikler statü olarak ortaya çıktığında toplum, kişileri statülerine uygun davranmaları için zorlar. Bundan dolayı anlatıcının sosyal kimliği dinleyiciler üzerinde etkili bir yapıya sahiptir. Anlatıcının diğer toplumsal rollerinin olması fıkra anlatmasına engel değildir. Bu noktada anlatıcının sosyal kimliği dinleyiciler üzerinde etkilidir.

Anlatıcı icraya başlarken genellikle kalıplaşmış sözler kullanmamaktadır. Fakat belirsiz ifadeler kullanmaktadır. İcra sırasında anlatıcı ses taklitleri yapmasının yanı sıra jest ve mimiklerini de kullanmaktadır. Örneğin; Mithat Dikbaş (KK. 10) zaman zaman sesini alçaltarak fıkrayı anlatmasına rağmen kimi zaman da ayağa kalkarak veya ayağını yere vurarak taklit yapmaktadır. Anlatıcı, dinlemeyenleri sert bir şekilde uyarmaktadır. Bu bazen sözel olurken bazen de dayak şeklindedir. Buna rağmen dinleyiciler çok gülmekte, çok eğlenmektedir. Bu sayede fıkranın baskılardan kurtulma işlevini görmekteyiz. Normal bir zamanda bu davranışlar sergilense büyük kavga sebebi olurken fıkranın gücü sayesinde eğlendirici bir unsur olmuştur.

Bir kişinin anlatısı içindeki hareketleri yalnızca özel bir eylem değildir. Kendimizi dışa vurmada kullandığımız hareketler ve kavramlar kültürel bir bağlamdan gelir. Bu nedenle deneyimlerle oluşan jest ve mimikler, halk ürününün anlatılmasında kullanılan dil ve anlamların açıklanması bize anlatıcının bilincine etki eden sosyo-kültürel yapı ve süreçleri göstermektedir.

Anlatıcının jest ve mimiklerini kullanması hem dinleyicilerin dikkatlerinin dağılmasını engellemekte hem de fıkraya hareketlilik katmaktadır. Bu yüzden dinleyiciler fıkranın tekrar anlatılması için ısrar ederler. Çünkü beden dilinin gücü fıkrayı çekici hale getirmiştir. Sözel bir şekilde ifade edilen fıkra, beden diliyle birleşerek hareketli bir şekil almıştır. İcra sırasında anlatıcı her zaman bir istek ya da şevkle icrayı yerine getirmemektedir. Bazı icra ortamlarında anlatıcı işinin söyleyerek, dinleyicilerin hal ve hareketinden rahatsız olduğundan fıkra anlatmamış ya da canının anlatmak istemediğini hissettirerek fıkraları kısaltmış daha önce anlattığı fıkrayı bilmediğini söylemiştir. Fakat ortamdan memnun olan anlatıcı ise, fıkra anlattıkça daha çok anlatmak istemiş, dinleyiciler güldükçe şevke gelmiştir.

Remzi Dikbaş (KK. 11) ile evde, aile ortamında yaptığımız derleme sırasında dinleyicilerin fıkraları dinleme konusundaki heyecan ve isteklerinden dolayı kaynak kişi fıkraları istekli ve coşkulu bir şekilde anlatmıştır.

Bunun yanı sıra Mithat Dikbaş (KK. 10) ile yaptığımız derleme sırasında anlatıcının eşi ve derleyici dışında dinleyicinin bulunmaması, anlatıcının şevkinin kırılmasına sebep olmuştur. Anlatıcı, fıkraları ses taklitlerine başvurmada, jest ve mimik kullanmadan, yalın bir ifadeyle, hatta yer yer kısaltarak anlatmıştır.

Derlediğimiz cinsel içerikli ya da müstehcen fıkralar, kadın bir derleyici olmamdan dolayı yanımda anlatılmamaktadır. Bu fıkralar genellikle kadınların yanında da anlatılmamaktadır. Bazı anlatıcılar bu tarz fıkraları anlatmaktan kaçınırken, Remzi Dikbaş (KK. 11) adlı kaynak kişi ise, baba-kız akrabalığımızın bulunmasından dolayı bu tip fıkraları anlatmıştır. Kaynak kişiyi ikna etmek biraz zor olsa da ‘bilimde utanma olmaz’ diyerek kaynak kişiyi ikna etmek mümkün olmuştur. Bu fıkraları anlatırken yüzü kızarmıştır, kimseyle göz teması kurmamaya özen göstermiştir ve gülmek için kendisini zorlamasına rağmen en sonunda sesli bir şekilde kahkaha atmıştır. Fıkraların içinde barındırdığı küfürlü sözleri derleyici olarak yanımda söylemekten çekinmemiştir. Kaynak kişi küfürlü kısımları söylemekten çekinmemesine rağmen küfür geçen yerlerde sesini alçaltmıştır. Kaynak kişi bu fıkraları anlatırken, kaynak kişinin eşi ve derleyicinin de annesi olan Gülcan Dikbaş (KK. 8) “Remzi, kabak çiçeği gibi iyi açıldın. Bekâr kızın yanında anlattığın fıkralara bak. Daha edep heye de kalmamış. Hiç baba kız böyle sohbetler eder mi?” diyerek tepki göstermiştir. Bu da göstermektedir ki dinleyicinin yaşı, evli veya bekâr oluşu anlatıcı ve derleyicinin akrabalığı anlatılacak fıkrayı etkilemektedir.

Fıkra anlatıcıları sadece erkekler değildir. Kadın fıkra anlatıcıları da vardır. Kadınlarda ev ortamlarında fıkra anlatmaktadır. Kadınlar ev oturumlarında doğaçlama fıkra anlatmaktadır. Fıkraların konuları genellikle gelin-kaynana, karı-koca ve aile ilişkileriyle ilgilidir. Kadınlar fıkra anlatırken genellikle Elazığ ağzıyla fıkra anlatılmaktadır.

Anlatıcılar uzun süre ses kayıt cihazının varlığına alışamamışlardır. Nezahat Arslan (KK. 1) adlı kaynak kişi ile yaptığımız derleme sırasında anlatıcı; “Kızım onu kapatsak olmaz mı? Sakın kimseye gösterme! Sesi mi kaydediyor mu?” gibi ifadeler kullanarak aslında ses kayıt cihazından rahatsız olduğunu belirtmiştir.

Derleme sırasındaki ses kaydının ilk başta fıkraların bağlamını etkilediğini ama sonra anlatıcıların ses kaydına alıştığı tespit edilmiştir. Hatta ses kaydı daha iyi olsun diye kayıt cihazına yaklaştıkları ya da daha yüksek sesle anlattıkları olmuştur. Mithat Dikbaş (KK. 10) pek çok defa “sesim yeterli mi, daha bağırayım mı? , Söylediklerim anlaşılıyor mu?” gibi ifadeler kullanarak ses kayıt cihazından rahatsız olmadığını, hatta ses kaydı yapmamıza yardımcı olduğunu göstermek istemiştir. Bu da kayıt cihazların bağlamı etkilediğinin bir göstergesidir.

Her anlatıcı, anlatacağı fikranın dinleyiciler tarafından bilinmemesini veya anlatma anında olaya dâhil olmamasını istemektedir. Anlatıcı, deneyimini ve anlatısını daha çok onu ilk defa duyan ve dinleyen bir dinleyiciye ya da dinleyici topluluğuna anlatma eğilimi gösterir. Bu durum, anlatıcı için deneyimini ve anlatısını istediği şekilde düzenlemesine ve anlatmasına imkân verir.

Fıkralar, güldürürken düşündürme ve ders verme işlevinden dolayı öğretici bir nitelik taşırlar. Elazığ’da yaptığımız saha çalışması sonucunda derlediğimiz fıkralarda gerçek yaşamdan kesitler taşıdığını tespit ettik. Örneğin; Remzi Dikbaş (KK. 11) adlı kaynak kişi Nazmi Dayı fıkralarını anlatırken, öncelikle Nazmi Dayı’nın başından geçen olayı açıklamıştır sonra da fıkrayı anlatmıştır. Bu da bize fıkraların gerçek yaşamdan izler taşıdığını göstermektedir.

Fıkra anlatıcıları kahvehane, selamlık oda, bey konaklarında erkektir, ev ortamında ise anlatıcılar kadındır. Herkes bu ortamlarda fıkra anlatamaz. Fıkra anlatıcıları genellikle sözü dinlenen orta yaşlı veya yaşlı kişilerdir. Büyüklerin olduğu yerde küçüklerin konuşması ayıp sayıldığı için küçükler fazla konuşmaz sadece dinler ve kendisine soru sorulduğu zaman cevap vermektedir.

Fıkra anlatımı daha çok nakletme işinin hâkim olduğu bir olaydır. Onun için anlatıcı, fıkroda çok büyük öneme sahiptir. Fıkra anlatıcısının yaşı, cinsiyeti, mesleği, fiziksel ve ruhsal durumu fikranın icrasında çok önemlidir. Kısacası fıkra anlatıcısı, fikranın bel kemiğidir. Her anlatıcı fıkrayı anlatırken kendi imzasını fıkraya atmaktadır.

2.2.3.2. Dinleyici boyutu

Fıkra anlatım ortamlarında dinleyici konumunda olanlar, konumlarının gereği olan role çabuk girerler. Çünkü fıkraların eğlendirici işlevi, onların mevcut bağlama erken bir şekilde uyumlu olmasını sağlamaktadır. Anlatıcıların geleneğin bilgisine sahip olması ne kadar doğalsa dinleyicilerin de geleneğin bilgisine sahip olması ve fıkranın anlatmak istediği kodları anlayıp hemen dönüt vermesi de o kadar doğaldır.

Dinleyici kendisi açısından işlevsel olanı dinleme, öğrenme, metni yeniden yaratma eğilimi gösterir. İşlevleri biten metinler zamanla yok olurlar ya da yeni işlevler kazanırlar. Ayrıca sahadan derlediğimiz fıkralarda tespit ettiğimiz dinleyici statüsündeki kişiler, yerel ağız bilgisine sahip kişilerdir. Sözel dokuda ön plana çıkan yerel ağız özelliklerini bilmenin rahatlığıyla mizah ve hüküm yer almaktadır. Fıkralar tekrar anlatılabilmektedir. Bu da geleneğin sürekliliği açısından önemlidir.

Dinleyicilerin konumu anlatının şekillenmesinde büyük etkiye sahiptir. Dinleyiciler icra sırasında anlatıcıya fıkraları “Hani bu olayla ilgili Baskil fıkrası vardı ya hatırlıyor musun?” gibi ifadelerle hatırlatmaktadırlar.

Derlediğimiz cinsel içerikli ya da müstehcen fıkralar, kadınların yanında anlatılmamaktadır. Bazı anlatıcılar bu tarz fıkraları anlatmaktan kaçınırken, Remzi Dikbaş (KK. 11) adlı kaynak kişimiz babam olmasından dolayı anlatmıştır. Kaynak kişiyi ikna etmem biraz zor olsa da bilimde utanma olmaz diyerek kaynak kişimiz ikna oldu. Bu fıkraları anlatırken yüzü kızarmıştır, kimseyle göz teması kurmamaya özen göstermiştir ve gülmemek için kendisini zorlamasına rağmen en sonunda sesli bir şekilde kahkaha atmıştır. Fıkraların içinde barındırdığı küfürlü sözleri benim yanımda söylemekten çekinmemiştir. Kaynak kişi küfürlü kısımları söylemekten çekinmemesine rağmen küfür geçen yerlerde sesini alçaltmıştır. Bu durum bağlamın sunileşmesini engellemiş ve fıkralar doğal bir bağlam içerisinde icra edilmiştir. Kaynak kişi bu fıkraları anlatırken, kaynak kişimizin eşi, benim de annem olan Gülcan Dikbaş (KK. 8) “Remzi kabak çiçeği gibi iyi açıldın. Bekâr kızın yanında anlattığın fıkralara bak. Daha edep heye de kalmamış. Hiç baba kız böyle sohbetler eder mi?” diyerek tepki göstermiştir.

Sahadaki gözlemlerimize göre dinleyiciler anlatıcının anlattığı fıkraları bilmesine rağmen fıkranın sonunu heyecanla bekleyerek kahkahalara boğulmuşlardır. Dinleyicilerin istekli ve heyecanlı halleri anlatıcının şevkini arttırdığı gözlemlenmiştir.

Dinleyici ile aynı bilgiye sahip olmaması anlatıcının fıkroda açıklama yapmasına neden olmaktadır. Dinleyicinin yaşı, cinsiyeti, mesleği ve eğitimi; anlatıcının fıkra ile ilgili açıklama yapmasına neden olmaktadır. Dinleyicinin cinsiyetinin kadının olduğu yerde argolu bir fıkra anlatıldığı zaman o fıkra açıklanmaya çalışılır. Çünkü küfürlü ve argolu konuşmalar kadınların yanında konuşulmaz. Bu yüzden de fıkralar açıklanmaya çalışılır. Ayrıca dinleyicinin yaşının küçük olması fıkranın açıklanmasına neden olmaktadır.

Fıkralarda dinleyiciler çok önemli bir yere sahiptir. Anlatıcın vermiş olduğu mesaj dinleyici tarafından yorumlanır. Bu mesajın dönütü dinleyicinin gülmesidir. Dinleyiciler başka bağlamlarda dinledikleri fıkraları anlatarak geleneğin sürekliliğini sağlamaktadır.

2.2.3.3. *Mekân boyutu*

Fıkraların icrası bir mekânda gerçekleşir. Fıkraların icrasının gerçekleştiği mekânlar yüz yüze iletişimin kurulduğu ortamlardır. Bu ortamlarda çeşitli sebeplerle bir araya gelinir ve bir araya gelindiğinde konuşulanlar arasında fıkralar da vardır.

Elazığ fıkralarının doğal bağlamları ve dinleyici ortamları genellikle akraba ya da arkadaş toplulukları içinde oluşur. Birine emrivaki yapıp “Hadi bana bir fıkra anlat” diyebilirsiniz. Bir anlatı ortamında, anlatıcıdan fıkra, ninni, masal, hikâye anlatması istenebilir. Sahadan derlediğimiz pek çok metin için doğal bağlamın oluştuğu söylenemez.

Derlemelerde iki tür bağlam oluşturuldu. Bu bağlamlardan ilkinde, fıkra anlattığını tespit ettiğimiz anlatıcılarla derleme yapmak için bir araya gelindi. Anlatıcıdan bildiği fıkraları anlatması istendi ve anlatılan fıkralar kaydedildi. Bu ortamda

dinleyici olarak yanımızda bulunanlar, genellikle eğitim seviyesi yüksek olan kişilerdi.

Derlemelerin yapıldığı ikinci tür bağlam ise akraba ortamlarında, aile içinde kendiliğinden oluşan ortamlardı. Bu ortamlarda fıkralar yeri geldikçe anlatıldı. Derleme maksatlı gitmiş olduğumuz ortamlarda dinleyici olarak yanımızda bulunanlar genellikle eğitim seviyesi yüksek olan kişilerdi.

Derlemelerimizden yola çıkarak fıkraların geleneksel mekânları kahvehane, kürsübaşı, selamlık odalar, bey konakları ve ev olarak belirlenmiştir.

Kahvehane

Sosyal bir varlık olan insan; iletişim kurma, paylaşma ve yeni bilgiler öğrenme ihtiyacı içindedir. Kahvehaneler, bu ihtiyacın karşılanmasına imkân sağlayan bir ortamdır. Kahvehaneler her türlü insanın her türlü konuşmaların olduğu yerlerdir. Yıldırım kahvehaneleri “yazılı ve sözel ortam yaratıcılıklarının eriştiği bir terkinin eseri” olarak görür. Yıldırım’a (2000, s. 42) göre bu terkip “Söz, ses, dans, zanaat, mimarî, gösteri, sohbet, ilim ve sanat, eleştiri, entrika, yönetim, kurum, fetva ve her kesimden insanlar[dan] oluşan karmaşık bir metindir.”

Kahvehanelerin geçmişi çok uzun zamanlara dayanmaktadır. Kahvehanelere karşı tepki zamanla değişmiştir. Gülten Küçükbasmacı (2009, s. 30) bu konu hakkında şu değerlendirmelerde bulunmaktadır.

“Kahve ve kahvehane hakkında taranılan kaynaklardan özetlersek kahvehanenin İstanbul’a gelişi XVI. yüzyılın ortalarında. Fakat kahvehaneler ancak IV. Murat’tan sonra meşrulaşır.” Kahvehaneler meşrulaştıktan sonra büyük bir ilgiyle karşılanır. İstanbul’da kültürel ve toplumsal yaşantıda kahvehanelerin ağırlığı ortak yaşantının sınırlı olmasındandır (Georgeon, 1999). Kahvehaneler, içinde yaşadığı toplumun özelliklerini göstermektedir.

Namık Açıkgoz (1994, s. 145), “ Kahvehaneler medrese, saray, tekke ve asker ocağı gibi müesseseler arasında, din dışı ve gayrı resmî bir anlayışla toplum tarafından kendiliğinden

teşekkül ettirilen bir kurumdur.” diyerek bu ihtiyaca vurgu yapar. Kudret Emiroğlu (2000, s. 197) ise, “Kahvehane; çarşı, cami, hamam üçgeninde, orta tabakaya seslenir.” demiştir. Hattox’a (1998, s. 79) göre “Kahvehane XVI. yüzyıl kentlisine evin dışına çıkmak için bir mazeret sağlamıştır. Dışarıya çıkmak, geceyi arkadaş çevresinde geçirmek, eğlenme ve başkalarıyla görüşmek için kahvehaneye gidiyorlardı.” demiştir. Yazara göre kahvehane yerleşik yaşam kalıplarını bozmadan, önceki yaşamın dışında kalmış bir ilave olduğu için insanların alışılmış düzenine uyum sağlamıştır.

Kahvehanelerin açılış kapanış saatleri, bulunduğu yere ve mevsime bağlı olarak değişebilir. Kahvehaneler genellikle sabah açılır, öğleden sonra dolmaya başlar ve yatsıdan önce boşalmaz. Fıkralar genellikle akşam anlatılır. Bunun nedeni ise herkesin işini bitirdikten sonra gelmesi ve günlük stresten kurtulmak istemesidir. Kahvehaneye gelenler fıkralar sayesinde de bütün gün bastırıldığı duyguları dışarı yansıtır ve bu sayede rahatlar.

Çobanoğlu’na göre kahvehanelerde ortaya çıkan sosyal davranış kalıpları arasında en önemlisi kahvehanelerin “edebî forum” haline gelmesidir. Yazar bunun sebebinin, tekke, paşa ve ağa konaklarından başka sosyal bir kurumun yokluğuna bağlar. Çobanoğlu (2000, s. 133), “Tekke ve medreselerin şeyh ve ulemanın kontrolünde dinî nitelikte yerler oluşu; ağa, paşa konaklarının genele açık olmayışı ve misafirlik olgusunun ağır basması sebebiyle kahvehaneler kısa sürede hoşça vakit geçirilen edebî forum niteliği kazanmıştır.” diye ifade etmiştir.

Bir birliktelik mekânı olarak kahvehanede güncel ve tarihi konular, spor ve siyaset konuşulmaktadır. Bu konular konuşulduğu zaman fikrayla da desteklenir. Anlatıcı bu sayede anlatılan konuyu hem fikrayla tasdiklemiş olur hem de fikranın güldürme işlevinden faydalanarak, fıkrada anlatılmak istenen olayı dinleyiciye aktarır. Kahvehane insanların, sosyalleştiği yerdir. Kahvehanelere toplumun her kesimi gitmektedir. Bu yüzden de toplumdaki eşitlik kavramının yaygınlaşmasına ve toplumun kaynaşmasına neden olmaktadır.

Kahvehane erkeklerin bulunduğu bir ortamdır. Kadınlar kahvehaneye giremez. Yaşlı erkeklerin kahvehaneye gittiği zamanlar genellikle gündüz vakti namaz aralarıdır. Akşam vaktinde ise daha çok genç ve orta yaşlı erkekler bulunur. Erkek çocukların

kahvehaneye girebildikleri zaman gündüz saatleridir. Çocuklar ancak kahvehanenin girişinde taburenin üstünde oturabilirler. Kahvehanelerde oluşan sohbet ortamının çocuklar için uygun olmadığı düşünülmektedir. Remzi Dikbaş (KK. 11) adlı kaynak kişiye göre bunun sebeplerden biri çocukların anlatılan fıkraları anlayamaması veya içerik olarak fıkraların uygun olmamasıdır. Bir diğer neden ise kahvehanede fıkra anlatıldığı zaman kahvehanede hiç ses çıkmaz herkes pür dikkat anlatıcıyı dinler. Çocukların bu ortamı bozacağı düşüncesinden de kahvehanelere çocuklar giremez. Bir diğer nedeni de fıkra anlatıcısı bazen dinleyicilere ceza verir. Bu cezalara çocukların dayanamayacağı düşünülür. Bu yüzden de çocuklar kahvehanelere giremez.

Elazığ da günümüzdeki kahvehanelerin iç mekânında plastik tabureler, masalar ve sandalyeler vardır. Kaynak kişi olan Remzi Dikbaş (KK. 11) ile yaptığımız mülakatta eski dönemde ise kahvehanelerin içinde ağaçtan yapılmış tabure ve sandalyelerin bulunduğu bahsetmektedir. Eski dönemde erkekler kahvehaneye giderken takım elbise ve kravatla giderlermiş. Günümüzde ise kahvehaneye giderken bu özen gösterilmemektedir. Bu da eski dönemdeki insanların kahvehaneye verdikleri değeri görmekteyiz.

Köyde bulunan kahvehaneler cami yakınlarındadır namaz vaktini bekleyenlerin vakit geçirme mekânıdır. Bu kahvehaneye daha çok yaşlılar gelir. Mithat Dikbaş'ın (KK. 10) anlattığına göre dini konular ve anılar konuşulur. Elazığ merkezindeki kahvehaneler arasında camilere yakın olan da uzak olan da vardır. Erkeklerin kahvehaneye ilgisi fazladır. Kahvehanede insanlar bir araya gelir, sohbet eder, bazen de oyunlar oynanır. Mithat Dikbaş' (KK. 10) anlattığına göre bu oyunlar dama, okey gibi taşla oynanan oyunlar olabileceği gibi Elazığ'a özgü oyunlar olan yüzük ve pısık* oyunu da olabilir.

Kahvehanede fıkra anlatmaya başlarken genellikle belli bir sözle başlanmaz. Bir konuyla ilgili konuşulurken dinleyiciler genellikle fıkra anlatıcısına “hele bu konuyla ilgili Baskil fıkrasını anlat” der.

* Elazığ'ın yöresel oyunlarından bir tanesi de pısık oyunudur. Pısık oyunu dörtten fazla kişi ile oynanır. Oyundaki kişiler tek sıra halinde dizilip pısık şarkısını söylerler.

Kahvehanelerde herkes fıkra anlatamaz. Fıkra anlatan belli başlı kişiler vardır. Fıkra anlatıcısı fıkrayı anlatırken gülmez. Dinleyiciler güldükten sonra güler. Fıkra anlatıcısı bir nevi dinleyicilerden onayını alır ve sonra güler. Elazığ'ın Gümüşkavak köyündeki köy kahvehanesinde derleme yaptığımız zaman fıkra anlatan Şorikli Mamo'yu (KK. 17) herkes pür dikkat dinlemektedir. Dinlemeyenleri sert bir şekilde uyarmaktadır. Bu bazen sözel olurken bazen de fiziksel şiddet şeklinde de olabilmektedir. Buna rağmen dinleyiciler çok gülmekte, çok eğlenmektedir. Bu sayede fıkranın baskılardan kurtulma işlevini görmekteyiz. Normal bir zamanda bu davranışlar sergilense büyük kavga sebebi olurken fıkra sayesinde eğlendirici bir unsur olmuştur.

Elazığ'ın Gümüşkavak köyündeki köy kahvehanesinde derleme yaptığımız zaman fıkra anlatan Şorikli Mamo gücünün yetmeyeceği veya eğitim seviyesi kendinden yüksek olanları sözel bir şekilde uyarırken, kendisinden her anlamda aşağıda gördüklerine ise fiziksel şiddet uygulamaktadır. Burada da kahvehanelerin ortam olarak her kesimi kucakladığını fakat dinleyicilere verilen cezaların kişiden kişiye değiştiğini görmekteyiz.

Kahvehaneler, kültürün devamlılığında bir anlatı ortamı olarak önemli mekânlardır. Gümüşkavak köyünde derleme yaptığımız zaman Yusuf Gün (KK. 12) adında bir dinleyici birkaç fıkrayı kahvehane sayesinde öğrendiğini söylemiştir.

Sonuç olarak kahvehaneler sözlü kültürün üretildiği, yaşatıldığı ve nakledildiği önemli bir anlatı ortamıdır. Bu sayede birçok sözlü ürün unutulmaktan kurtulmakta ve gelecek nesile aktarılmaktadır. Bundan fıkra da nasibini almıştır. Kahvehaneler sayesinde fıkra anlatma geleneği kaybolmamıştır. Fıkralar bu sayede gelecek nesillere aktarılmıştır.

Kürsübaşı

Türkiye'de yaşamakta olan somut olmayan kültürel miraslardan biri de kürsübaşı kültürüdür. Eğlence, insanların hayatlarının her döneminde görülen kültür unsurlarının başında gelmektedir. Türk halk eğlencelerinin önemli bir kısmını “kış toplantı ve eğlenceleri” oluşturmaktadır. Kent yaşamının insana yüklediği ağır

koşullar, eğlenceye ayrılacak zamanın sınırlı oluşu bireysel eğlence anlayışını ortaya çıkarmaktadır. Fakat köy, kasaba gibi küçük yerleşim birimlerinde gelenekselleşmiş kış toplantıları yapılmaktadır.

Türk eğlence kültürü, “kış toplantı ve eğlenceleri” bakımından oldukça zengindir. Bu eğlenceler içinde yaygın olanları; gezek, sıra gezmek, sıralar, sıra gecesi, sıra daveti, erfane, ferfane, ferfene, ârifane, erfene, örfene, kaz âlemi, sohbet, sohbet kurma/sohbet âlemleri, oda sohbetleri, helva sohbetleri, yâren meclisleri, sıra yâreni, oymak toplantıları, gün, ziyafet, davetler ve oturak âlemleridir (Özdemir, 2005, s. 52-53).

Elazığ’da da kış toplantıları kürsübaşında yapılmaktadır. Sohbet etmek, eğlenmek, gündem hakkında veya günlük hayatla ilgili bilgi almak ve bilgi vermek amacıyla bir araya gelmesine kürsübaşı denilmektedir. Elazığ Kültür ve Turizm Müdürlüğü (Elazığ Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2017) kürsübaşını şu şekilde açıklamaktadır. “Kürsünün kendisinden ziyade kürsübaşı diye bilinen ve bu isimle anılan toplantılar, sohbetler, ziyafetler, yarışmalar, müzikli eğlenceler, halk hikâyeleri anlatımları gibi kültür hayatımızda önemli yeri olan konuların işlenmesi ve günümüze kadar gelmesi önemlidir.”

Kürsübaşı, günümüzde Harput kültürünün belli bir yönünü ifade etmektedir. Kürsübaşı her zaman toplanmaz. Kışın ayda bir veya on beş günde bir, on veya on beş kişinin toplanıp meşk etmesiyle kürsübaşı toplantıları gerçekleşmektedir. Havalar ısındıktan sonra insanlar bağ bahçeye gitmelerinden dolayı nisan ayından sonra kürsübaşı yapılmamaktadır.

Kürsübaşları genellikle açık havada ve özellikle yemek ocaklarında yakılan ağaç kömürü ateşi carıtlarla (ateş küreği) bu mangallara konulur ve dayanması için de üzerleri külle kapatılmaktadır. Bu ateş, soğğun şiddetine göre uzun zaman kürsüyü ve kürsü başlarını hamam gibi ısıtmakta ve sıcak tutmaktadır. Elazığ musikisinin önde gelen isimlerinden olan Lokman Tasalı (KK. 19) ile yaptığımız sohbette kürsübaşını bize şöyle anlatmıştır. “Kürsübaşı geleneği eski Harput evlerinde kış mevsiminde kullanılan adeta soba görevi yapan özel olarak düzenlenmiş topraktan yapılan bir küpün, bir çukurun içine yerleştirdikten sonra *tabıyla etrafını küllerle kapatılır üstüne bir kürsü konulur. Bu kürsünün üstüne de kilim, battaniye veya yorgan örtülür. Bu kürsü, ortamı inanılmaz derecede ısıtmaktadır. Kışın soğuktan korunmak için bu battaniyenin altına ayaklar ısınsın diye konulur. Kürsü

* Elazığ da metal ateş küreğine tabı denir.

hazırlandıktan sonra o an ortamda ne yapılması gerekiyorsa o yapıldı. Sohbet edilir, şarkı söylenir, yemek yenir, çedene kahvesi, yüzük oyunu oynanırdı. Sohbetin durumuna göre fıkra anlatılır, dini ve tarihi kitaplar okunurdu. Fıkralar genellikle düşündürücü ve ders çıkarıcı fıkralardı. Önceden kadınlar da kürsübaşına geliyordu. Ama erkeklerden ayrı bir yerde oturuyordu. Benim bu anlattıklarım 1930’lu yıllardaki kürsübaşı, şimdi o âdeti de değiştirdiler.” Kaynak kişi bunları söyleyerek günümüz kürsübaşlarını eleştirmiştir. Kendisine kürsübaşında anlatılan fıkralardan birkaç tane anlatmasını istediğimizde seksen sekiz yaşında olduğunu, bu yüzden fıkraları hatırlamadığını ama anlatıldığını çok iyi hatırladığını söyledi.

Kürsübaşları geleneksel kültürel unsurlarının günümüze aktarılmasında önemli bir fonksiyonu yerine getirmiştir. UNESCO, 2010 yılı Ekim ayında Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi kapsamında, kürsübaşı geleneğini “Dünya Kültür Mirası” temsili listesine kabul etmiştir. Bu konu kapsamında 24-27 Aralık 2010 tarihleri arasında Elazığ’da Kültür Müdürlüğü aracılığıyla TRT ve Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından “Kürsübaşı Sohbetleri” belgesel çekimleri gerçekleştirilmiştir.

Kürsübaşında herkes konuşamaz. Kürsübaşında herkes istediği yere oturamaz. Herkesin bir rolü ve görevi vardır. Başköşeye bilgili, yaşlı ve misafir kişiler gelir. Bu kişiler sohbet eder. Dinleyiciler de pür dikkat onları dinler. Bu konuşmalarda konuyla ilgili fıkralar anlatılır. Kürsübaşında herkes anlatıcı olamaz. Anlatıcı olmanın bazı kuralları vardır. Anlatıcının ağzı iyi laf yapması gerekmektedir. Anlatıcının bilgili ve alçakgönüllü olması gerekmektedir. Anlatıcı fıkra anlattığı zaman dinleyicilerden biri anlatıcıyı dinlemediği zaman onu uyarmaktadır. Hasan Ergün Yılmaz’ın (KK. 18) dediğine göre dinleyici, fıkrayı dinlemediği halde anlatıcıya soru sorduğu zaman anlatıcı “Benim lafıma omuz verme kulak as.” demektedir. Bu söz kürsübaşında kalıplaşmış bir sözdür. Dinleyicinin fıkrayı dinlemediği zaman söylenmektedir. Anlatıcı fıkra anlatırken masallardan, ağıtlardan, ninnilerden de faydalanmaktadır. Kaynak kişilerden edinilen bilgilere göre dinleyiciler tüm dikkatle anlatıcıyı dinler. Dinleyiciler, anlatıcıya saygıda kusur etmezler. Gülme tebessüm şeklinde olur. Ortamı rahatsız edici şekilde gülünmez. Burada anlatılan fıkralar, dededen toruna söylene gelmektedir.

Kaynak kişiler, kürsübaşında eğlence esnasında ikramlıklar ihmal edilmediğinden bahsetmektedir. Genellikle yöresel ürünler yenilir. Ağın leblebisi, orcik, kuru dut, vişne kurusu, aluçâ[†] kurusu, ceviz, kesmece, kavrulmuş kavun- karpuz çekirdeği, kayısı çekirdeği, çedene kahvesi gibi ürünler yenilip içilir. Çedene kahvesi herkese yapılmaz sadece önemli misafirlere yapılır.

Kürsübaşı, sadece bir mekân değil kültürün her anlamıyla yaşatıldığı yerdir. Kürsübaşında yemek, müzik, geleneksel oyunlar, fıkra, masal, mani gibi halk edebiyatı ürünlerinin hepsini görmekteyiz. Günümüzde de kürsübaşı, Harput'ta sohbet merkezli, sazlı-sözlü eğlence kültürünün yaşatılmasında önemli bir rol oynamaktadır.

Selamlık odalar

Elazığ'da halk anlatılarının icra ortamlarından biri de selamlık odalardır. Köylerde köylünün ortak malı veya şahıslara ait olan vakit geçirmek için bir araya gelinen yerler selamlık oda olarak nitelendirilmiştir. Yapılan gözlem ve mülakatlara göre odanın köylerde olduğu, kent merkezlerinde odaların işlevlerini büyük oranda kahvehanelerin ve daha sınırlı olmak üzere konakların karşıladığı görülmüştür. Bununla birlikte odanın herkese açık oluşu genellikle erkeklerle sınırlıdır. Bir erkeğin bir odaya gitmesi için davetli olması gerekmez.

Odaların ortaya çıkışı ahi zaviyeleriyle ilişkilendirilmektedir. Neşet Çağatay bu konu hakkında şu çıkarımlarda bulunmaktadır.

Ahiliğin sosyal yaşantıyı düzenlemede oynadığı rollerden biri olarak en ücra köşelere kadar yayılan zaviyelerdir. Ulaşımın zor, konaklama yerlerinin nadir bulunduğu bir devirde zaviyelerin önemli bir fonksiyon yerine getirir. Bu durumun Anadolu köylerindeki konuk odalarını hatırlatır, bu odalar ahilikten kalma, kurul kalıntılarıdır. (Çağatay, 1981, s. 161).

Ahi zaviyelerinin yalnızca gelip geçen yolcuların, kimsesizlerin doyurulup barındıkları yerler değildir, gençlerin eğitiminde, geleneğin aktarılmasında kültür merkezi görevini üstlenmektedir (Cumbur, 1989). Selamlık odaların sadece ahilik ve fütüvvet teşkilatıyla ilişkili olduğu düşünülmemelidir. Odaların varlığı sadece esnaf

[†] Aluçâ, erik kurusuna denmektedir.

teşkilatlarıyla ilgili değil, Türk kültür yapısında mevcut olan birlik, beraberlik, dayanışma sisteminin en küçük yerleşim birimlerinde bile hâkim olmasının ürünüdür (Ekici, 1990).

Odalar, Ekici'nin (1990, s. 745) tespitlerine göre, "Genellikle tek bir oda şeklinde köy halkı tarafından veya maddî durumu iyi olan birisi tarafından yaptırılır. Kimi zaman kullanılmayan bir oda da bu amaca hizmet etmektedir. Odanın bitişiğine ahır ilave edildiği de olmaktadır." diye ifade etmektedir.

Odalar sade bir şekilde, ihtiyaca yönelik döşenmiştir. Batı Anadolu'daki odaları anlatan Ekici (1990, s. 745) de bu odalarda genellikle "iskemle, masa, yatak, yorgan, kilim, gaz lambası veya kandil, su kapları, çay ve kahve takımları, birkaç tabak gibi sürekli kullanılacak ve temel ihtiyaçları gidermede faydalanılabilecek eşyalar vardır." diyerek ifade etmiştir. Bu odalarda genellikle temel ihtiyaçları karşılayacak eşyalar vardır. Çağatay (1981, s. 102) "oda sahibinin malî gücüne göre, yüklükte beş on kişiye yetecek yatak, yorgan, yastık; kilerinde odun, su testisi, bardağı; oturulan yerin oymalarında kahve kavurma, soğutma, çekme, pişirme araçları ve fincanlar bulunur." der.

Elazığ'daki mülakat ve gözlemler neticesinde anlatının önemli mekânlarından olduğunu söylenecek odalar özellikle merkeze uzak köylerde bulunmaktadır. Merkeze uzak köylerde kahvehane yoktur. Bu köylerde köylüler kahvehane yerine odada toplanmaktadır. Odalarda genellikle duvardan duvara makat* bulunmaktadır. Makatın üzerinde yastıklar vardır. Yerde kilim serilidir. Sevaına eşya bağışlayanlar olur. Herkesin birbirinin yüzünü görebildiği bu düzenleme sohbe uygun bir mekân tasarımıdır. Isınma önceleri büyük ocaklarla sağlanmaktayken sonraları ocağın yerini soba almıştır. Bu odalarda meşe odunu yakılır. Elektriğin olmadığı dönemlerde aydınlanma çıra ve petrol lambasıyla sağlanmıştır.

Odalarda bir oturma düzeni vardır. Sedirin bulunmadığı odalarda yaşlılar yere çömelir, gençler arkada ayakta durur (And, 1986). Odalardaki oturma düzeni bir hiyerarşinin göstergesi olarak da kabul edilebilir: Odada yaşlılar ve rütbesi yüksek olan kişiler baş tarafa, daha gençler alt tarafa oturur. Başköşe köyün en yaşlısına ayrılır. Yaşlılar odaya girdiği zaman ayağa kalkılır. Yaşlılar oturmadan gençler

* Elazığ da tahtadan yapılan divana makat denir.

oturmaz. Erkeklerin olduğu odaya kadınlar alınmaz. Bunun nedeni ise kadınların bu düzeni bozabileceğı düşüncesidir. Ayrıca odalarda anlatılanların kadınların dinlemesinin uygun bulunmamasıdır.

Elazığ'daki sohbet odaları ocak ve sekibaşıyla ısıtılmaktadır. Bu odalarda meşe odunu yakılmaktadır. Ramazan'da teravih namazları bu odada kılınmaktadır. Çocuk ve genç erkekler gelebilir. Fakat sohbe dâhil olamaz veya oradaki insanları rahatsız edici davranışlarda bulunamaz. Kadınlar erkeklerin bulunduğu odaya gelemmez. Kadınlar da kış evinde toplanıp eğlenir.

Günlük sohbetler, geçim derdi ve oyun çıkarma dışında odalarda hikâye, masal, fıkra, askerlik anıları, eski günler konuşulur; imamlar dinî kitaplar okur ve dini sohbetler yapılır, cenknameler okunur. Kaynak kişilerin ifadelerine göre odalarda toplanıldığı zaman radyo ve televizyon olmadığı için “muhabbet edilir, komik konuşmalar ve atışmalar olur ve bu sayede eğlenilir.” Müzik de sohbet içindeki yerini alır ve kaval, düdük, cümbüş gibi aletlerle eğlenilir.

Anlatılanlar “can kulağıyla” dinlenir. Bu konuda Şükrü Kacar (KK. 14) adlı kaynak kişinin sözleri şöyledir: “Köylerde, eskiden odalarda fıkra anlatırlardı. Fıkrayla, masalla, hikâyeyle vakit geçerdi. Bizim köydeki selamlık odada fıkraları Zaza Hüseyin ve Hüseyin Ağa anlatırdı. Hüseyin Ağa fıkra anlatmaya başlamadan şiir okurdu. ‘Vatan oğul yerdeki ottur suludur. Uyanmaz bahçe-i siyahım. Bu ne yaman uykudur.’ diye fıkraya başlardı. Odada bir araya gelen erkekler yeme içmeyi ihmal etmezler. Genellikle çay veya çedene kahvesi içilir. Bazen de yemek yenirdi. Kış aylarında toplanılan odalarda satır, Köroğlu, fincan, natır ve tura oyunu oynanırdı. Ben de bu odalarda dedem vasıtasıyla fıkraları öğrendim, ama yaş itibarıyla hiçbirini hatırlamıyorum.”

Selamlık odalarda fıkra anlatıcıları, fıkrayı anlatırken şapkalarını veya bastonlarını kullanmaktadır. Bastonla, dinleyicinin ilgisi taze tutulur.

Aziz Kılınç (2005, s. 88) makalesinde “Halk anlatılarının devam etmesinin önemli sebeplerinden biri inceleme alanında odaların varlığını ve sayıca çokluğudur.” diyerek ifade

etmiştir. Elazığ'daki odalar uzun süre halk anlatılarının üretildiği, nakledildiği ve yaşatıldığı ortamlar olmuştur.

Günümüzde odalar yoktur. Eskiden bu odalarda da daha çok ülke gündemi gibi ciddi konular konuşulmuş. Bu konulardan uzaklaşmak istedikleri zaman veya bir olayla ilgili konuyu pekiştirmek için de fıkra anlatılmış.

Bey konakları

Konaklar varlıklı kimselere ait olup, aynı zamanda buradaki toplanmalara katılmak konak sahibinin davetine bağlıdır. Konakla oda arasındaki farklardan biri odaların kamuya açık bir mekânken konakların herkese açık olmaması ve birine ait olmasıdır. Konaklar sohbetlerin yapıldığı yerlerdir. Bu özellikleriyle konak, odadan farklılaşır. Genelde seçkin ve varlıklı kimselere ait olan konaklardaki birliktelikler hakkında Şükrü Kacar (KK. 14), şunları söylemiştir: “Yerleşim Harput’tan ovaya taşındıktan sonra sohbet ortamı olarak bey konakları ortaya çıktı. Ben o zamanlar Kovancılar Belediye başkanıyım, bizim de konağımız vardı. O konakta davetler düzenledik. Meclise davetliler gelir. Meclis düzenlemek de meclise katılmak da bir şereftir. Ağa dururken kimse bu meclisi toplayamaz. Yemekler yenir, sohbetler edilirdi. Bu sohbetler fıkra ile renklendirilir. Dinleyici gülerken diğer insanları rahatsız etmeden güler.” diye ifade etmiştir. Konaktaki sohbet ortamına ancak davetliler katılabilir ve sohbe katılanlar misafir konumundadır.

Kaynak kişilerle yapılan mülakatlardan da yola çıkarak Elazığ'daki konakların ağa denilen zengin ve hatırı sayılır kişilere ait olduğu söylenebilir. Kaynak kişi Şükrü Kacar'ın (KK. 14) ifadesi şöyledir: “Ağalara ait bu konaklar, durumu iyi olan insanlara aittir. Bu davetlere konak sahibi eşini dostunu çağırır ve eğlenirler.”

Yaptığımız mülakatta bey konaklarında bir düzen ve anlayışın hâkim olduğunu anlamaktayız. Bey konaklarında yaşlılar başköşeye oturup sırayla konuşulmuş. Bir kişi konuşur, diğerleri de dinlermiş. Gençler söze karışamaz, kapı ağzında otururlarmış. Çocuklar bu toplantılara katılamaz. Ancak kendi evlerinde olursa kapı aralığından izleyebilirlermiş. Bey konakları, kırsal kesimdeki hiyerarşiyi ortaya koyar.

Erkeklerin konaklarda bir araya geldiği toplanmalarda odalarda olduğu gibi günlük işlerden, geçim derdinden konuşulmuş; masal, hikâye, fıkra, savaş anıları, askerlik anıları anlatılmış; klarnet, ud, keman, cümbüş, def eşliğinde türkü söylenip eğlenilmiş.

Daha önce dinlenilmiş ve beğenilmiş bir fıkra anlatıcıdan tekrar talep edilmiştir. Bu talep kibar ve nazik bir şekilde olmuştur. Burada anlatılan fıkralar genellikle nasihat ve ders verme nitelikli fıkralardır.

Zenginliğin ve gücün göstergesi olan ve sözlü kültür ürünlerinin yaşadığı bey konakları günümüzde yoktur.

Ev

Ev, özel yaşama ait bir alandır. Herkese açık olan bir alan değildir. Ev sahibinden izin almadan o eve girilmez. Yukarıdaki anlatı ortamları düşünüldüğünde bu ortamlar genel olarak erkek merkezli iken, ev kadın merkezlidir. Kentli ve eğitimli grubun dışında, ev kadınların eğlence mekânıdır (Özdemir, 2005). Kadınlar genellikle birbirlerinin evinde bir araya gelirler. Bir araya geldikleri zaman da konuşmaları fıkralarla zenginleştirilir. Her konuyla ilgili fıkralar anlatılmakla birlikte daha çok karı koca ilişkisiyle ilgili fıkralar rağbet görür.

Ev; aile yaşamını ve sosyal hayatı yansıtır ve biçimlendirir (Burke, 1996). Ev, geçmişten bu güne kadınların anlatıcı ve dinleyici oluşuyla halk anlatısının sürekliliğini koruduğu bir ortamdır. Evde kadınla birlikte erkek de sohbetlerin önemli kişisidir. Bu yönüyle ev aile içi, akraba ve tanıdık olma koşuluyla kadın ve erkeğinin bir arada bulunduğu bir anlatı ortamı oluşturur.

Halk anlatıları evlerde genellikle akşam oturmalarında icra edilmektedir. Akşam oturumları hısım, akraba, komşular arasında her mevsim gerçekleşir. Akşam oturumlarına erkekler de gidebilmektedir. Erkek ve kadınlar birlikte oturdukları gibi ayrı da oturmaktadırlar. Akşam oturumlarında anlatılan fıkralar genellikle her yaş grubun dinleyebileceği, güldürme ögesi ve ders verme yönü ağır basan fıkralardır. Mithat Dikbaş (KK. 10) çocukken, babasının akşamları çocuklarını ve komşularını

toplayıp Battalname, fıkra, hikâye, masal ve birçok halk edebiyatı ürününü anlattığından bahsetmiştir.

Kadınlar arasında anlatılan fıkralar ise genellikle kaynana ile ilgili fıkralardır. Bir katılımlı gözlem sırasında Sevcan Aslan (KK. 2) kaynana-gelin konusu açıldığı zaman şu fıkrayı anlatmıştır:

Bir mahalledeki kaynanalar bir geziye katılıyorlar. Otobüs kaza geçiriyor ve hepsi ölüyor. Mahallede sadece o geziye bir kaynana katılmıyor. O da gelinini çok severmiş, çok iyi davranırmış. Bu kadının gelini otobüs kazasını duyduğunda:

- Keşke benimki de o geziye gitseydi diyor. Bunu duyan gelinler:

- Niye öyle söylüyorsun seninki sana çok iyi davranıyor diyorlar.

Gelin de:

- Ne bileyim bir köşede oturması bile canımı sıkıyor demiş.

Bu fıkra anlatıldıktan sonra kahkahalar atılıyor ve ortamdaki genç kadınlar “Keşke bizim kaynanamız da bir geziye çıksa.” diye gülüşüyorlar.

Kadınlar arasındaki oturmelerde da bir düzen görülmektedir. Her akşam bir kişinin evinde toplanılmaktadır. Gelmeyenlere haber verilmektedir. Günlük yaşam içinde birbirine rastlayanlar akşamki oturmadan da haberdar olmaktadır. Yaşlılar ve bilgili kişiler başköşede oturur. Gençler, yaşlılarla aynı odada oturabildiği gibi ayrı odada da oturabilir. Gençler, yaşlılarla oturduğu zaman genellikle onlardan aşağıda bir yerde oturur. Genellikle kapıya yakın bir yerde sandalyede oturur.

Yaşlı kadınların bir araya geldiği toplanmalarda yeme içme ihmal edilmemektedir. Yasin okunmaktadır ve anlatılar kendine yer bulmaktadır. Genç kızların toplanmalarında ise genellikle şarkılar eşliğinde oynama olur, yenilir, içilir, yeri gelince fıkra veya başka türden anlatılar anlatılmaktadır.

Şener Bulut (KK. 6) ile yaptığımız derleme esnasında bize şunları anlatmıştır: “İletişim araçlarının hiçbirinin olmadığı zamanlarda evlerde toplanılır. Bu toplantılarda genellikle fıkralar anlatılır. Fıkranın eğlenme, terapi etme gücüyle çocuklar eğitilir. Fıkralar, çocukları bazen uyutmak amacıyla da kullanılır.”

Evin yaşça büyüğü akşam, fıkralar anlatır ve ortam birden şenlenir. Yaşça küçük olanlar gülerken kimseyi rahatsız etmemeye çalışır. Kahkaha atacak gibi oldukları zaman genellikle mutfağa veya başka odaya giderler.

Akşam oturmalarının yiyecekleri geleneksel yiyeceklerdir: Ağın leblebisi, orcik, gâh (kayısı ve elma kurusu), kuru dut, aluç kurusu (erik kurusu), vişne kurusu, kavrulmuş kavun- karpuz çekirdeği, kayısı çekirdeği, pestil, çedene kahvesi, kesmece (pestil ve bulgurdan yapılır.) Yatsılık yenildikten sonra herkes evine döner. İkram edilen yatsılık, eldeki imkânlar ölçüsünde olmakla birlikte kişiye göre muamele yapıldığı da anlaşılmaktadır.

Evler, mekân olarak en mahrem ve özel yerlerdir. Bu yüzden eve misafir edilen kişiler özel kişilerdir ve ev sahibi evini açtığı için güvenilir kişidir. Ev sahibi misafirlerine güvendiği için rahat hareket edebilir ve özel konular konuşulabilir. Ev toplantıları genellikle kadınların buluşma mekânıdır. Bu açıdan çok önemli bir yerdir. Anadolu kadınının sosyalleştiği yerdir. Mekânın bilinirliği ve güvenilir olması açısından oraya katılan kadınların, babaları veya varsa eşleri tarafından sorgulanmamaktadır. Ev, fıkraların yaşamasında ve yeni fıkraların şekillenmesinde önemli bir ortamdır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ELAZIĞ'DA DERLENEN FIKRALARDA FIKRA TİPİ

3.1. Türk Edebiyatında Fıkra Tipleri

Fıkra tipleri, fıkranın ana kahramanıdır. Fıkralar o kişiler etrafında şekillenir. Yıldırım (1999, s. 24) fıkra tipini; “Halkın ortak vasıflarının yarattığı bir ortak şahsiyeti temsil eder. Bir başka deyişle, halk kendini yansıtmak için bu kalıpları yaratıp konuşturma yolunu seçmiştir. Tiplerin geniş alanlarda tanınması da ortak şahsiyeti meydana getiren unsurların daha büyük kitlelerin ortak hususiyetlerini temsil etmesindedir.” diye ifade etmektedir.

Edebiyatımızın hem sözlü hem de yazılı geleneklerinde mevcut tüm fıkralar halk tarafından yaratılmış fıkra tiplerine bağlı olarak anlatılmakta ve aktarılmaktadır. Fıkralar genellikle tek ana tip etrafında inşa edilmiştir. Bu ana tipe eşlik eden yardımcı tipler de vardır; ancak bu tipler mizahın ortaya konulmasında adeta bir dekoratif unsur gibidirler. Türk fıkra tiplerinin tasnifine bakıldığında Sait Uğur (1947), Mehmet Tuğrul (1969), Pertev Naili Boratav (1969), Nevzat Gözaydın (1974), Saim Sakaoglu (1992) ve Dursun Yıldırım (1999) gibi araştırmacıların tespitlerde bulundukları görülmektedir. Dursun Yıldırım'ın fıkra tipi tasnif teklifinde fıkra tiplerinin şöhretlerine ve mensubu oldukları topluluk veya coğrafyaya göre değerlendirdiği görülmektedir (Yıldırım, 1999, s. 24).

Türk sözlü ve yazılı edebiyatı içinde belirli bir sosyal çevre veya zümre ile bir düşünüş ve davranış biçimini temsil yeteneği kazanan unsurlara tip diyoruz. Tipleşme, yazılı edebiyattan farklı olarak sözlü edebiyatımız içinde bir sürece bağlı olarak gerçekleşmekte olup, bu süreçte sözlü edebiyatın tüm özellikleri (anonim olma, geleneksel olma, kalıplaşmış olma vs.) etkili olmaktadır.

Fıkra tipleri daha önce de belirtildiği gibi halk tarafından yaratılmaktadır. Ancak bu süreçte hiç şüphesiz bir şahsiyet olarak yaşadığı tespit edilen fıkra tiplerinin sahip

oldukları karakteristik özellikler de tipleşmede belirleyici etkenler arasında yer almaktadır. Buna Elazığ'daki Yolyemez Nazmi Dayı en güzel örnektir. Zekilik, hazırcevaplık, nüktedanlık vb. gibi tipolojik özellikler fıkra tipinin ve ona bağlı fıkraların ortaya çıkmasında son derece önemli rol oynamaktadır.

3.2. Elazığ'da Derlenen Fıkra Tipleri

Bu tezde ele alınan fıkralar, Dursun Yıldırım'ın ve mahalli fıkra tipleri üzerinde çok sayıda çalışma yapmış Saim Sakaoğlu'nun tasniflerine göre değerlendirilecektir. Derlenen fıkralardaki tipler Yıldırım'ın "Mahalli tipler" ve "Bölge ve yöre tipleri" alt başlıkları, Sakaoğlu'nun ise "sadece yaşadıkları bölgede tanınan tipler" alt başlığı bağlamında değerlendirilmelidir. Bu bağlamda fıkralar Dursun Yıldırım'ın tasnifinden yola çıkılarak üç başlık altında incelenerek şu şekilde sınıflandırılmıştır:

1. Mahallî Tipler:
 1. 1. Ali Rıza Septioğlu
 1. 2. Yolyemez Nazmi Dayı
2. Yöre Tipleri
 2. 1. Baskilli
 2. 2. Harputlu
 2. 3. Palulu
3. Gündelik Fıkra Tipleri
 3. 1. Aile Fertleriyle Alakalı Tipler
 3. 2. Mariz ve Kötü Tipler
 3. 3. Sanat ve Meslekleri Temsil Eden Tipler

3.2.1. Mahallî Tipler

Fıkraların bir şahıs etrafında şekillenmesiyle yaşadığı mahallede tanınan ferdî fıkra tipleri oluşmaktadır. Tezde mahallî fıkra tiplerine dâhil ettiğimiz iki tip vardır. Bunlar Ali Rıza Septioğlu tipi ve Yolyemez Nazmi Dayı tipleridir. Bu tiplerle ilgili bütün fıkralardaki en önemli şahıs kendileridir. Olaylar bu şahıs etrafında şekillenmektedir.

3.2.1.1. Ali Rıza Septioğlu tipi

Ali Rıza Septioğlu, toplumda saygınlığı olan bilgili ve aynı zamanda mizah duygusu gelişmiş, nüktedan biridir. Ali Rıza Septioğlu, 88 yıllık ömründe renkli siyasi kimliği ile sadece Elazığ'da değil Türkiye'nin pek çok yerinde kendisi hakkında latifelerinin anlatılmaktadır. Gerek siyasî kimliği gerek yöre halkı arasındaki “şeyh” kimliği sebebiyle bazı kaynak şahıslar kendisiyle ilgili pek çok fıkra bilmesine rağmen bizlerle paylaşmayı uygun görmediler. Palu'da Septioğlu'na aşırı bir sevgi ve saygı vardır. Bu duruma fıkralarda da rastlamaktadır. Septioğlu, bazen fıkra içerisinde “şih” veya “şeyh” olarak da karşımıza çıkmaktadır. Pek çok fıkrasının temelinde gerçek bir olay yer almaktadır.

Septioğlu fıkraları, Dursun Yıldırım'ın tasnifine göre; “ortak şahsiyeti temsil yeteneği kazanan ferdî tipler” başlığının alt başlığı olan “mahallî tipler” kategorisi dâhilindedir. Saim Sakaoğlu'nun fıkra tasnifine göre; “tarihte yaşamış şahıslar etrafında teşekkül eden fıkralar” başlığı adı altında yer alan “sadece yaşadığı bölgede tanınan tipler” grubundadır. Tezde konuyla ilgili yedi fıkra derledik. Bu fıkraları bağlam merkezli kuramlara göre inceledik.

Ali Rıza Septioğlu'nun hayat hikâyesine bakıldığında 1 Ekim 1913 yılında Elazığ'ın Palu ilçesinde doğduğu; babasının Şeyh Sadin, annesinin Halime Hanım olduğu görülmektedir. Gıyasettin Dağ (2007, s. 28) “Ali Rıza Septioğlu'nun soyu bölgenin önemli şeyhlerinden Şeyh Ali Septi Efendi'ye dayanır. Şeyh Ali Septi Efendi'nin ikinci kuşaktan torunu olan Septioğlu'nun soyadı da buradan gelmektedir.” diye ifade etmektedir. Dağ'ın (2007, s. 28) verdiği bilgilere göre; “Sept; yazma kaydetme deftere geçirme demektir. Şeyh Ali Septi'ye bu mahlas, yanında uzun süre kâtipliğini yaptığı Mevlana Halid-i Bağdadî tarafından verilmiştir. Bu “aile yaklaşık üç asır boyunca yörenin dinî ve ilmî otoriteleri sayılan çok sayıda âlimin yetişmesine vesile olmuştur.” Müderris Molla Reşit'ten Kur'an ve İslâm ilimleri dersleri almıştır. 1960 yılında ilkokulu dışardan bitirmiştir.

Ali Rıza Septioğlu, Elazığ'da tanınan, değer verilen bir kişiliktir. Elazığ'da Septioğlu ile ilgili çok fazla fıkra olmasına rağmen onun anısını incitmekten korkan kaynak kişi bu fıkraları anlatmayı kabul etmemiştir. Septioğlu'yla ilgili olarak anlatılan fıkralar “gizli” anlatılmaktadır. Bu fıkra, fıkra anlatıcılarının derlemelerimize olumlu

yaklaşmamaları neticesinde vardık. Tezde; derlediğimiz yedi fıkrası bulunmaktadır. Bu fıkraların konusu genellikle milletvekilliği yaptığı dönemle ilgilidir.

Septioğlu fıkralarının esasını yaşanmış bir olay oluşturmaktadır. “Şıh” diye anılan ve çeşitli devlet kademelerinde önemli görevlerde bulunmuştur. Onunla ilgili fıkraların, eğitim durumuyla icra ettiği görev alanlarında yaşanan zıtlıklardan ortaya çıktığı düşünülmektedir. Kayaokay’a (2014, s. 173) göre; “Anadolu halkının samimî tüm duygularını üzerinde taşıması, birtakım olaylar karşısında Septioğlu’nun geri planda kalmasına sebebiyet vermiş böylece gülünç mevzuların oluşmasına zemin hazırlamıştır.” ifade etmiştir.

Septioğlu fıkralarının; Ali Rıza Septioğlu’nun kişilik özelliği yanında “Şıh” kimliği ile temsil ettiği geleneksel bilgi ve modern bilginin doğurduğu tezat neticesinde ortaya çıktığını söyleyebiliriz.

Septioğlu, Nasreddin Hoca misali kimseyi incitmeden kendisi üzerinden mesajını vermektedir. Septioğlu’nun yabancı dil bilgisi ileri seviyede değildir. Aşağıdaki fıkrada da göreceğimiz gibi yabancı dil bilmediği halde bilmiş gibi yaparak aslında hem kendisiyle dalga geçmiş hem de aynı durumda olan kişilerin içinde bulunduğu trajikomik durumu ortaya koymuştur. Kendisiyle dalga geçmesi kişiliğinin alçakgönüllü tarafına bağlanabilir. Ayrıca Septioğlu’nun, kıvrak zekâsıyla olayları lehine çevirmeye çalıştığını görmekteyiz.

Milletvekili Septioğlu, İngilizce öğrenmeye karar verir. “Come” kelimesini yeni öğrenmiştir. Demiş ki şu sekretere bir hava atayım. Sekreteri arayıp:

- Kizim şu dosyayı getir.

Sekreter dosyayı götürüp kapıyı çalmış. Septioğlu:

- Come here demiş.

Septioğlu dosyaya baktıktan sonra sekreteri dışarı çıkarmak ister. Fakat çık kelimesinin İngilizce karşılığını bilmediği için aniden koltuğundan kalkıp kapının yanına gitmiş ve sekretere:

- Come here demiş.

Renkli siyasi kimliği ile Elazığ ve yöresinde iz bırakan Septioğlu, Türkiye'nin her yerinde fıkralarının anlatıldığı bir karakter özelliğini taşımaktadır. Septioğlu ile özdeşleşen fıkralar yaşadığı toplumsal olayların yansıması olmuştur. Septioğlu mizahi karakteri ile siyasetin keskin dilini yumuşatmıştır. Bu konuda Hamza Ayan (2015, s. 535) şunları söylemektedir:

Septioğlu bilenen fıkra kahramanları gibi anlattığı menkıbe ve fıkralarda kimseyi kırmamaya gayret etmiş ve kendisi üzerinden mesajını iletme sanatını iyi yapmıştır. Siyasi yaşantısında yaşadığı olaylar menkıbelere ve fıkralara konu olmuştur. Meteorolojiden Sorumlu Devlet Bakanı olduğu dönemde adını telaffuz etmekte zorlandığı meteoroloji kelimesi ve koruma polisi ile yaşadığı koltuk diyalogu ve fıkralara konu olmuştur.

Septioğlu makamı ne olursa olsun doğallığını ve nerden geldiğini hiçbir zaman unutmamıştır. Bunu fıkralardan da anlıyoruz. O ne Elazığ'dan ne de Palu'dan vazgeçmiştir. Makamı ne olursa olsun hemşerileriyle her zaman kucaklaşmayı bilmiştir. Bu yüzden de çok sevilmiştir. Aşağıdaki fıkra da bunu görmekteyiz.

Septioğlu, Meteorolojiden Sorumlu Devlet Bakanı olunca bölgede büyük sevinç yaratmıştır. Kutlamak için bir temsilci seçerek Ankara'ya bakanı kutlamaya göndermişlerdir. Temsilci kutlamada bakana sorar:

- Efendim, Şihim siz bakan oldunuz da ne bakanı oldunuz? Şih düşünür, meteoroloji dese köylünün anlamayacağını düşünür, bu yüzden onun anlayacağı dilden konuşur:

- Kar, yağmur, dolu, rüzgâr, fırtına, sel her ne olursa bunlardan ben sorumluyum.

Kutlama biter temsilci köye döner; köy halkı merakla sorar:

- Şih ne bakanı olmuş?

Temsilci sevinçle söyler:

- Şih bakan değil Allah'a yardımcı olmuş. Kar, yağmur, dolu, rüzgâr, fırtına, sel her ne olursa Şih'dan sorulurmuş.

Fıkra, içinden çıktığı kültürle yoğrularak şekillenen bir anlatıdır. Ebru Şenocak'a (2007, s. 25) göre; "Fıkralar, içinde yaşatıldığı toplumun kültürü, dünya görüşü, aklı, zekâsı, mizah anlayışı olup, insanın toplumsal duyarlılığını, kolektif bilincini yansıtan, gelenekle iç içe yoğrulmuş anlatımlardır." Septioğlu da yaşadığı toplumun yani Elazığ'ın kültürüne, mizah anlayışına ve geleneksel değerlerine sahiptir. Bunu fıkralarda da görebiliriz. Elazığ insanı çok cömerttir. Misafir davet etmeyi, evinde

olanları paylaşmayı çok sever. Aşağıdaki fıkrada da gördüğümüz gibi Septioğlu, kendi yarattığı ve içinden çıkılması zor olan bir durumdan geleneksel değerlerini öne çıkararak kurtulmayı başarmıştır. Yaşanan anlar geleneksel değerlerin çatılması da mizahı doğurmuştur.

Şeyh Fransa'ya resmi ziyarette bulunur. Bir takım görüşmelerini yapar. Fakat biraz canı sıkılır. Bu arada bir hemşerisini görür. Hemşerisi bunu çiğköfte yemeye davet eder. Bizim şeyh gitmek ister fakat korumalar mani olur. Şeyhimiz de korumaları atlatır ve gider. Şeyh aşırı derecede çiğköfte yer ve rahatsızlanır. Tabi tansiyon kalp ne ararsan var şeyhimizde. Bu arada korumalar da Şeyhin kaybolduğunu anlarlar ve aramaya başlarlar, fakat bulamazlar. Hemşerileri bizim şeyhi küçük bir kliniğe yatırır. Korumalar, Fransa polisi şeyhi bayağı ararlar. Tabi bu arada iki ülke arasında gerginlik yaşanmaktadır. Korumalar artık ülkeye dönerler. Aradan bir kaç gün daha geçer bizim Şeyh ülkeye döner ve kendisini arayanlara:

- Kusura bakmayın benim için benim için yorulmuşsunuz, ama sizi unutmadım yediğim çiğköftelerden sizlere de getirdim der.

Fıkralarda mizahı doğuran unsurlardan biri de mahallî kelimelerin kullanımıdır. Septioğlu ile ilgili aşağıdaki fıkrada Elazığ'da hemen herkesin bildiği bir fıkradır. Bu fıkrada mizahı yaratan “şillope” kelimesinin kullanımıdır.

Palu'dan Septioğlu'yu arayıp havanın nasıl olacağını sormuşlar. Septioğlu önüne gelen hava tahmin raporlarında havanın karla karışık yağmurlu olduğunu görünce yanındaki sekreterine yönelerek:

- Yaz kızım bugün hava şillope demiş.

Şillope; mahallî bir kelime olup; kar ile karışık yağan yağmurun adıdır. Bu fıkraya bir Palulu ile başka bir bölge insanının bakış açısı farklı olacaktır. Çünkü bir fıkrada komiği doğuran unsur mahallî kelimelerin kullanımına bağlı ise fıkra ait olduğu yöreden uzaklaştıkça güldürü unsurunu kaybeder. Elazığ yöresi için komik kabul edilen şillope kelimesini bilmeyenler için bu fıkra “komik” olmaktan çıkacaktır. Söz konusu kelime fıkradan çıkarıldığında ise fıkra, fıkra olma özelliğini yitirecektir.

Septioğlu ve sekreteriyle arasında geçen fıkrada kendi aleyhine olan bir durumu kıvrak zekâsı sayesinde lehine çevirmeyi bilmiştir.

Septioğlu bir gün abdest almak için tuvalete gider. Tuvaletten çıkınca sekreteri Septioğlu'na:

-Sayın Bakanım fermuarınız açık galiba demiş.

Septioğlu:

- Kızım bizde bir söz vardır. Düşman başa dost ayağa bağar sen tam ortaya bahısın senin ne olduğunu bilmim demiş.

Septioğlu fıkralarında; yöneten ile yönetilen arasındaki diyaloglar, hemşerileriyle olan münasebetler ve kendisiyle ilgili birtakım hususlar fıkraları oluşturan önemli etkenler olarak karşımıza çıkmaktadır. Septioğlu, fıkralarda hazırcevaplığı, sivri zekâsı, yılların tecrübesi, nüktedanlığı, saflığı, iyi niyeti ve kelime oyunları ile karşımıza çıkmaktadır. Aşağıdaki fıkra da Septioğlu'nun nüktedanlığını ve saflığını görmekteyiz.

Septioğlu, bir gün meclisten çıkarken, makam aracına binmek istiyor. Şoför arka kapıyı açıyor. Septioğlu da kızarak;

- Ben o kadar milletvekili oldum arabayı sen mi kullanacaksın? diyerek şoför koltuğuna oturuyor.

Septioğlu'nun fıkra tiplerinin bir özelliği olarak halkın temsilcisi olma durumu devletin üst kademelerinde görev yapmış olmasıyla da ilişkilidir. Septioğlu fıkraları üzerine yapılan çalışmalarda; zekâ oyunların, mantık dışı durum ve ifadeler yararlanma, kelime oyunlarına başvurma ve mahallî söyleyişlere yer verme bu fıkralarının değişmez unsurları olarak görülmüştür (Kayaokay, 2014).

Septioğlu bulunduğu toplumun bir nevi sözcüsü görevini üstlenmiştir. Toplumun söyleyemediklerini büyük bir cesaretle söylemiştir. Bunu yaparken de kelime oyunlarından faydalanmıştır. Septioğlu, kıvrak zekâsıyla içine düştüğü zor durumlardan kurtulmayı başarabilmiştir. Kıvrak zekâsıyla verdiği cevaplar Elazığ'da fıkra olarak karşımıza çıkmaktadır. Septioğlu fıkraları, yaşanmış olaylardan

oluşmaktadır. Septioğlu'nun cesaretli ve başarılı hayatı onun kahraman gibi algılanmasına sebep olmuştur.

3.2.1.2. Yolyemez Nazmi Dayı tipi

Yolyemez Nazmi Dayı'nın gerçek adı Nazmi Bingöl'dür. 1943 yılında Elazığ'ın merkeze bağlı Işıkyolu Köyü'nde dünyaya gelir. İlkokulu bitirdikten sonra okumamıştır. Vedat Çoban'ın (2014, s. 97) verdiği bilgilere göre: “1975 yılında taşındığı Adana'da evlenmiş; Yunus ve Ünal adında iki oğlu dünyaya gelmiştir. 1997'de ailesiyle birlikte Elazığ'a dönmüştür. Nazmi Bingöl, iyi bir sıva ustasıdır. Hayatının çeşitli dönemlerinde inşaatlarda çalışmıştır.” Adana, Sinop, Elazığ cezaevlerinde kısa süre tutuklu olarak bulunmuştur.” 21 Kasım 2010'da Elazığ'da vefat etmiştir.

Fıkralar, milletlerin mizah anlayışını yansıtmaya; ait olduğu toplumun duygusu, düşüncesi, töresi, yaşam tarzı ve mizahi dünyası hakkında bilgi vermektedir. Sözlü halk kültürü açısından zengin bir yapıya sahip olan Elazığ ve çevresi, fıkralar konusunda önemli bir yere sahiptir. Mahallî fıkra tipi olarak değerlendirebilecek şahısların sayısı da oldukça fazladır. Yolyemez Nazmi Dayı da renkli kişiliğiyle, kendine has kılık kıyafetiyle, vermiş olduğu tepkilerle mahallî bir tip olarak karşımıza çıkmaktadır. Fıkralar toplumun kültürel kodlarını mizahla harmanlar. Bu kültürel kodu da bir fıkra tipi aracılığıyla verir. Nazmi Dayı da yaşadığı toplumun kültürel kodlarını yansıtmaktadır.

Yolyemez Nazmi Dayı fıkraları, Dursun Yıldırım'ın fıkra tasnifine göre; “ortak şahsiyeti temsil yeteneği kazanan ferdî tipler” başlığının alt başlığı olan “mahallî tipler” kategorisi dâhilindedir. Saim Sakaoğlu'nun fıkra tasnifine göre; “tarihte yaşamış şahıslar etrafında teşekkül eden fıkralar” başlığı adı altında yer alan “sadece yaşadığı bölgede tanınan tipler” grubundadır. Tezde konuyla ilgili beş fıkra derledik. Bu fıkraları bağlam merkezli kuramlara göre inceledik.

Bir milletin düşünce anlayışını, zekâsını, hayata bakışını göstermesi bakımından fıkralar önemlidir. Fıkraların ortaya çıkmasında yer alan önemli öğelerden biri de fıkra tipleridir. Anadolu'nun birçok yerinde bu tiplere rastlanmakta ve onların anlatılarından istifade edilmektedir. Fıkra tipi oluşturmakta geniş bir kültürel

birikime sahip olan edebiyatımız, mahallî fıkra tipleri yönünden oldukça zengindir. İçinden çıktıkları bölgenin özelliklerini yansıtan bu tiplere Elazığ'da da rastlamak mümkündür. Bu çalışmada yer alan Yolyemez Nazmi de mahallî bir tip olarak karşımıza çıkmaktadır. Yıldırım (1999, s. 30)'a göre, "Mahallî fıkra tipleri sadece çevre halkı tarafından benimsenir." diye açıklamıştır. Daha geniş alanlara yayılamadıklarından ortaya çıktıkları yöreyle sınırlı olarak anlatılmaktadırlar. Renkli kişiliğiyle, kendine has kılık, kıyafetiyle Elazığ merkezde herkes tarafından tanınan Yolyemez Nazmi, başından geçen sıradan olaylara vermiş olduğu ilginç tepkilerle tipleşme temayülü göstermiştir. Zamanla insanların başka olayları da ona uyarlamasıyla mahallî bir fıkra tipi olma özelliği pekişmiştir.

Ünlü türkücü Esat Kabaklı Yolyemez Nazmi Dayı'yla ilgili türkü yazmıştır. O türküde de Nazmi Dayı'nın kılık kıyafetiyle, davranışlarıyla ve niye herkesin dayı dediğini türküde açıklamıştır. Çakmak (2011) Elazığ'dan Esintiler, Fırat TV (2008) Yolyemez Dayı Belgeseli, Elazığ Kanal E (2007) Haber Ayrıntı Elazığ gibi yerlerde Nazmi Dayı'yla ilgili bilgi verilmiştir. Bu faaliyetler de Yolyemez Nazmi Dayı'nın bir fıkra tipi olarak şekillenmesinde etkili olmuştur.

Çoban (2014, s. 97), Yolyemez lakabının kendisine yakıştırılmasının ve böyle anılmasının iki sebebi olduğunu söyler: Birinci sebebine göre Nazmi Dayı, çevresindekilere yapılan haksızlıkları, kendisine yapılmış kabul edip bu haksızlıklara göz yummamıştır. Çoban'a göre Yolyemez; "haksızlığı, aldatılmayı, kabullenmeyen kişi olarak kullanılan sembolik bir ifadedir." Söz konusu lakabın verilmesinin ikinci nedeni ise kaldırımda değil yolda yürümeyi tercih etmesindendir.

Nazmi Dayı, caddede yürürken arabalara yol vermemesinden dolayı, kendisine bu lakap uygun görülmüştür. Yolun ortasında yürüdüğünden onunla ilgili birçok fıkra ortaya çıkmıştır. Aşağıdaki fıkrada Nazmi Dayı'nın yaya geçidini kullanmayıp, araçların olduğu yolda yürümesinden dolayı başından geçen olayı anlatmıştır. Bu fıkra yaşanılmış bir olaydan alınmıştır. Fakat Nazmi Dayı'nın korkusuzluğunu göstermek için mübalağa yapılmıştır. Dedesinin Sarıkamış'ta şehit olması, kahramanlık hikâyeleriyle büyümesi onda kahramanlığa, yiğitliğe bir eğilim oluşturmuştur. Bu durumu yürüyüşüne, konuşmasına ve kılık kıyafetine yansıtmıştır.

Murat 124'lerin yeni çıktığı ve Elazığ'a ilk geldiği dönemlerde Yolyemez Nazmi Dayı Gazi Caddesi'nde yolun ortasında giderken gencin sürdüğü araba Nazmi Dayı'ya çarpar. Nazmi Dayı yere düşer. Genç korkuyla arabadan iner.

- Dayı bir şeyin var mı? der.

Nazmi Dayı yerden kalkar ama gencin söylediği söze çok içerlenir.

- Yeğen bizde bir şey yok da senin arabanda bir şey varsa sanayiye gidek demiş.

Yolyemez Nazmi, Elazığ'ın en ilginç tiplerindendir. Bu kadar tanınmasının ve sevilmesinin birçok sebebi vardır. Bu sebeplerden biri kendisini bütün gençlerin dayısı olarak görmesidir. Onları hep korur, kollar. Gençlere doğru yolu gösterip rol model olmayı kendine görev bilmiştir. Bu yüzden “Dayı” unvanını almıştır. Nazmi Dayı herkesin selamını “Aleyküm selam yeğen” diye alır. O aslında sadece gençlerin değil, tüm Elazığ'ın dayısıdır ve bu yüzden fıkra tipine dönüşmüştür. Yukarıdaki fıkra da bu yaklaşımı görmekteyiz. Yolyemez Nazmi Dayı, kendisine çarpan, korkudan ne yapacağını bilmeyen şoföre bile kol kanat gerer. O, kendisine bir şey olmadığını gösterip, şoförü sakinleştirmek için araçta hasar olup olmadığını sorar. Bir nevi onu rahatlatır ve ortamdaki gerginliği bu sorusuyla dağıtır.

Fıkralar, kültür aktarma görevini yerine getirirken aslında halkı eğitir. Bu yönüyle fıkra pek çok konuda çıkarılan ders açısından doğrudan verilen öğütlerden daha etkili olmaktadır. Çünkü insan düşüncesine en kolay giriş yolu mizahtır (Yardımcı, 1992). Burada fıkranın görevini açıkça anlamaktayız.

Yolyemez Nazmi, gençlere değer verir, her fırsatta onlara gelenek ve görenekleri anlatmaya çalışır. Nazmi Dayı'nın “delikanlı insan” anlayışına göre delikanlı kumar oynamaz, içki içmez, ahlaksızlık yapmaz. Yiğit; eşini dostunu, büyüklerini sever ve sayar, dürüştür. Çoban (2014, s. 97) bu olay için “Kendi deyimiyle: Mert insanın değerini mert insan bilir. Yiğide kıyılmaz. Yiğit, mazlunun yanında yer alır.” bunları söylemiştir. Onun bu söylemleri aşağıdaki fıkra da karşımıza çıkmaktadır.

Nazmi Dayı, çay bahçesinde yeğenleriyle oturmaktadır. Tanımadığı bir genç, yanına gelir:

- Dayı caddede senin gibi nasıl yürünür, bana da öğretir misin? der.

Yolyemez Nazmi Dayı, genci kırmaz. Birlikte birkaç tur atarlar ve dayı tek başına çay bahçesine geri döner. Geldiğinde biraz düşüncelidir. Yeğenleri:

- Dayı, hayırdır niye moralin bozuldu? diye sorar.

- Nasıl moralim bozulmasın! Başka şehirlerden namımı duyan, gelip benden caddede nasıl yürünür diye ders ali. Elazığ'da yeğenlerim hiç merak edip demiler ki gidek, Nazmi Dayı'dan delikanlı nasıl yürür öğrenek.

Türk halk fıkralarında zengin bir halk mizahı vardır. Fıkralar Türk halkının önceliğini ve eleştirilerini harmanlayarak ortaya çıkmıştır. Bu fıkralarda Türk halkının mizaha bakışını, engin hoşgörüsünü görürüz. Fıkralar toplum ve insan ilişkilerini irdeleyen olaylara ayna tutup yansıtan yönleriyle işlevseldir (Artun, 2011).

Fıkralar; ait olduğu toplumun espri anlayışı, töresi, düşünce şekli, yaşam tarzı ve eksik noktaları hakkında bilgi verir. Fıkralarda geçen olaylar arasında ait olduğu toplumun yaşam tarzını, geleneğini, göreneğini görmekteyiz.

Yolyemez Nazmi Dayı için paradan daha önemli şeyler vardır: güvenilir olmak, saygın biri olmak gibi. Bu değerleri duruşuyla, söylemleriyle sergilemeye çalışmıştır. Başından geçen ilginç bir olay neticesinde şu fıkra ortaya çıkmıştır:

Yolyemez Nazmi, gençlik yıllarında Elazığ'ın zengin ailelerinden birinin kızına gönülünü kaptırır. Zaman zaman bu kızı takip eder. Yine takip ettiği bir gün, kız sinirlenir ve Yolyemez'e:

- Ne diye beni takip ediyorsun. Benim kimin kızı olduğumu biliyor musun? diye tepki gösterir.

Yolyemez:

- Senin babanın serveti kadar benim borcum var, ne konişisin, der.

Türk fıkraları konularını, yaşanmış hayat sahnelerinden alır. Bir fıkra genellikle tek bir vaka üzerine kurulur (Yıldırım, 1999). Yolyemez Nazmi Dayı fıkraları da genellikle tek bir olay üzerine kurulmuştur. Konuları yaşanmış veya yaşanabilir olaylardan oluşmaktadır. İncelediğimiz fıkralarda, daha çok gençlerin davranışlarında bozulmaya yol açacak durumlara karşı koyma, gençlere sahip çıkma

düşüncesinin ağır bastığı görülmektedir. Yolyemez fıkraları, bir şahıs etrafında oluştuğu için sayı ve içerik bakımından birbirine benzer fıkralardır.

Yolyemez Nazmi Dayı, her zamanki gibi yolu ortalamış aheste aheste yürüyor. Sürücülerden biri uzun süre kendisine korna çalınca dayanamaz:

- Ne diye gorna çalısın? Farz et ki ben bir akasya ağacıyım, solumdan geç get işte!

Fıkralarda, halk kültüründeki türlü zıtlıkları görebilmekteyiz. Toplumun içinden çıkan tipler, toplumun ortak görüş ve düşüncelerini yansıtır. Yolyemez Nazmi Dayı fıkralarında da aynı durum söz konusudur. Nazmi Dayı, fıkralarda sosyal düzeni kontrol ederek, bozulan yönlerini düzeltici bir görev üstlenmiştir. Fıkraların bir kısmı yaşanan hadiselerden hareketle oluşturulmuştur. Bir kısmı da davranış farklılıklarından doğan çatışmaların, halk tarafından abartılarak Nazmi Dayı'nın başından geçmiş gibi anlatılmasıyla meydana getirilmiştir. İçki içilmesi, kumar oynanması, mazlunun ezilmesi gibi Elazığ halkı tarafından hoş karşılanmayan davranışlara karşı Yolyemez Nazmi Dayı tipi, halkın sözcüsü olmuştur.

3.2.2. Yöre Tipleri

Yer ismiyle anılan fıkra tiplerinde, anlatılan yerdeki insanların karakterleri genel özellikleriyle anlatılır. Derlenen Baskilli fıkralarındaki tipler genellikle saf ve iyi niyetlidir. Harputlu tipinin eğitimli, görgülü ve kurnaz olduğu görülmektedir. Palulu tipinin ise kurnaz, uyanık, hazırcevap ve dindar olduğunu görülmektedir. Yapılan bu tespitler genel olarak yapılan tespittir.

3.2.2.1. Baskilli tipi

Kayısları ile meşhur olan Baskil, Elazığ'ın şirin bir ilçesidir. Doğusunda Elazığ, Sivrice; batı ve güneyinde Karakaya Baraj Gölü; kuzeyinde ise Keban bulunmaktadır.

Sözlü halk kültürü açısından zengin bir yapıya sahip olan Elazığ ve çevresi, fıkralar konusunda da önemli bir yere sahiptir. Köylü, şehirli, ağa, imam, hizmetkâr, deli gelin-kaynana, karı-koca, öğretmen-öğrenci, hasta-doktor fıkralarının yanında;

Palulu, Baskilli, Harputlu gibi “mahalli fıkra tipi” olarak değerlendirebileceğimiz şahıslarla ilgili olarak anlatılan fıkralar azımsanmayacak ölçüdedir.

Baskilli tipi; Dursun Yıldırım’ın tasnifine göre; “bölge ve yöre tipleri” kategorisi dâhilindedir. Saim Sakaoğlu’nun fıkra tasnifine göre; “Sadece çok dar bir bölgede bilinen tipler” grubundadır. Tezde, derlenen yirmi altı Baskilli fıkrası incelenmiştir.

Elazığ’ın Baskil ilçesine mensup insanları konu alan fıkralarda Baskilliler; iyi niyetli, saf, ahmak, cahil, beceriksiz, bazen açıkgoz rolüne bürünüp aptal durumuna düşme, bazı konuları geç anlama, toplumdaki gelişmelere ayak uyduramama vs. gibi özellikleriyle fıkralara konu olurlar. Ayrıca Baskillilerin konuşma şekli, bölge ağız özellikleri ve “o-u” harflerini birbirinin yerine kullanmaları da saf halleriyle birleşince Baskil ile ilgili birçok fıkra çıkmaktadır.

Baskil halkına mal edilen fıkraların tamamı tip değişikliğine bağlı olarak anlatılmamaktadır. Yöre insanı karakteristik yapısına uygun olarak, başlarından geçmiş, yaşanmış olaylardan oluşan fıkralar da oldukça fazladır.

Esmâ Şimşek (2006, s. 259)’e göre “Baskil insanının başından geçmiş, yaşanmış olaylardan oluşan fıkralar yanında bazı kelimeleri, harfleri telaffuz etmelerine bağlı olarak da fıkra olabilecek olaylar meydana gelmiştir.” Aşağıdaki fıkrada bu duruma örnek bir fıkradır.

Fıkrada Baskillinin saflığı ve “o-u” harflerini birbirinin yerine kullanmasından dolayı mizah ortaya çıkmıştır. Onlara özgü bu konuşma, Elazıglılar tarafından alay konusu olmuştur. Bu ağız özelliği ile ilgili birçok fıkra bulunmaktadır.

Baskillinin biri markete tuz almaya gider. Markette çalışana:

- Toz nerede der.

Çalışan da uyuşturucu sanıp korkar ve tepkiyle:

- Ne tozu beyefendi, bu markette sadece tuz var der.

Baskilli de sinirlenerek:

- Ben tuzu ne yapam. Bana toz lazım der.

Baskilli tipine bağılı olarak anlatılan fıkraların tasnifinde de görüleceğı üzere cehaleti, saflığı, bölgeye gelen idarecilerle münasebeti, devlet görevlilerinin onlara bakışı, düşünmeden konuşmadan dolayı yanlış anlama, Baskillilere karşı tavır, Baskilli olmayı istememe, Baskillinin yurtiçi ve yurtdışına çıkışı; orada gördüklerini kendi geleneğine göre yorumlaması söz konusudur.

Aşağıdaki fıkra da Baskilli, söylediğı sözün neticesini düşünmeden konuşmuş ve bu da onu zor duruma düşürmüştür. Fıkradaki mizahı yaratan da Baskillinin içine düştüğü bu zor durumdur.

Baskilli köylünün biri harmanda dönen atın boynuna zil takar ve diğer işlerine bakarmış. Zil sesi gelmeyince atın durduğunu anlar ve ata 'deh' der, at da harmanda döner dururmuş. Bir gün köye kaymakam gelmiş. Bu durumu görmüş ve köylüyü tebrik etmiş. Yalnız kaymakam bir şeyi merak eder ve köylüye sorar:

- Peki bu at durup da sadece kafasını sallarsa napacahsın? der. Bunun üzerine köylü:

- Begim begim, nerde sizin gibi akıllı heyvanlar.

Yukarıdaki fıkra da Baskillinin saflığı sonucunda oluşan söz komikliğini görmekteyiz. Bu aslında Anadolu insanının saflığını temsil etmektedir. Bir yandan da düşünmeden konuşmanın sonucu olarak kötü duruma düşüldüğünü görmekteyiz. Fıkralarda komik durumlar çelişkiden doğar. Boratav da şu şekilde açıklamaktadır.

Bu hikâyelerin hepsini ilk edinilen izlenime aldanarak, bir zümre halkının başka bir zümreden olanları alaya alıp küçültme amacıyla ve düşman tarafın yaratması saymak yanlış olur; çoğu kez bunlar alay konusu olan toplumun bir çeşit meydan okuması anlamına gelir. Dikkat edilirse bu hikâyelerin pek çoğunda alay konusu sanılan kişinin alay eden durumunda olduğu fark edilir. O anlatılanları yaratan ve yayanların da, onlarda anlatılan kişilerin kendileri oldukları çok kez görülmüş bir olgudur. Bu hikâyelerdeki ince şakanın zekice nüktenin tadı da görüşleri ile gerçek anlamları arasında bu uzlaşmaz sanılan çelişkiden doğar (Boratav, 1978, s. 100-101).

Baskilliler kendilerini ortaya koyarak başkalarına ders vermeyi gaye edinmişlerdir. Bu yüzden bazen komik durumlar ortaya çıkmakta; bu durum da fıkra olarak şekillenmektedir. Aşağıdaki fıkra da askerlik kurallarının önemi, Baskillinin saf mizacı üzerinden anlatılmaktadır.

Baskilli genç askere gider. Mutfakta görevlendirirler. Mutfaktaki buzdolabının yanından her geçişinde selam verir. Bu durum komutanının dikkatini çeker ve Baskilliye sorar:

- Oğlum napıyorsun? Hiç buzdolabına selam verilir mi? der.

Baskilli:

- Komutanım nasıl selam vermem. Baksana üzerinde general elektrik yazi. (KK. 11)

Erman Artun’a (1995, s. 15) göre, “Halkın ortak bilinç gücünden doğan tipler sosyal hayatta, toplumun ortak görüş ve düşüncelerini yansıtmakla görevlidirler.” Halk sorunlarını, bu tipleri sembolleştirerek çözüm bulmaya çalışır. Fıkralar, toplumda aksayan ve bozulan yönleri eleştirerek, bu durumun düzelmesi yönünde işleve sahiptir. Artun, (1995, s. 60) “Baskillilerin de başkalarının yaptığı hataları yapabileceklerini, tuhaflikları, alıklığa varan saflıkları, becerisizlikleri, teknolojik gelişmelere uzaklığı kendi üzerlerinden, herkesi iğneleyerek, güldürerek insanları düşünmeye yöneltmişlerdir.” demektedir.

Baskilli tiplemesinde Anadolu insanı, kendini saf, cahil, gelişmelerden habersiz, söylenenleri çabuk anlamayan biri gibi göstererek karşısındaki kişilerle kendisi eğlenmiştir. Olaylara karşı anlamıyor veya bilmiyor gibi davranmış; bu da Baskilli tipinin doğmasını sağlamıştır. Aşağıdaki fıkra da bunun güzel örneklerindendir. Baskillinin toplumun sözcülüğünü yaptığını görmekteyiz. Bu sözcülüğü yaparken de saflığından dolayı söylediği sözün nereye gideceğini kestirememektedir. Bu zıtlık dolayısıyla mizah ortaya çıkmıştır.

Baskillinin biri askere gider. Askerde Arif Üsteğmen diye biri varmış, çok sert biriymiş. Mola verdiği zaman askerlere soru sorarmış. Bir molada askerlere seslenmiş:

- Beni iyi dinleyin. Ben bir şeyi bir kere söylerim, on kere sorarım. Bilmeyeni de döverim. Demiş.

Askerler üsteğmenlerini can kulağıyla dinlerler. Arif Üsteğmen:

- Babamın adı Aslan. Siz de tekrar edin.” Demiş. Askerler de tekrar etmiş.

Arif Üsteğmen:

- Annemin adı Hafize. Tekrar edin.

Askerler de çaresiz bir şekilde ne derse onu yapmışlar. Biraz zaman geçmiş Arif Üsteğmen:

- Babamın adı neydi? Diye sorar.

Kimse cevaplayamaz. Baskilli korkak bir şekilde parmağını kaldırır. Arif Üsteğmen de:

- Söyle der.

Bizim Baskilli de:

- Komutanım sizin babanızın adı bir hayvandı ama ne?

Fıkralar, toplumda aksayan ve bozulan yönleri eleştirerek, bu durumun düzelmesi yönünde işleve sahiptir. Baskillilerin de başkalarının yaptığı hataları yapabileceklerini, saflıkları, teknolojik gelişmelere uzaklığı kendi üzer inden, herkesi iğneleyerek, güldürerek insanları düşünmeye yöneltmişlerdir.

Böylece Türk insanının gerçekçi yanını, realist yönünü, başkalarını olduğu kadar kendi kendini de açık bir şekilde tenkit ettiğini görürüz.

Aşağıdaki fıkrada Baskillinin teknolojiden bihaber olması veya öyleymiş gibi görünmesi mizahı oluşturmuştur. Baskillinin bunu yapmasının iki nedeni olabilir: Birincisi teknolojiyi takip etmemesi, ikincisi de kader inancı. O, kaderden kaçılmayacağını çok iyi bilir. Bu şekilde davranarak hem kendini hem çevresindekileri rahatlatmayı başarmıştır.

İki Baskilli uçağa binerler. Bir süre sonra uçak havadayken arızalanır. Baskillinin biri başlar “ah vah” etmeye. Diğer Baskilli de:

- Oğlum, ne ah vah edişin. Sanki babanın uçağı mı?

Baskilli fıkralarında Baskilli, bir kişiyi değil Baskil’de yaşayanları temsil etmektedir. Bu fıkralarda Baskillinin hayat tarzını, yaşama biçimini, olaylar karşısındaki tutum ve davranışlarını, tepkilerini, bireyler arasındaki çatışmalarını abartılı bir şekilde bazen aptallık derecesine varan saflık ve acayıplıklarıyla birleştirilmiş olarak görürüz.

3.2.2.2. Harputlu tipi

Harput tarih boyunca büyük medeniyetlerin beşiği olmuştur. Birçok kültür Anadolu toprağından geçerken kendi imzalarını bu topraklara bırakmışlardır. Harput pek çok devletin, beyliğin hâkimiyeti altına girmiştir. Zengin bir kültür ve medeniyete sahip olan bir bölge haline gelmiştir.

Birçok medeniyete ve kültüre ev sahipliğı yapmış Harput, ünü pek çok yere yayılmış mutasavvıflar ve önemli âlimler yetiştirmiştir. Harputlular dinine oldukça düşkün, vatansever, misafirperver, eğitime ve kültürene düşkün, bazı ise gözü açık insanlardan oluşur.

Harput bölgesinin hemen her tarafında görülebilen insan tipini Harput fıkralarında görmek mümkündür. Harput insanının düşünüşü, duyuşu ve dünyayı algılayışı fıkraların içyapısını oluşturmaktadır. Mekân ise bölgeye ait gerçek yaşanan yerlerdir.

Harputlu tipi Yıldırım'ın tasnifine göre; “Bölge ve yöre tipler” kategorisi dâhilindedir. Sakaoğlu'nun fıkra tasnifine göre; “Sadece çok dar bir bölgede bilinen tipler” başlığı altında yer alır. Tezde, derlenen dört Harputlu fıkrası incelenmiştir.

Harput fıkralarında kişiler gerçek yaşamda karşımıza çıkabilecek kişilerdir. Doğal yaşam süreci içinde olan olaylar, gerçek insan tipine uygun olarak fıkraların temelini oluşturur. Harputlu tipi genellikle gözü kara, cesur, gözü açık, korkusuz, dindar, görgülü bir karaktere sahiptir. Aşağıdaki fıkra da bunu görmekteyiz.

Harputlu İsmail Gakgo bir yıl evvel ölen garısının mezarını ziyaret eder.

- Ah Saliha ne olur tekrar gelsen ne olur diye ağlar.

O sırada tarla faresi mezarı hafif hafif gımıldatmaya çalışınca İsmail Gakgo da :

- Sakın ha! diye bağırır. Ben yarenlik edim sende hemen gandin mı? der.

Herkes mezarlığa giderken korkar veya irkilir. Bu fıkra da fıkra karakterinin her ne kadar eşini özlese de onun tekrar dirilmesini istemez. Ayrıca eşi ölmesine rağmen mezarına gidip, ağlaması onun sadık olduğunu göstermektedir. Bu fıkra da Harput insanın açık sözlü olma özelliğini görmekteyiz.

Harput fıkralarının konularının büyük bir kısmını bölgede yaşayan insanların karakterleri oluşturur. Harput fıkralarında bölgenin insan tipinin yanı sıra toplumu rahatsız eden olaylara da yer verilir. Sosyal hayattaki her türlü sorunlar fıkraların konusunu oluşturabilir. Bölge insanının kültürel ve ahlaki değerlerini kısacası Harput insanının izini Harput fıkralarında açıkça görebiliriz. Harputlular kıvrak zekâlı insanlardır. Aşağıdaki fıkra da bunu görmekteyiz.

Harput'ta iki bacı varmış. İşleri güçleri dedikodu fesatlıkmış. Yuhardaki mahleden bir genç evlenecekmiş. Büyük bacı, küçük bacıya:

- Bacı bunlar bizi düğüne çağırdılar mı? diyi.

Küçük bacı cevap veri:

- Çağırdılar mı gitmiyek, çağırmadırsa küsek deyi.

Harput fıkralarında, yöre insanlarının mizah konusu yaptıkları unsur Harputluların dünyayı ve kişileri algılayışıdır. Yapılan bu çalışmada Harputlu tipinin türlü davranışlar karşısındaki tepkileri incelenmiştir. Harput halkı temiz ve görgülü insanlardır. Yanlış yaptığı zaman yanlışını söyleyip, özür dileyecek kadar da cesaretli kişilerdir. Aşağıdaki fıkra da bunu görmekteyiz.

Harput'ta Beyler kürsübaşında oturup sohbet ederlermiş. Gene böyle bir günde aniden kapı açılır, içeriye yaşlı ve üşümüş biri gelir. Hemen mangalın yanına gelir ve üşümenin vermiş olduğu bilinçsizlikle mangalın üzerine üfler. Mangaldaki küller etrafı küle boğar. Beylerden biri kibar ve beyliğin vermiş olduğu heybetle:

- Dayı sorması ayıp sen nerelisin?

Yaptığı davranışın ayıp olduğunu anlayan yaşlı da:

- Bey bey, dayı ayı olduktan sonra nereli olduğunun ne önemi var? Der ve topluma kendini affettirir. (KK. 11)

Bu fıkra da kaba bir insanın toplumda nasıl küçük duruma düştüğünü görmekteyiz. Bununla birlikte Harputlu özür dileyerek bu kötü durumdan nasıl çıkılacağını da göstermektedir. Harput fıkralarının çoğu, bölgeye özgü nitelikler taşımakla birlikte çok farklı kültürlere ev sahipliği yapan bölgenin diğer kültürlere ilişkin izlerini de yansıtmaktadır. Yörede yaşayan insanın ruh ve düşünce dünyasını açığa vuran birçok

fıkra bulunmaktadır. Bölge halkının kıvrak zekâsını, bilgisini, bilincini, bilinçaltındakileri derin bir mizah ile anlatmaktadır. Elazığ halkı kendi inancıyla, değerleriyle uyuşmayan bütün davranışları Harput tipi üzerinden aktarmaya çalışmıştır. Aşağıdaki fıkrada da gördüğümüz gibi Harputlu imam kıvrak zekâsıyla zor durumdan kolaylıkla kurtuluyor.

Harput'taki Saray Hatun Camisi'nin imamı Elazığ'a iniyor. Elazığ'da alışveriş yaptıktan sonra da yaya Harput'a çıkıyor. Epey yürüdükten sonra Harput'taki Meryem Ana Kilisesinin papazının gatrıla yanına geldiğini görüyor. Papaz:

- Bin gatrı gidek diyor.

O da biniyor. Sonra sohbet ediler.

Papaz:

- Hoca sizin din mi Hak, bizim din mi Hak? Diyor.

Hoca düşünüyor. Şimdi sizin din Hak desem imanımı kaybetmiş olacam. Bizim din Hak desem papaz beni gatrıdan indirip yaya yürüyeceğim. Hoca kendi kendisine bir formül buluyor.

- Papaz efendi Hak din olarak İslam dini ama sizin din de eskidir haaaaaa. (KK. 11)

Harput ile ilgili fıkraları incelediğimiz zaman Harputlu fıkra tiplerinin kıvrak zekâlı, görgülü ve mizahi yönünün gelişmiş olduğunu görürüz. Bu da başta fıkra olmak üzere halk ürünlerine yansımaktadır.

3.2.2.3. Palulu tipi

Anadolu tarih süresince büyük medeniyetlerin beşiği olmuştur. Birçok kültür Anadolu toprağından geçerken kendi mühürlerini bu topraklara bırakmıştır. İşte bu kültür birikimi içinde Palu pek çok devletin, beyliğin hâkimiyeti altına girmiştir. Zengin bir kültür ve medeniyete sahip olan bölge haline gelmiştir.

Süleyman Yapıcı (2004, s. 140-146) Palu hakkında şunları ifade etmiştir. “Palu kelimesinin aslı Balu olup Rum ağzında Balaouos’tur. Yöre çağlar boyu dinmek bilmeyen bir yurt edinme hırslının çalkantılarıyla dopdolu bir tarihi barındırır.” Bu yüzdendir ki Palu ve çevresi tarih boyunca Hurri-Mitanniler, Asurlular, Persler, Roma ve Bizans gibi

çok eski ve farklı kültürlere ev sahipliği yapmıştır. Palu, Murat Nehri'nin sağında, kalenin doğu ve güney yamacına kurulmuş bir yerleşim yeridir. Dağlık bir bölge olması sebebiyle iklimi soğuk ve serttir.

Palu fıkraları, Dursun Yıldırım'ın tasnifine göre; "bölge ve yöre tipleri" grubundadır. Saim Sakaoğlu'nun tasnifine göre de "Sadece çok dar bir bölgede bilinen tipler" grubundadır. Tezde, derlenen dokuz Palulu fıkrası incelenmiştir.

Palu fıkralarında kişiler bu bölgenin insan tipini temsil etmektedir. Genellikle delikanlı, cesur, dindar, hazır cevap, gözü açık karaktere sahip Palu insanı, Türk anlatma geleneği içinde yer alan fıkralarda yerini almış ve bölge insanını temsil ederek tipleşmiştir.

Birçok medeniyete ve kültüre ev sahipliği yapmış Palu ve çevresinde ünü pek çok yere yayılmış mutasavvıflar ve önemli âlimler yetişmiştir. Palu halkı dindar, kanaatkâr, hürmetkâr, tedbirli, siyasetten anlayan ve yöneten, bazı da kurnaz insanlardan oluşur. Palu insanı dinine düşkündür. Söz konusu İslamiyet olduğu zaman akan sular durur. Bu yansımaları fıkralarda da kendini göstermektedir.

Zaza Palulu ölmüş. Melekler sormuşlar:

- Nebin kim?

- Homa zon.

Melekler hangi peygambere gitmişlerse böyle bir ümmetimi hatırlamıyorum, demiş.

Adem (aleyhisselam):

- Böyle bir evladımı hatırlayamadım.

Melekler, Cenab-ı Allah'ın huzuruna çıkarlar:

- Yarabbi bir kulun gelmiş, nebin kim diye sorduk homa zon diyor. Hiçbir peygamber hatırlayamadı. Adem'de (aleyhisselam) böyle bir evladı hatırlayamadı. Cenab-ı Allah meleklerle şöyle buyurur:

- O kulum zazadır, aracı kullanmaz, direk bana bağlıdır. Atın cennete gitsin.

(KK. 3)

Yukarıdaki fıkra Paluluların dini nasıl algıladıkları konusunda fikir vermektedir. Palulular bu fıkrayı dine bağlılıklarını ifade etmek için anlatmaktadırlar. Bu fıkrayı

anlatan anlatıcı da bu fikrayı anlattıktan sonra kendini mutlu hissetmiş, kendisinden ve Palu'dan gurur duymuştur.

Palu fıkraları toplumun herhangi bir kesimini temsil etmemektedir. Ana tip olarak belli bir isim ön plana çıkmaz. Fıkralardaki kişiler, genellikle toplumda yer alan günlük hayatta karşılaşılabileceğimiz insanlardır. Palu insanının düşüncesi, duygusu ve dünyayı algılayışı fıkraların içyapısını oluşturmaktadır. Mekân, bölgeye ait gerçek yaşanan yerlerdir. Zaman unsuruna gelindiğinde fikranın iletisine bağlı olarak bazen öne çıkmakta bazen ise belirsizliğini korumaktadır. Palu fıkralarının konularının büyük bir kısmını bölgede yaşayan insanların karakterleri oluşturur. Palu fıkralarında sadece bölge insanına değil toplumu rahatsız eden olaylara da yer verilir. Sosyal hayattaki her türlü sorunlar fıkraların konusunu oluşturabilir. “sizinki gavuşu de benimki niye gavuş mi?” diye veryansın edilen fıkroda fıkрасındaki şahıs, herhangi bir kişiyi değil Paluluyu temsil etmektedir. Bu fıkroda Palulun dünyayı algılayışı karşımıza çıkmaktadır. Türk geleneklerinde ölünün arkasından kötü konuşulmaz. Eğer konuşan olursa, toplumu rahatsız etmiş olur ve o kişi uyarılır. Bu fıkroda Palulu borç verdiği parayı alamadığı için ölünün arkasından konuşmaktadır. Toplum tarafından tepki çektiği zaman da kıvrak zekâsını ve hazırcevaplığını kullanarak işin içinden sıyrılmıştır.

Palulun alacağı olan adam, borcunu ödeyemeden ölür. Bizim Palulu alacağını alamadığı için son derece kızgındır. Kızgınlığını belirtmek için her nereye getse ölen adama küfür etmektedir. Duyan arkadaşları Paluluya:

- Ula gardaşım ayıpdır. Niye küfür edisin? Nasıl olsa gavuşmi.

Palulu biraz düşünür ve:

- Ula siz ölenin arhasından Fatiha ohuyup, elizi yüzüze sürisiz, o gavuşu de, benim ettiğim küfürler niye gavuş mi, demiş. (KK. 5)

Elazığ'ın diğer ilçelerinde de Palu fıkralarının benzerlerine rastlanabilmektedir. Bu da fikranın bölgelere ve kültürlere göre çeşitlenme özelliğini göstermektedir.

Palu fıkralarındaki dil, günlük konuşma dilidir. Karşılıklı konuşmalara sıkça yer verilmiştir. Fıkralarda ağız özelliklerinin korunduğu görülmektedir. Ayrıca fıkralarda

mecazlardan, kelime yanlışlıklarından, dil sürçmelerinden yararlanılmıştır. Cümleler ise genel olarak basit yapılı olup halkın konuştuğu dil esas alınmıştır. Ayrıca kelime başlarındaki k>g değişimi bulunmaktadır. Aşağıdaki fıkrada da dil özelliklerini görmekteyiz. Fıkroda ı >i (taşlık > taşıyoruz) ve k>g değişimi (gılsiz >kılmak) değişimlerini görmekteyiz.

Palulu Akıl Hastanesine başhekim olmuş. Bakmış ki delinin biri namaz gili. Sormuş:

- Tek başına mı namaz gılsin?

Bunun üzerine deli gitmiş tüm arkadaşlarını getirmiş, namaz kılmaya başlamışlar.

Palulu tamam, demiş. Siz namaz gılsiz, sizi haca gönderecem. Deliler aylarca namaz gılmışlar. Paluluyu görünce;

- Hani bizi haca gönderecektin?

Palulu almış başhekimliğin önüne getirmiş delileri.

- Aha demiş burası hacılığınızı yerine getirün, demiş.

Palulu gitmiş içeri çayını içerken delileri seyredimiş, birden başhekimliğin etrafında dönen deliler başlamışlar taş atmaya camlar kırılmış.

Palulu:

- Vula nedisiz, demiş delilere?

-Deliler tavaf bitti şimdi şeytanı taşlık, demiş. (KK. 4)

Eda Tanyıldızı (2015, s. 448) Palulu tip için şu tespitlerde bulunmuştur. “Bölgesel tip grubunda değerlendireceğimiz Palu fıkraları, bölge halkının kıvrak zekâsını, bilgisini, bilincini, bilinçaltındakileri derin bir mizah ile anlatmaktadır. Bölge halkı kendi inancıyla, değerleriyle uyuşmayan bütün davranışları Palulu tipi üzerinden aktarmaya çalışmıştır.”

Fıkralar toplumsal değerlerin yaşatıldığı metinlerdir. Aşağıdaki fıkrada da olduğu gibi erkekte uzun saç Elazığ’da hoş karşılanmaz. Kişi toplum tarafından dışlanır. Bu fıkrada da Palulu, uzun saçlı erkeğe kelime oyunu yaparak tepkisini belli etmiştir.

Palulu Dayı İstanbul’a gelmiş. Otobüse binmiş önünde de bir uzun saçlı var. demiş ki:

- Kızım ambele kenare geç ilerliyem.

Uzun saçlı demiş:

- Amca ben kız değilim.

Dayı:

- Vah vah bu genç yaşta dul mu kaldın kızım?

Uzun saçlı kızmış.

- Dayı ben kız değilim.

Dayı:

- Tamam tamam ne gızisin? Arhadan gariya benzin önden sakallı erkeğe benzin.

(KK. 3)

İslamiyet'te ümitsizlik yoktur. Dinimiz bir kapı kapanırsa bin kapının açılacağını söylemiştir. Bu yüzden her zaman ümidin var olacağından bahsedilmiştir. Aşağıdaki fıkra, fıkranın eğitici-öğretici işlevi sayesinde Müslümanların hep ümitli olması gerektiğinden bahsedilmiştir. Dini bilgiler eğlenerek, gelecek kuşaklara aktarılmıştır. Bu şekilde de kültürün devamlılığı sağlanmış oluyor. Palulular ne kadar da İslamiyet'e düşkün olsalar da, kurnaz olmaları nedeniyle hep tenkit edilmiştir. Bu fıkra da hocanın "Hatta Palulu olsa bile" sözünden de tenkit edildiklerini görmekteyiz.

Vaiz kürsüde hoca vaaz ediyor sözün bir yerinde:

- Ey cemaati Müslimin zinhar Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin. Cenab-ı Allah "La ileha İllallah" diyen her Müslüman'ı cennetine koyacaktır. Hatta Palulu olsa bile. (KK.11)

Palu fıkralarının çoğu, bölgeye özgü nitelikler taşımakla birlikte farklı kültürlerle ilişkin izlerini de yansıtmaktadır. Bunun nedeni ise birçok medeniyetin o yörede yaşamasıdır. Yörede yaşayan insanın duygu ve düşünce dünyasının yansımalarını fıkralardan anlamaktayız. Bölgesel tip grubunda değerlendireceğimiz Palu fıkraları, bölge halkının insanları temsil etmenin yanı sıra bölge halkının kıvrak zekâsını, bilgisini, derin bir mizah ile anlatmaktadır. Bölge halkı kültürüyle uyuşmayan bütün davranışları Palulu tipi üzerinden aktarmaya çalışmıştır.

3.2.3. Gündelik Fıkra Tipleri

Gündelik fıkra tipleri evde, okulda, çarşıda, mahallede kısacası gündelik hayatta karşımıza çıkan tiplerdir. Bu tiplerle yapılan fıkralarda güldürme unsuruyla, topluma

ters olduğu olaylara karşı yapılan eleştiri iç içedir. Toplumda her zaman karşılaşılan çeşitli olayların herhangi bir kişiye, kişinin taşıdığı sığata, mesleğine, lakabına bakılarak hikâyeye edilmesinden ortaya çıkan fıkralara gündelik fıkralar demekteyiz. Bunlar sürekli tipler değildir. Kalıcılık olmadıkları için çabuk unutulurlar. Gündelik fıkra tipleri ile alakalı olarak anlatılan fıkralar, zamanla kalıcı niteliklere sahip öteki fıkra tiplerine bağlanırlar.

Bu gruptaki tipler, Yıldırım'ın (1999, s. 31) gündelik tipler tasnifine göre üç alt grup içinde incelenmektedir.

1. Aile fertleriyle alakalı tipler: Ana-baba, karı-koca, kaynana, baba-çocuk, anne-çocuk vb.
2. Mariz ve kötü tipler: Deli, hasis, cimri, pinti, kör, topal, sağır, dilsiz, hırsız, dolandırıcı, eşkıya, yankesici
3. Sanat ve meslekleri temsil eden tipler: ressam, şair, doktor, avukat, hâkim, bezirgân, bakkal, kasap, molla, imam, kadı, asker gibi

Tezde konuyla ilgili yirmi yedi fıkra derledik. Bunlardan altısı aile fertleriyle alakalı tipler, sekizi mariz ve kötü tipler, on üçü sanat ve meslekleri temsil eden tiplerdir. Bu fıkraları bağlam merkezli kuramlara göre inceledik.

3.2.3.1. Aile fertleriyle alakalı tipler

Aile fertleriyle alakalı tiplerde anne-baba, karı-koca, baba-çocuk, anne çocuk vb. gibi akrabalık bağı olan insanlar arasındaki komik olaylar anlatılır. Bu tip fıkralar sayesinde söylenmek istenip de söylenemeyen şeyler fıkralar sayesinde söylenir.

Elazığ'da alkol kullanımı hoş karşılanmaz. Alkol kullanan kişiye ceza verilir. Aşağıdaki fıkroda da alkol alan bir gencin annesi tarafından hakarete maruz kalarak cezalandırıldığı görülmektedir.

Elazığlının biri gece yarısına kadar içmiş. Mahleye girip bağırmağa başlamış:

- Eyyyyy âleme gel alemeeee!

Anası camdan çıkmış.

- Alem ağzan sığa, eve gel eve demiş. (KK. 9)

Türk milleti için gelenek ve görenekleri çok önemlidir. Bir nevi kutsalıdır. Evlilik de toplumumuz için çok önemli ve ciddi bir olaydır. Evlenmek isteyen genç doğrudan ailesine söyleyemez. Dolaylı yolları kullanarak genellikle annesine söyler. “Evlilik İsteği” adlı fıkra da bunu görmekteyiz. Evlenmek isteyen genç dolaylı anlatımı kullanarak annesine isteğinden bahsetmiştir. Bu olayın anlatımından dolayı fıkra ortaya çıkmıştır.

Köyde yaşayan vatandaşın biri köyde yarıcılık yapmış. Bu adamın on yaşında oğlu varmış. Bir tane de eşekleri varmış. Akşamları ocak başında oturiken:

- Hanım bu oğlan büyüün eşeği satıp oğlanı everek demiş.

Çocuk hep bu konuşmalarla büyümüş. Çocuk evlenme çağına gelince ocak başındaki konuşmalar hiç konuşulmuyor. Oğlan da evlenmek istiyor. Bir gün oğlan anasına:

- Ana niye hiç eşeğin konusunu açmıyorsunuz? diyi. (KK. 8)

Milletimiz evlilik kurumuna çok önem ve değer vermektedir. Türkiye Cumhuriyeti’nin Medenî Kanun’unda tek kişi ile evliliğe izin verilmiştir. Dini nikâh yoluyla birden fazla kişi ile nikâhlananlar toplum tarafından ahlaksız olarak düşünülür ve dışlanır. Aşağıdaki fıkra da bunu görmekteyiz. Birden fazla kişi ile evlenmek isteyen gence ailesi ve eşi tarafından oyun oynanır. Çünkü o kişinin toplum tarafından dışlanmasını ailesi istemez. Bu fıkra da, fıkranın toplumsal baskı işlevini görmekteyiz.

Bir ailenin bir oğlu varmış. O da çok yaramazmış. Anasıyla babası oğlanı evlendirmeye karar verirler. Oğlanın babası bu kararı karısının açıklamasını ister. Anası oğluyla gonişi. Oğlu da gerdek gecesinde üç kadın istiyor. Babası oğlanı çağırı:

- Oğlum ilk gece bir tanesini getirek, diğer gün de diğer ikisini getirek diyor.

Oğlan:

- Tamam. diyi.

Düğün dernek yapılı, gelini eve getiriler. Gaynanayla, gaynata gelinin yanına gidiler.

- Gızım, biz oğlumuzla söz verdik. Bu gecedan sonra iki tane guma getirecez. Guma istemiyorsan oğlumu sabaha gadar uyutma diyiler.

Gelin de damadı uyutmuyor sabaha kadar. Sabah oğlanın babası, oğlanı çağırıp:

- Oğlum sana gidip diğer hanımları getirelim diyor.

Oğlan:

- Baba bugün galsın gitmeyelim diyor.

İkinci günün sabahı oğlana tekrar sorduktan sonra oğlan:

- Bir hafta sonra gidelim diyor.

Oğlan git gide zayıflayıp takatsız kalıyor. Oğlanın durumu git gide kötüye gidiyor.

Oğlanı dayısıgile gönderiler. Oğlan eve gelirken bir sürüyle karşılaşılıyor.

Hayvanlarında o dönem çiftleşme dönemiymiş. Bir goçun çok kötü durumda olduğunu görüyor. Çobana:

- Bu goçun durumu niye böyle kötü? diyi.

Çoban da:

- Bu dönem hayvanların çiftleşme dönemi o yüzden böyle. diyi.

Oğlan da:

- Dayısıgile gönderin, diyi. (KK. 11)

Aile fertleriyle ilgili fıkralarda, aile kavramının kutsallığını görmekteyiz. Bu tip fıkralar, toplumun geleneklerini ve göreneklerini fıkralar aracılığıyla yeni nesle aktarmaktadır. Geleneğe uymayanların komik duruma düşeceği anlatılmaktadır. Bu da fıkranın ders verici yönünü ortaya çıkarmaktadır.

3.2.3.2. Mariz ve kötü tipler

Bu tipler toplum tarafından sevilmez ve saygı duyulmaz. Bu tipler toplumun düzenini yıkmaya çalışan tiplerdir. Toplum, düzenini korumak için bu kişileri dışlar.

Elazığ, muhafazakâr bir toplumdur. Bir kızla erkeğin yan yana yürümesi hoş karşılanmaz. Bu yüzden kızı görmek isteyen erkek, kızı takip eder. Kızın da gönlü varsa bu sevgiye karşılık verir. Aksi takdirde erkeği küçümseyerek cezalandırmış olur. Aşağıdaki fıkra bu duruma örnektir.

Elazığlı çollecilerden biri zengin bir gızı sevi. Sürekli arhasında onu takip edi. Gız elinden illallah edi. Bir gün hızlıca köşeyi dönüp oğlanı bekli. Oğlan gelince:

- Terbiyesiz, utanmaz, bıhtım senden sürekli peşimdesin hele bi sahan bah, bahan bah sen benim dengim misin? Benim babamın evleri, dükkânları, arabaları bir sürü parası var. Peşimi bırak! deyince.

Oğlan gızın suratına tokatı vuri.

- Oğlum, senin baban parası gadar benim borcum var deydi. (KK. 9)

Aşağıdaki fıkrada da bir erkeğin, bir kıza sevdalandığını görmekteyiz. Kız istemediği için toplum, erkeği kaba olarak nitelendirir ve onu dışlar.

Elazığlının biri zengin bir gıza sevdalanmış. Sabah gız önde o arhada kızı takip etmiş. Akşam gız önde o arhada gızı evine bırakı. Üç gün, beş gün, on gün gız artık bıhi. Bir gün gız hızlıca köşeyi dönüp bekli. Oğlan gelince önüne çıhi.

- Terbiyesiz, utanmaz, ahlaksız. Utanmi misin beni takip edisin. Sen kimsin ben kimim. Hele bi üstten baştan bah. Benim babam zengin paramız çok. ” deyince.

Oğlan:

- Sevik da Allahsız takipte mi etmeye deyi. (KK. 9)

İnsanların fiziki özellikleriyle dalga geçmek toplum tarafından hoş karşılanmaz. Aşağıdaki fıkrada da fıkra karakterinin, dedikoducu olduğunu ve insanların fiziki özellikleriyle dalga geçtiğini görmekteyiz. Bu tipler toplumun düzenini bozduğu için mariz ve kötü tipler olarak görülür. Aşağıdaki fıkrada fıkra kahramanı mariz bir kişidir. Bu yüzden toplum tarafından uyarılır ve kontrol altına alınmaya çalışılır.

Köyde bir kadın herkese lakap takarmış. Bir evin de tek oğlu varmış. Onun düğünü olmuş. Gelin de iri yüzlü, iri bir bayanmış. Gelin köye geldikten sonra kayınvalidesi lakap takan kadının yanına gitmiş. Kadına gelinine güzel bir lakap takmamasını söylemiş. Lakap takan kadın:

- Yok anam aşağıdaki mahalledekilerin geline katır yüzlü demişse ben napam demiş. (KK. 8)

Küfürli konuşan kişiler toplum tarafından sevilmez ve dışlanır. Böyle kişiler fıkralarda mariz kişiler olarak adlandırılır. Aşağıdaki fıkrada fıkra kahramanı çok küfür ettiği için cezalandırılır ve mahkemeye verilir.

Köyde Küfürbaz Memet adında biri varmış, her şeye küfredermiş. Köylünün birine zamanında küfretmiş diye köylü de gizmiş mahkemeye vermiş. Mahkeme günü duruşma salonuna biri girer.

– *Hakim beg benim çoh acele işim var. Beni dinle demiş. Hâkim de kızgın bir şekilde:*

- *Dinliyorum konuş demiş.*

- *Babam öldü ben analığımla alabilir miyim? Hâkim söze başlamadan Küfürbaz Memet dayanamayıp lafa girer.*

- *Hâkim beg ben böyle insanların anasına avradına küfredim der. Hâkim de Memet'i suçsuz bulur ve berat ettirir. (KK. 11)*

3.2.3.3. Sanat ve meslekleri temsil eden tipler

Bazı fıkralar, fıkra kahramanlarının meslekleri hakkında bilgi verebiliyor. Bu fıkralar gündelik fıkralar içerisinde sanat ve meslekleri temsil eden fıkra tipleri olarak gruplandırılır. Fıkralarda geçen meslek isimleri içinde bulunduğu toplumun sosyo-kültürel kimliği hakkında bilgi vermektedir. Elazığ'da hayvancılık gelişmiştir. Bu yüzden fıkralarda hayvancılık ile ilgili olaylara ve çobanlarla ilgili anlatılan fıkralara sıkça rastlarız. Aşağıdaki fıkroda bu tür fıkralara bir örnektir.

Maden de inek nahırını otlatan çoban uyuya gali. Kır bekçisinin bağirtısına uyanınca bir bahi ki hayvanlar ekin tarlasına girmiş. Onları ekin tarlasından dışarı çihari. Çoban, kır bekçisinden gorhi. Kır bekçisinin yanına yaklaştığını görünce eşeğin arhasına geçi. Eşeğin yavrusu taklidini yapı. Bekçi de geldiği zaman:

- *Sen ne yapisin burda? diyi.*

Adam da:

- *Ben bu eşeğin yavrusuyum diyi.*

Bekçi de:

- *Bu eşek erkek sen bunun nasıl yavrusu olisin diyi.*

Adam da:

- *Benim anam öldü. Ben babamla gezim demiş. (KK. 10)*

Ülkemizdeki insanların büyük bir çoğunluğu İslamiyet'e inanmaktadır. Bu yüzden de fıkra kahramanı olarak imam çok fazla kullanılmıştır. Fıkralarda imamlar kimi zaman dini konular hakkında eğitmeye çalışırken kimi zaman da uyanıklıklarıyla bilinirler. Aşağıdaki fıkroda, fıkra kahramanınız olan imamın, toplumu dini konular hakkında bilgi vermeye çalıştığını görmekteyiz. Ölümden sonraki hayatın nasıl olacağı tam anlamıyla bilinmediği için gizemli bir hâli vardır. Bu gizemli hâl de toplum tarafından çok merak edilir. Aşağıdaki fıkroda bu olaya örnek verilecek en güzel fıkralardandır.

İmam vaaz kürsüsünde ahret hayatını anlatmış. Cemaatten biri sormuş.

-Hocam bu cennette erkeklere huri verilecekmiş doğru mu?

İmam:

- Doğru" diyince.

- Cemaatten biri ya kadınlara ne verilecek? demiş.

İmam kızmış:

- Onlara da Nuri verilecek demiş.

Adam eve gelip karısını namaz kılariken görünce tekme vurup:

- Galğ ulan zilli! Nuri'yi duymuşsun nası namaz gılsin, demiş. (KK. 9)

İmamlar çoğu fıkroda halkı dini konularda bilgilendiren, kıvrak zekâlı, iştahlı, uyanık, tipler olarak ortaya çıkar. Aşağıdaki fıkroda da imamın çok iştahlı olduğunu ve dinden bahsetmesine rağmen nimeti beğenmeyip şükretmediğini görüyoruz. Bu da imamın kendisiyle çeliştiğini gösteriyor. Aşağıdaki fıkroda imamın iştahlı ve uyanık olması fikranın mizah unsurunu oluşturmaktadır.

Elazığ müftüsü Hacı Halil Efendi etli yemeği çok severmiş. Cuma namazından sonra camiden çıkınca esnafın biri:

- Hocam gidip tel kebab yiyek derken esnafın biri de:

- Hocam bizim dükkânda güveç var. Gidip yiyek diyi.

Hoca da:

- Geçen hafta güveç yedik bu hafta da tel kebab yiyek. Bi de onun tadına bahağ diyi.

Tel kebab yemek için dükkâna gidiyorlar. Hacı Halil Efendi dükkânda kalıp, dükkân sahibi de tel kebabı almaya gidiyor. Yemeği dükkâna getiriyor. Tel kebab da biberin

tele takılması hali. Hacı Halil yemekten memnun kalmıyor ama sesini de çıkarmıyor. Yemek bitince dükkân sahibi:

- Hocam bir yemek duası oku diyi.

Hoca da:

- Bu isot kebabının nesine dua edeyim diyi. (KK. 11)

Aşağıdaki fıkrada da fıkra kahramanımız olan imamın hile yaptığını görüyoruz. Dinin temsilcisi durumundaki imamın bu davranışı fıkradaki mizahî unsuru oluşturur.

Elazığ'ın Hırhırık köyündeki imam yemeği çok severmiş. Köyün ileri gelenlerinden biri hocayı yemeğe davet eder. Davetteki yemeklerin çok güzel olduğunu gören hoca ev sahibi Mustafa ya:

- Yav sen askerliği nerede yaptın, ne zaman yaptın? diye sorar.

Mustafa da asker anılarını anlatmayı çok sever. Bunu bilen hoca da bu askerliği sorunca Mustafa da ballandıra ballandıra anlatmaya başlar. Bundan faydalanan hoca bir güzel yemekleri mideye indirir. Sofrada bir şey kalmaz. Mustafa, hocanın kendisini faka bastığını anlar, buna çok içerlenir. Hocanın yaptığını hiç unutmaz. İki yıl sonra Mustafa tekrar hocayı çağırır, misafir eder. Hoca da sofradaki leziz yemekleri görünce Mustafa'yı faka bastırmak için bu sefer de Mustafa'ya:

- Rahmetli baban nasıl hasta oldu ne zaman öldü? diye sorar.

Mustafa iki yıl önceyi unutmamış hemen hocaya seri cevap verir. Der ki:

- Rahmetli babam doğdu, altmış yaşında öldü der. (KK. 11)

Toplumdaki düzeni sağlamak için hukuk çok önemlidir. Hukuk sisteminin düzenli bir şekilde işlemesi avukatlar, savcılar ve hâkimler sayesinde olmaktadır. Toplum için bu kadar önemli olan mesleğin fıkralara yansımaları da doğaldır. Aşağıdaki fıkrada, fıkra kahramanlarımız anlaşmazlık yaşıyor. Çare bulunması içinde mahkemeye başvurulur. Hâkim de olayı anlayarak toplumdaki düzeni korumaya çalışır. Verdiği kararlar sayesinde toplumda karışıklıklar önlenmiş olur.

Borç yüzünden iki arkadaş mahkemeye düşer. Hâkim davacıya sorar:

- Sizin paranızı kim vermiyor.

Alacaklı işaret ederek:

- O der.

Hâkim borcu olana:

- Niye aldığınız parayı ödemiyorsunuz?

Borçlu alacaklıyı tanımadığını ifade eder. Duruma çok bozulan alacaklı hakaretin bu kadarına dayanamayacağına belirttikten sonra:

- Hakim beg, şimdi bu beni tanımı ele mi? Madem ele ben onu heç tanimim deyip dava kapanır. (KK. 11)

İnsanlar konuşurken olan şeyleri bazen abartarak konuşabiliyor. O yüzden de komik durumlar ortaya çıkabiliyor. Aşağıdaki fıkra da fıkra kahramanımız olan Berber Bekir, olmuş olayları abartarak konuşuyor ve bu olay sonucun da komik bir sohbet ortaya çıkıyor.

İkinci Dünya Savaşı zamanında Elazığ'da Berber Bekir diye biri varmış. Berber Bekir kıvrak zekâlı, çok zeki ama çok yalan söyleymiş. Bekir anılarını anlatıyor:

- Bizim astsubayı sabunlidim. Bahtım bir uçak sesi. Astsubaya dedim gomutanım sen burada iki dakika bekle ben gelim. Bisiklete atlayıp uçağın peşine düştüm. Uçah gidi ben gidim, uçah gidi ben gidim, derken yakaladım onu. Beylik tabancasını çihartıp bir el ateş ettim. Pilot camı indirdi. Aşağı baktı, bahan gavurca bir şeyler söyledi ben anlamadım. Sonra onun söylediklerini gomutanıma söyledim.

Astsubayım dedi ki pilot sahan bunu söylemiş:

- Anan avradın Berber Bekir! Ahan düşim. (KK. 10)

Toplum içerisinde her mesleğin ayrı bir önemi ve değeri vardır. Gazetecilik de toplumda önemli bir yere sahip olan meslektir. Onlar sayesinde toplumdaki olaylar hakkında bilgi sahibi oluruz. Gazeteciler toplumdaki olayları anlatırken objektif olmalılar. Fıkralardan hareketle bazı gazetecilerin haberleri yaparken objektif olmadıklarını görmekteyiz. Aşağıdaki fıkra da böyle bir olayla karşılaşmaktayız. Fıkra, bu olayı tenkit etmiştir. Güldürürken de mesaj vermek istemiştir.

Akli hastahanesinin baştabibi Mutamet Yazıcı, 1960 ihtilali sonrasında Elazığ'a belediye başkanı oluyor. Bir gün basın toplantısında gazetecinin biri toplantıyla

alakasız bir soru sorunca Mutamet Yazıcı da çok sinirli biri, o gazeteciye haşlı. Basın toplantısından sonra gazetecilerden özür diliyor. Herkes şaşırıyor. Belediye binasına geldiğinde yazı işleri müdürü bu olayı çok merak edip soruyor:

- Hocam siz hayatta kimseden özür dilemezsiniz niye gazeteciden özür dilediniz.

Mutamet de:

- Oğlum gazeteci milleti i.e bir millet. Bir yerde bir g.t fotoğrafı bulurlar, o g..ü gazete de yayımlarlar. Sonra ben o g...n benimkinin olmadığını yalanlamak için fotoğrafını çekicem, sonra gazeteye verecem. Bu rezilliği yaşamamak için özür diledim der. (KK. 11)

Padişahlar diğer halk ürünlerinde olduğu gibi fıkralarda da gücü, otoriteyi temsil eder. Aşağıdaki fıkra padişahın müziği duyduğu gibi oynaması onun otoritesini zedelemektedir. Padişahlık ve oynaklık zıtlığı mizahi unsur oluşturur ve komik durumu yaratır.

Günün birinde bir padişah varmış. Müziği duyduğu gibi oynarmış. Yanındaki vezirler padişahı oynamaması için uyarmış. Bir gün bir eğlence olmuş. Padişah yanındakilere onu kazıklara bağlamalarını söylemiş. Onlar da bağlamışlar. Sonra eğlence başlamış. Şarkılar söylenmeye başlamış. Padişah kazıkları yerinde çıkarmış. Yanındakilere:

- Hareket geldi bize, kazıklar değmesin size demiş. (KK. 11)

Bir toplumun sosyo ekonomik özellikleri halk ürünlerine yansır. Halk ürünlerine bakarak o toplumun yaşayış tarzını, gelenek ve göreneklerini anlayabiliriz. Fıkralar da diğer halk ürünleri gibi ait olduğu toplumun izlerini taşımaktadır. Gündelik fıkra tipleri “aile fertleriyle alakalı tipler, mariz ve kötü tipler, sanat ve meslekleri temsil eden tipler” olmak üzere üç grupta incelenmektedir. Aile fertleriyle alakalı tiplere bakarak fıkranın yaşadığı toplumdaki aile düzeni hakkında bilgi sahibi oluyoruz. Mariz ve kötü tiplerdeki fıkralarda ise o toplumda seilmeyen, dışlanan tipleri görüyoruz. Bu kişiler toplumun düzenini bozduğu için toplum tarafından dışlanmaktadır. Sanat ve meslekler ile ilgili fıkralarda ise toplumun sosyo ekonomik hayatında olan meslekleri görmekteyiz. Kısacası fıkralar yaşadığı toplum hakkında bize ipuçları vermektedir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

FIKRA TİPLERİNE GÖRE ELAZIĞ'DA DERLENEN FIKRALARIN İCRA BAĞLAMLARI

Bu bölümde bağlam merkezli kuram ve yöntemlerin anlayışına göre derlenen fıkra metinleri bağlamlarıyla birlikte verilmiştir. Böylece her fıkranın hangi bağlamda derlendiği ve fıkraların hangi amaçla anlatıldığı topluca gösterilmek istenmiştir. Elazığ'da derlediğimiz fıkraların icra bağlamı tespit edilen tipler çerçevesinde metin, sözel doku, anlatıcı, dinleyici, mekân ve işlev boyutuyla verilmiştir. Her bir fıkra metni söz konusu başlıklara göre incelenmiştir. Derlenen fıkra metinleri tiplere göre tasnif edilmiş, tiplerin altında metinlerin her birine numara verilmiştir. “Sözeldoku” başlığıyla yerel kelimeler, deyimler ve ağız özellikleri tespit edilmiştir. “Anlatıcı” başlığıyla fıkranın derlendiği anlatıcının kişisel özelliklerine ve fıkra anlatma üslubuna yer verilmiştir. Anlatıcının kaynak kişi listesindeki sırası da gösterilmiştir. “Dinleyici” başlığında fıkra derlenirken ortamda bulunan dinleyici/dinleyicilerin kim olduğu verilmiştir. “Mekân” başlığında fıkranın derlendiği mekân belirtilmiştir. İşlev başlığıyla ise fıkranın derlenme bağlamında göre işlevi belirlenmiştir.

4.1. Mahalli Tipler

4.1.1. Ali Rıza Septioğlu Fıkralarının İcra Bağlamları

Metin 1:

Septioğlu, Meteorolojiden Sorumlu Devlet Bakanı olunca bölgede büyük sevinç yaratmıştır. Kutlamak için bir temsilci seçerek Ankara'ya bakanı kutlamaya göndermişlerdir. Temsilci kutlamada bakana sorar:

- Efendim, şıhım siz bakan oldunuz da ne bakanı oldunuz? Şıh düşünür, meteoroloji dese köylünün anlamayacağını düşünür, bu yüzden onun anlayacağı dilden konuşur:

- Kar, yağmur, dolu, rüzgâr, fırtına, sel her ne olursa bunlardan ben sorumluyum.

Kutlama biter temsilci köye döner; köy halkı merakla sorar:

- Şıh ne bakanı olmuş?

Temsilci sevinçle söyler:

- Şıh bakan değil Allah’a yardımcı olmuş. Kar, yağmur, dolu, rüzgâr, fırtına, sel her ne olursa şıhtan sorulurmuş.

Sözel Doku: Bunu anlatan kişinin eğitim düzeyi yüksek olduğu için fıkra İstanbul Türkçesiyle anlatılmıştır. Fıkroda, Elazığ ağız özellikleri görülmemektedir.

Anlatıcı: Bu fıkranın anlatıcısı kaynak kişi listesinde KK. 9 kısaltmasıyla gösterilmiştir. Erkek, 38 yaşında, doktora mezunudur. Fıkraları anlatırken jest ve mimiklerini çok fazla kullanır. Eğitim durumu yüksek olduğu için İstanbul Türkçesiyle konuşmaktadır. Konuşurken, Elazığ ağızını çok fazla kullanmamaktadır.

Dinleyici: Aybala Dikbaş, kadın, 26 yaşında, yüksek lisans öğrencisi.

Mekân: Anlatıcının evi.

İşlev: Septioğlu’nun çok sevildiğini ifade etmek için anlatılır.

Metin 2:

Milletvekili Septioğlu, İngilizce öğrenmeye karar verir. “Come” kelimesini yeni öğrenmiştir. Demiş ki şu sekretere bir hava atayım. Sekreteri arayıp:

- Kızım şu dosyayı getir.

Sekreter dosyayı götürüp kapıyı çalmış. Septioğlu:

- Come here demiş.

Septioğlu dosyaya baktıktan sonra sekreteri dışarı çıkarmak ister. Fakat çık kelimesinin İngilizce karşılığını bilmediği için aniden koltuğundan kalkıp kapının yanına gitmiş ve sekretere:

- Come here demiş.

Sözel Doku: Fıkırada 1>i değışimi vardır. Anlatıcı “kızım” yerine “kızım”, “dosyayı” yerine de “dosyayı” şeklinde telaffuz etmiştir.

Anlatıcı: Bu fıkranın anlatıcısı kaynak kişi listesinde KK. 14 kısaltmasıyla gösterilmiştir. Anlatıcı erkek, 90 yaşında, eski belediye başkanıdır. Fıkırayı anlatırken jest ve mimiklerini fazla kullanmakta; mizah olan yerlerde gülmektedir.

Dinleyici: Aybala Dikbaş, kadın, 26 yaşında, yüksek lisans öğrencisi.

Mekân: Anlatıcının evi

İşlev: Yabancı dil bilmediği halde biliyormuş gibi davranan kişileri eleştirmek için anlatılır.

Metin 3:

Septioğlu Meteoroloji bakanı iken kendisine soruyorlar diyor ki:

- Bu Elazığlılar niye araba maraba, ekmek mekmek diyorlar.

Septioğlu da cevaben şöyle der:

- Yav onları dikkate almayın onlar çağa çoluktur.

Sözel Doku: Elazığ da “yav” sözcüğü sinirlenildiği zaman kullanılır. Elazığ da çocuğa “çağa” denilmektedir.

Anlatıcı: Bu fıkranın anlatıcısı kaynak kişi listesinde KK. 3 kısaltmasıyla gösterilmiştir. Erkek, 65 yaşında, üniversite mezunudur. Fıkraları anlatırken jest ve mimiklerini kullanmaktadır.

Dinleyici: Aybala Dikbaş, kadın, 26 yaşında, yüksek lisans öğrencisi.

Mekân: Dinleyicinin evi

İşlev: Fikir ve davranışları önemsenmeyen kişiler için anlatılır.

Metin 4:

Şeyh Fransa'ya resmi ziyarette bulunur. Bir takım görüşmelerini yapar. Fakat biraz canı sıkılır. Bu arada bir hemşerisini görür. Hemşerisi bunu çiğköfte yemeye davet eder. Bizim şeyh gitmek ister fakat korumalar mani olur. Şeyhimiz de korumaları atlatır ve gider. Şeyh aşırı derecede çiğköfte yer ve rahatsızlanır. Tabi tansiyon kalp ne ararsan var şeyhimizde. Bu arada korumalar da Şeyhin kaybolduğunu anlarlar ve aramaya başlarlar, fakat bulamazlar. Hemşerileri bizim şeyhi küçük bir kliniğe yatırır. Korumalar, Fransa polisi şeyhi bayağı ararlar. Tabi bu arada iki ülke arasında gerginlik yaşanmaktadır. Korumalar artık ülkeye dönerler. Aradan bir kaç gün daha geçer bizim Şeyh ülkeye döner ve kendisini arayanlara:

- Kusura bakmayın benim için yorulmuşsunuz, ama sizi unutmadım yediğim çiğköftelerden sizlere de getirdim der.

Sözel Doku: “Hemşehri” kelimesindeki “h” sesi düşerek “hemşeri” şeklinde telaffuz edilmiştir. Bu kelimedede ünsüz düşmesi görülmektedir.

Anlatıcı: Bu fıkranın anlatıcısı kaynak kişi listesinde KK. 15 kısaltmasıyla gösterilmiştir. Kadın, 31 yaşında, yüksek lisans mezunudur. Eğitim düzeyi yüksek olduğu için Elazığ ağız özellikleri görülmemektedir. İstanbul Türkçesiyle konuşmaktadır.

Dinleyici: Aybala Dikbaş, kadın, 26 yaşında, yüksek lisans öğrencisi.

Mekân: Dinleyicinin evi

İşlev: Etrafındakileri davranışlarıyla endişe ve meraka sevk eden kişilerin yarattığı bu durumu hafife aldığını göstermek için anlatılır.

Metin 5:

Septioğlu bir gün abdest almak için tuvalete gider. Tuvaletten çıkınca sekreteri Septioğlu'na:

-Sayın Bakanım fermuarınız açık galiba demiş.

Septioğlu:

- Kızım bizde bir söz vardır: Düşman başa dost ayağa bağar sen tam ortaya bahısın senin ne olduğunu bilmim demiş.

Sözel Doku: k>ğ değişimi vardır (bakar>bağar). Şimdiki zaman eki olan -yor eki düşmektedir (bilmiyorum>bilmim).

Anlatıcı: Bu fıkranın anlatıcısı kaynak kişi listesinde KK. 11 kısaltmasıyla gösterilmiştir. Erkek, 61 yaşında, üniversite mezunu. Genellikle İstanbul Türkçesiyle konuşur. Fakat mizah unsuru olarak ağız özelliklerine başvurmaktadır.

Dinleyici: Aybala Dikbaş, kadın, 26 yaşında, yüksek lisans öğrencisi.

Mekân: Anlatıcının evi

İşlev: Septioğlu'nun hazırcevap olduğunu göstermek için anlatılır.

Metin 6:

Palu'dan Septioğlu'yu arayıp havanın nasıl olacağını sormuşlar. Septioğlu önüne gelen hava tahmin raporlarında havanın karla karışık yağmurlu olduğunu görünce yanındaki sekreterine yönelerek:

- Yaz kızım bugün hava şillope demiş.

Sözel Doku: Şillope sözcüğü Elazığ'da karla karışık yağan yağmura denmektedir.

Anlatıcı: Bu fıkranın anlatıcısı kaynak kişi listesinde KK. 3 kısaltmasıyla gösterilmiştir. Erkek, 65 yaşında, üniversite mezunu. Fıkrayı anlatırken jest ve mimiklerini sıklıkla kullanmaktadır.

Dinleyici: Aybala Dikbaş, kadın, 26 yaşında, yüksek lisans öğrencisi.

Mekân: Anlatıcının evi

İşlev: Elazığ ağzının kendine has taraflarının olduğunu ve bunun komik durumlar yarattığını belirtmek için anlatılır.

Metin 7:

Septioğlu, bir gün meclisten çıkarken, makam aracına binme istiyor. Şoför arka kapıyı açıyor. Septioğlu da kızarak:

- Ben o kadar milletvekili oldum arabayı sen mi kullanacaksın? diyerek şoför koltuğuna oturuyor.

Sözel Doku: Bu fıkrada Elazığ ağız özellikleri görülmemektedir. İstanbul Türkçesiyle anlatılmıştır.

Anlatıcı: Bu fıkranın anlatıcısı kaynak kişi listesinde KK. 11 kısaltmasıyla gösterilmiştir. Erkek, 61 yaşında, üniversite mezunudur. Genellikle İstanbul Türkçesiyle konuşur. Fakat mizah unsuru olarak ağız özelliklerine başvurmaktadır.

Dinleyici: Aybala Dikbaş, kadın, 26 yaşında, yüksek lisans öğrencisi.

Mekân: Anlatıcının evi

İşlev: Kişinin bulunduğu makam, mevki, unvana uygun davranmadığı durumlarda anlatılır.

4.1.2. Yol Yemez Nazmi Dayı Fıkralarının İcra Bağlamları

Metin 1:

Yolyemez Nazmi Dayı, her zamanki gibi yolu ortalamış aheste aheste yürüyor. Sürücülerden biri uzun süre kendisine korna çalınca dayanamaz:

- Ne diye gorna çalısın? Farzet ki ben bir akasya ağacıyım, solumdan geç get işte!

Sözel Doku: Fıkroda k>g değişimi ve i>e değişimi vardır. Korna>gorna, git>get olmuştur. Şimdiki zaman eki olan –yor eki düşmektedir (çalıyorsun>çalısın).

Anlatıcı: Bu fıkranın anlatıcısı kaynak kişi listesinde KK. 3 kısaltmasıyla gösterilmiştir. Kaynak kişi erkek, 65 yaşında, üniversite mezunudur. Fıkroyı anlatırken jest ve mimiklerini sıklıkla kullanmaktadır.

Dinleyici: Aybala Dikbaş, kadın, 26 yaşında, yüksek lisans öğrencisi.

Mekân: Dinleyicinin evi

İşlev: Varsayımlarla konuşan kişiler söz konusu olduğu zaman anlatılır.

Metin 2:

Yolyemez Nazmi, gençlik yıllarında Elazığ'ın zengin ailelerinden birinin kızına gönlünü kaptırır. Zaman zaman bu kızı takip eder. Yine takip ettiği bir gün, kız sinirlenir ve Yolyemez'e:

- Ne diye beni takip ediyorsun. Benim kimin kızı olduğumu biliyor musun? diye tepki gösterir.

Yolyemez:

- Senin babanın serveti kadar benim borcum var, ne konişisin.

Sözel Doku: u>i değişimi vardır. Şimdiki zaman eki olan -yor eki düşmektedir (konuşuyorsun>konişisin).

Anlatıcı: Bu fıkranın anlatıcısı kaynak kişi listesinde KK. 5 kısaltmasıyla gösterilmiştir. Erkek, 65 yaşında, lise mezunudur. Fıkraları anlatırken jest ve mimiklerini çok fazla kullanmaktadır. Fıkraları anlatırken, dinleyiciden çok kendisi gülmektedir.

Dinleyici: Aybala Dikbaş, kadın, 26 yaşında, yüksek lisans öğrencisi.

Mekân: Anlatıcının evi

İşlev: Erkeklerin, kadınlar tarafından rencide olduğu zamanlarda anlatılır.

Metin 3:

Yolyemez Nazmi Dayı, hapishaneye düşer. Orda da havalı yürüyüşünden ve dayılığından bir şey kaybetmez. Bir gün, yeğenlerini etrafına toplar sohbete başlar. Sohbet koyulaşır ve kahkahalar, gürültüler artmaya başlar.

Gürültüleri yanlış anlayan jandarma, içerde bir olay olduğunu düşünüp müdahale için hazırlanır. Mahkûmlardan biri durumu görüp askerlere izah edince sorun kalmaz. Bu durum, Nazmi Dayı'ya anlatıldığında şöyle der:

- Ya yeğen görüyorsunuz, dayız kaha kaha atsa jandarma önlem ali. Ya olay çıharsam neler olur, siz düşünün.

Sözel Doku: Fıkırada görüyorsunuz>görüyorsunuz şeklindedir. Şimdiki zaman eki -yor eki düşmüştür. Fıkırada dayınız>dayız şeklindedir Burada da zamir “n” si düşmüştür.

Anlatıcı: Bu fıkranın anlatıcısı kaynak kişi listesinde KK. 6 kısaltmasıyla gösterilmiştir. Erkek, 58 yaşında, lise mezunudur. Elazığ ağzıyla konuşmaktadır. Fıkırayı anlatırken sanki içinde yaşamaktadır.

Dinleyici: Aybala Dikbaş, kadın, 26 yaşında, yüksek lisans öğrencisi.

Mekân: Anlatıcının evi

İşlev: Kendini öven kişinin bu özelliğini eleştirmek üzere gıyabında anlatılır.

Metin 4:

Murat 124’lerin yeni çıktığı ve Elazığ’a ilk geldiği dönemlerde Yol Yemez Nazmi Dayı Gazi Caddesi’nde yolun ortasında giderken gencin sürdüğü araba Nazmi Dayı’ya çarpar. Nazmi Dayı yere düşer. Genç korkuyla arabadan iner.

- Dayı bir şeyin var mı? der.

Nazmi Dayı yerden kalkar ama gencin söylediği söze çok içerlenir:

- Yeğen bizde bir şey yok da senin arabada bir şey varsa sanayiye gidek demiş.

Sözel Doku: Fıkırada, istek birinci çokluk şahıs eki farklılaşmıştır (gidelim>gidek).

Anlatıcı: Bu fıkranın anlatıcısı kaynak kişi listesinde KK. 9 kısaltmasıyla gösterilmiştir. Erkek, 38 yaşında, doktora mezunudur. Fıkraları anlatırken jest ve mimiklerini çok fazla kullanır. Eğitim durumu yüksek olduğu için İstanbul Türkçesiyle konuşmaktadır. Konuşurken, Elazığ ağzını çok fazla kullanmamaktadır.

Dinleyici: Aybala Dikbaş, kadın, 26 yaşında, yüksek lisans öğrencisi.

Mekân: Dinleyicinin evi

İşlev: Günlük hayatta buna benzer bir olay yaşandığında anlatılır. Ayrıca Nazmi Dayı'nın kişilik özellikleri ifade edilirken de anlatılır.

Metin 5:

Nazmi Dayı, çay bahçesinde yeğenleriyle oturmaktadır. Tanımadığı bir genç, yanına gelir:

- Dayı caddede senin gibi nasıl yürünür, bana da öğretir misin? der.

Yolyemez Nazmi Dayı, genci kırmaz. Birlikte birkaç tur atarlar ve dayı tek başına çay bahçesine geri döner. Geldiğinde biraz düşüncelidir. Yeğenleri:

- Dayı, hayırdır niye moralin bozuldu? diye sorar.

- Nasıl moralim bozulmasın! Başka şehirlerden namımı duyan, gelip benden caddede nasıl yürünür diye ders ali. Elazığ'da yeğenlerim hiç merak edip demiler ki gidek, Nazmi Dayı'dan delikanlı nasıl yürür öğrenek.

Sözel Doku: Şimdiki zaman eki olan -yor düşmektedir. ı>i değişimi var (alıyor>ali). Fıkra istek birinci çokluk şahıs eki farklılaşmıştır (gidelim>gidek).

Anlatıcı: Bu fıkranın anlatıcısı kaynak kişi listesinde KK. 7 kısaltmasıyla gösterilmiştir. Kadın, 30 yaşında, üniversite mezunudur. İstanbul Türkçesiyle konuşmaktadır. Fıkra anlatırken güldürmek amaçlı Elazığ ağzını kullanmaktadır.

Dinleyici: Aybala Dikbaş, kadın, 26 yaşında, yüksek lisans öğrencisi.

Mekân: Dinleyicin evi

İşlev: Nazmi Dayı'nın kendine has yürüyüşü söz konusu olduğu zaman anlatılır.

4.2. Yöre Tipleri

4.2.1. Baskilli Fıkralarının İcra Bağlamları

Metin 1:

Baskilli'nin biri askere gider. Askerde Arif üsteğmen diye biri varmış çok sert biriymiş. Mola verdiği zaman askerlere soru sorarmış. Bir molada askerlere seslenmiş:

- Beni iyi dinleyin. Ben bir şeyi bir kere söylerim on kere sorarım. Bilmeyeni de döverim demiş. Askerler üsteğmenlerini can kulağıyla dinlerler. Arif üsteğmen:

- Babamın adı Aslan. Sizde tekrar edin demiş, askerlerde tekrar etmiş. Arif üsteğmen:

- Annemin adı Hafize. Tekrar edin. Askerlerde çaresiz bir şekilde ne derse onu yapmışlar. Biraz zaman geçmiş Arif üsteğmen:

- Babamın adı neydi? diye sorar. Kimse cevaplayamaz. Baskilli korkak bir şekilde parmağını kaldırır. Arif üsteğmen de:

- Söyle der.

Bizim Baskilli de:

- Komutanım sizin babanızın adı bir hayvandı ama ne?

Sözel Doku: Fıkra, İstanbul Türkçesiyle anlatılmıştır. Elazığ ağız özellikleri görülmemektedir.

Anlatıcı: Bu fıkranın anlatıcısı kaynak kişi listesinde KK. 11 kısaltmasıyla gösterilmiştir. Erkek, 61 yaşında, üniversite mezunudur. Genellikle İstanbul Türkçesiyle konuşur. Fakat mizah unsuru olarak ağız özelliklerine başvurmaktadır.

Dinleyici: Aybala Dikbaş, kadın, 26 yaşında, yüksek lisans öğrencisi.

Mekân: Anlatıcının evi

İşlev: Baskillilerin saflıkları konu olduğu zaman ve askeriyedeki disiplini ifade etmek için anlatılır.

Metin 2:

Baskilli'nin biri askerden kaçarken inzibatlara yakalanır. İnzibatlar Baskilli'nin askerden kaçtığını anlayıp onu sorguya çekmişler.

- Sen askerliğini yaptın mı?

Baskilli:

- Hee Manisa’da yaptım.

İnzibatlar araştırırlar ki orda askerlik yapmamış. Tekrardan aynı soruyu sorarlar.

Baskilli:

- Ben Amasya’da askerlik yaptım der.

İnzibatlar araştırırlar ki orda da askerlik yapmamış. Tekrardan aynı soruyu sorarlar.

Baskilli kaçış yolunun olmadığını anlayarak:

- Ben askerliğimi urda burda yaptım der.

Sözel Doku: Fıkroda “evet” yerine “hee” kelimesi kullanılmıştır. o>u değişimi vardır (orda>urda).

Anlatıcı: Bu fıkranın anlatıcısı kaynak kişi listesinde KK. 11 kısaltmasıyla gösterilmiştir. Erkek, 61 yaşında, üniversite mezunudur. Genellikle İstanbul Türkçesiyle konuşur. Fakat mizah unsuru olarak ağız özelliklerine başvurmaktadır.

Dinleyici: Aybala Dikbaş, kadın, 26 yaşında, yüksek lisans öğrencisi.

Mekân: Anlatıcının evi

İşlev: Askerlik yapmak istemeyen veya askerlikten korkan biri olduğu zaman bu fıkra anlatılır.

Metin 3:

Baskilli köylünün biri harmandan dönen atın boynuna zil takar ve diğer işlerine bakarmış. Zil sesi gelmeyince atın durduğunu anlar ve ata ‘deh’ der harmanda at döner dururmuş. Bir gün köye kaymakam gelmiş, bu durumu görmüş ve köylüyü tebrik etmiş. Yalnız kaymakam bir şeyi merak eder ve köylüye sorar.

- Peki bu at durupta sadece kafasını sallarsa napacahsın der. Bunun üzerine köylü:

- Begim begim nerde sizin gibi akıllı heyvanler.

Sözel Doku: Fıkroda k>h (napacaksın>napacahsın), y>g (bey>beg), a>e (hayvanlar>heyvanler) değişimleri vardır. Hece düşmesi de görülmektedir.

Anlatıcı: Bu fıkranın anlatıcısı kaynak kişi listesinde KK. 11 kısaltmasıyla gösterilmiştir. Erkek, 61 yaşında, üniversite mezunudur. Genellikle İstanbul Türkçesiyle konuşur. Fakat mizah unsuru olarak ağız özelliklerine başvurmaktadır.

Dinleyici: Aybala Dikbaş, kadın, 26 yaşında, yüksek lisans öğrencisi.

Mekân: Anlatıcının evi

İşlev: Baskillilerin düşünmeden konuştuklarını ifade etmek için anlatılır. Ayrıca *patavatsızlık yapan kişiler için anlatılır.*

Metin 4:

Vali Baskil'e gitmiş oradakiler valiye isteklerini, şikâyetlerini bildiriyorlarmış. Bir Baskilli valiye yaklaşıp:

- Vali bey, biz Elazığ'a giderken güneş bizim yüzümüze vuruyor, Elazığ'dan Baskil'e gelirken de yüzümüze güneş vuruyor. Bu güneşin yönünü değiştirin.

Sözel Doku: Fıkırada Elazığ ağız özellikleri görülmemektedir.

Anlatıcı: Bu fıkranın anlatıcısı kaynak kişi listesinde KK. 11 kısaltmasıyla gösterilmiştir. Erkek, 61 yaşında, üniversite mezunudur. Genellikle İstanbul Türkçesiyle konuşur. Fakat mizah unsuru olarak ağız özelliklerine başvurmaktadır.

Dinleyici: Aybala Dikbaş, kadın, 26 yaşında, yüksek lisans öğrencisi.

Mekân: Anlatıcının evi

İşlev: Baskillilerin ya da herhangi bir kişinin saflığı söz konusu olduğu zaman bu fıkra anlatılır.

Metin 5:

Baskilli Almanya'ya gidecek. Almanya'da domuz eti olduğu için Elazığ'dan gıdık götürmek isti. Ama gıdık götürmek için şartlar elverişli değil. Dali düşüni ben nasıl

bu gıdığı götürem diyi. Düşünmeye başlı. Evde nası köpek besleni, süsleniše gıdığı de süslü püslü boynuna da bir zincir tahi, havaalanına gidi. Pasaportları veri ki uçağa geče. Gıdığı gören görevli, deyi ki:

- Bu ne elinde tuttuğun?

O da:

- Köpek diyi.

Köpek deyince görevli, gıdığe bahi:

- Boynuzlu köpek mi olur diyi.

Baskilli:

- Ben onun sosyal hayatına garişmam, kim bunu boynuzlamışsa garişmam.

Sözel Doku: Elazığ da koyuna “gıdik” denir. Fıkroda şimdiki zaman eki olan -yor düşmektedir. (diyor>diyi) Zarf fiil eki -ıp düşmektedir. (dalıp>dali)

Anlatıcı: Bu fıkranın anlatıcısı kaynak kişi listesinde KK. 11 kısaltmasıyla gösterilmiştir. Erkek, 61 yaşında, üniversite mezunudur. Genellikle İstanbul Türkçesiyle konuşur. Fakat mizah unsuru olarak ağız özelliklerine başvurmaktadır.

Dinleyici: Aybala Dikbaş, kadın, 26 yaşında, yüksek lisans öğrencisi.

Mekân: Anlatıcının evi

İşlev: Baskillilerin kurnazlıkları konu olduğu zaman bu fıkra anlatılır.

Metin 6:

İki Baskilli askerde aynı birlikteymiş. Komutan askerleri araziye çıkarmış. Onları bir nehir kıyısına getirip yüzmelerini söylüyor. Baskilli hariç herkes şortunu giyip yüzüyormuş. Baskillinin üzerinde de düğmeli bir don varmış. Baskilli komutanın yanına gidip:

- Bu donla çimili mi? diyor.

Komutan Baskilliyi anlamaz. Birlikteki askerler arasında Elazıglı olan var mı diye soruyor. Diğer Baskilli komutanın yanına gidip:

- Bende Elazıglıyım diyor.

Komutan:

- Arkadaşının ne dediğini bana söyle diyor.

Diğer Baskilli de komutana dönüp:

- Komutanım diyi ki bu nehirde donla çi-mi-li-mi?

Sözel Doku: Fıkırada şimdiki zaman eki –yor düşmektedir. (çimiliyor mu>çimili mi) Çimmek, Elazığ ağzında yüzmek ve yıkanmak için kullanılır. Fakat bu fıkrada yüzmek anlamındadır.

Anlatıcı: Bu fıkranın anlatıcısı kaynak kişi listesinde KK. 11 kısaltmasıyla gösterilmiştir. Erkek, 61 yaşında, üniversite mezunudur. Genellikle İstanbul Türkçesiyle konuşur. Fakat mizah unsuru olarak ağız özelliklerine başvurmaktadır.

Dinleyici: Aybala Dikbaş, kadın, 26 yaşında, yüksek lisans öğrencisi.

Mekân: Anlatıcının evi

İşlev: Elazığ ağzının kendine has taraflarının olduğunu ve bunun komik durumlar yarattığını belirtmek için anlatılır.

Metin 7:

Baskilli'nin biri karayollarında işe girer. Görevi de yolların ortasına beyaz boyayla çizgi çekmekmiş. Amiri, Baskilli'nin performansının her gün bir önceki güne göre biraz daha düştüğünü görmüş. Amiri:

- Sen işe ilk başladığında daha iyi çalışıydın niye bele yapisin der.

Baskilli de:

- Amirim yine çalışmak istim ama boya kutusu çok uzakımda gali diye çok çalışamım der.

Sözel Doku: Fıkırada şimdiki zaman eki -yor düşmektedir (çalışıyordun>çalışıydın, yapıyorsun>yapisin).

Anlatıcı: Bu fıkranın anlatıcısı kaynak kişi listesinde KK. 11 kısaltmasıyla gösterilmiştir. Erkek, 61 yaşında, üniversite mezunudur. Genellikle İstanbul Türkçesiyle konuşur. Fakat mizah unsuru olarak ağız özelliklerine başvurmaktadır.

Dinleyici: Aybala Dikbaş, kadın, 26 yaşında, yüksek lisans öğrencisi.

Mekân: Anlatıcının evi

İşlev: Baskillilerin saflıkları anlatıldığı zaman bu fıkra anlatılır.

Metin 8:

Baskillinin birisinin uykusu çok derinmiş. Mevsimlerden de yaz olduğu için damda yatarmış. Arkadaşları da Baskilli'nin uykusunun derin olduğunu bildikleri için o uyuduktan sonra şaka yapmışlar. Baskilli uykuya daldıktan sonra yatağıyla birlikte yola koymuşlar. Sabaha kadar orda uyumuş. Sabah yoldan kamyon geçerken yolun ortasında yatan birini görüp kornaya basmış. Baskilli de korna sesine uyanıp:

- Ha ha dama da çıhadın demiş.

Sözel Doku: Fıkroda k>h değişimi vardır (çıkaydın>çıhadın).

Anlatıcı: Bu fıkranın anlatıcısı kaynak kişi listesinde KK. 11 kısaltmasıyla gösterilmiştir. Erkek, 61 yaşında, üniversite mezunudur. Genellikle İstanbul Türkçesiyle konuşur. Fakat mizah unsuru olarak ağız özelliklerine başvurmaktadır.

Dinleyici: Aybala Dikbaş, kadın, 26 yaşında, yüksek lisans öğrencisi.

Mekân: Anlatıcının evi

İşlev: Baskillilerin saflıkları anlatıldığı zaman bu fıkra anlatılır.

Metin 9:

Baskilliye sormuşlar:

- Dört beş daha kaç eder? Baskilli gülerek:

- Edisiz ki dukuz diyem ama demem.

Sözel Doku: Fıkroda şimdiki zaman eki -yor düşmektedir (ediyorsunuz>edisiz).

Fıkroda o>u değişimi vardır. (dokuz>dukuz)

Anlatıcı: Bu fıkranın anlatıcısı kaynak kişi listesinde KK. 11 kısaltmasıyla gösterilmiştir. Erkek, 61 yaşında, üniversite mezunudur. Genellikle İstanbul Türkçesiyle konuşur. Fakat mizah unsuru olarak ağız özelliklerine başvurmaktadır.

Dinleyici: Aybala Dikbaş, kadın, 26 yaşında, yüksek lisans öğrencisi.

Mekân: Anlatıcının evi

İşlev: Baskillilerin ağız özelliğini küçümsemek için anlatılır.

Metin 10:

Baskil yöresinde çok duyarsız biri varmış. Bir haber geliyor:

- Evin yandı, diyorlar.
- Yapma yav diyor.
- Karın öldü, diyorlar.
- Yapma yav diyor.
- Ailen bitti, diyorlar.
- Yapma yav diyor.

Sonra cemaate kendisini gösterip:

- Üzülmeyin eşek kaldı diyor.

Sözel Doku: Fıkra İstanbul Türkçesiyle anlatılmıştır.

Anlatıcı: Bu fıkranın anlatıcısı kaynak kişi listesinde KK. 12 kısaltmasıyla gösterilmiştir. Erkek, 55 yaşında, üniversite mezunudur. İstanbul Türkçesiyle konuşmaktadır. Fıkraları anlatırken jest ve mimiklerini kullanmaktadır.

Dinleyici: Aybala Dikbaş, kadın, 26 yaşında, yüksek lisans öğrencisi.

Mekân: Anlatıcının evi

İşlev: Hiçbir şeyi dert etmeyen duyarsız kişiler için anlatılır.

Metin 11:

Baskillinin birini acile getiriler golu gırıg bir şekilde. Doktor sori:

- Sana noldu? diye.

Yanında gelen cevap veri.

- Elektrik çarpacaktı ben gurtardım deyi.

Hasta gözünü açi:

- Ulan ibne ben elektrik direğine yaslanıp ayakkabımdaki daşı çıkarmaya çalışıdim.

Beni belden vura vura mahvettin.

Sözel Doku: Fıkırada k>g (kolu>golu), t>d (taş>daş), k>h (çıkarmaya>çıharmaya) değişimi vardır. Fıkırada argo “ibne” kelimesi kullanılmıştır. İbne, ahlaksız kişilere denir.

Anlatıcı: Bu fıkranın anlatıcısı kaynak kişi listesinde KK. 9 kısaltmasıyla gösterilmiştir. Erkek, 38 yaşında, doktora mezunudur. Fıkraları anlatırken jest ve mimiklerini çok fazla kullanır. Eğitim durumu yüksek olduğu için İstanbul Türkçesiyle konuşmaktadır. Konuşurken, Elazığ ağzını çok fazla kullanmamaktadır.

Dinleyici: Aybala Dikbaş, kadın, 26 yaşında, yüksek lisans öğrencisi.

Mekân: Dinleyicinin evi

İşlev: İyilik yapmak isterken karşı tarafa zarar verenler için anlatılır.

Metin 12:

Elazığ valisi Baskil'deki elma üreticilerini ziyaret ediyor. Ziyaret esnasında elmaların dalında kuruduğunu fark ediyor. Bahçe sahibi valiye:

- Sayın valim, elma koparıp yiyin diyor.

Bunu üç kere tekrarlıyor. Sonra valiye dönüp:

- Sayın valim, yiyin yemezseniz zaten ineklere vereceğiz, der.

Sözel Doku: Fıkra İstanbul Türkçesiyle anlatılmıştır. Bu yüzden Elazığ ağız özellikleri görülmemektedir.

Anlatıcı: Bu fıkranın anlatıcısı kaynak kişi listesinde KK. 12 kısaltmasıyla gösterilmiştir. Erkek, 55 yaşında, üniversite mezunudur. İstanbul Türkçesiyle konuşmaktadır. Fıkraları anlatırken jest ve mimiklerini kullanmaktadır.

Dinleyici: Aybala Dikbaş, kadın, 26 yaşında, yüksek lisans öğrencisi.

Mekân: Anlatıcının evi

İşlev: Düşünmeden konuşan insanlar söz konusu olduğu zaman anlatılır.

Metin 13:

Vergileri tahsildarlar toplarmış. Baskil'de bir köye varmış.

- Neyin var demiş.

Vatandaş:

- Bir eşeğim, bir ben varım demiş.

- Eşeğe bir, sana iki nispet vergi yazdım demiş.

Baskilli bunu duyunca:

- Ee gurban benim eşekten ne farkım var demiş.

Sözel Doku: Fıkroda k>g değişimi vardır (kurban>gurban).

Anlatıcı: Bu fıkranın anlatıcısı kaynak kişi listesinde KK. 12 kısaltmasıyla gösterilmiştir. Erkek, 55 yaşında, üniversite mezunudur. İstanbul Türkçesiyle konuşmaktadır. Fıkraları anlatırken jest ve mimiklerini kullanmaktadır.

Dinleyici: Aybala Dikbaş, kadın, 26 yaşında, yüksek lisans öğrencisi.

Mekân: Anlatıcının evi

İşlev: Baskillilerin kıvrak zekâları söz konusu olduğunda anlatılır.

Metin 14:

Baskil'de bir çift varmış. Karısı kocasına her zaman evi benim üzerime yap diyormuş. Zaman gelmiş kadın ölmüş. Adam günlerden bir gün mezarlığa gitmiş.

Karısının mezarının üzerine ev yapmaya başlamış. Köy halkı bu olaya çok şaşırılmış.

Adama:

- Ne yapisin? diye sormuşlar.

Adam da:

- Rahmetlik her zaman evi benim üstüme yap diyordu, bende o yüzden burada evi yapım demiş.

Sözel Doku: Fıkroda şimdiki zaman eki -yor düşmektedir (yapıyorsun>yapisin, yapıyorum>yapım).

Anlatıcı: Bu fıkranın anlatıcısı kaynak kişi listesinde KK. 11 kısaltmasıyla gösterilmiştir. Erkek, 61 yaşında, üniversite mezunudur. Genellikle İstanbul Türkçesiyle konuşur. Fakat mizah unsuru olarak ağız özelliklerine başvurmaktadır.

Dinleyici: Aybala Dikbaş, kadın, 26 yaşında, yüksek lisans öğrencisi.

Mekân: Anlatıcının evi

İşlev: Eşinin kıymetini ölümünden sonra anlayan huysuz erkekler söz konusu olduğunda anlatılır.

Metin 15:

Baskilli genç askere gider. Mutfakta görevlendirirler. Mutfaktaki buzdolabının yanından her geçişinde selam verir. Bu durum komutanının dikkatini çeker ve Baskilliye sorar:

- Oğlum napıyorsun hiç buzdolabına selam verilir mi? der. Baskilli:

- Komutanım nasıl selam vermem? Baksana üzerinde general elektrik yazı.

Sözel Doku: Fıkroda şimdiki zaman eki -yor düşmektedir (yazıyor>yazı).

Anlatıcı: Bu fıkranın anlatıcısı kaynak kişi listesinde KK. 11 kısaltmasıyla gösterilmiştir. Erkek, 61 yaşında, üniversite mezunudur. Genellikle İstanbul Türkçesiyle konuşur. Fakat mizah unsuru olarak ağız özelliklerine başvurmaktadır.

Dinleyici: Aybala Dikbaş, kadın, 26 yaşında, yüksek lisans öğrencisi.

Mekân: Anlatıcının evi

İşlev: Askere verilen değerin büyüklüğünü belirtmek, as-üst ilişkisinin önemini vurgulamak için anlatılır.

Metin 16:

Baskilli'nin biri hayal kurmaktadır.

- Allah'ım bana evler, arabalar, tarlalar ver demiş.

Bu esnada bir fırtına çıkmış. Baskilliyi oturduğu yerden fırlatmış. Baskilli başını yukarı kaldırmış.

- Gızisin gızisin niye itelisin? der.

Sözel Doku: Fıkırada k>g değişimi vardır (kızmak>gızmak). Fıkırada şimdiki zaman eki -yor düşmektedir (iteliyorsun>itelisin).

Anlatıcı: Bu fıkranın anlatıcısı kaynak kişi listesinde KK. 9 kısaltmasıyla gösterilmiştir. Erkek, 38 yaşında, doktora mezunudur. Fıkraları anlatırken jest ve mimiklerini çok fazla kullanır. Eğitim durumu yüksek olduğu için İstanbul Türkçesiyle konuşmaktadır. Konuşurken, Elazığ ağzını çok fazla kullanmamaktadır.

Dinleyici: Aybala Dikbaş, kadın, 26 yaşında, yüksek lisans öğrencisi.

Mekân: Dinleyicinin evi

İşlev: Bulunduğu durumdan hoşnut olmayan kişiler için anlatılır. Sahip olduklarıyla yetinmeyenleri Allah'ın cezalandıracağı düşünülür.

Metin 17:

İki Baskilli yolda giderken gökyüzünde uçak görürler. Baskillilerden biri diğerine:

- Bo ocağın içinde motlaka devlet büyükleri vardır demiş. Diğer:

- Yoh uğlom. Devlet büyükleri olsaydı ocağın önünde iki tene mutusikletli gurumalar olurdu.

Sözel Doku: Fıkırada u>o (bu>bo), ö>ü (büyük>böyük), k>h (yok>yoh) değişimleri vardır.

Anlatıcı: Bu fıkranın anlatıcısı kaynak kişi listesinde KK. 11 kısaltmasıyla gösterilmiştir. Erkek, 61 yaşında, üniversite mezunudur. Genellikle İstanbul Türkçesiyle konuşur. Fakat mizah unsuru olarak ağız özelliklerine başvurmaktadır.

Dinleyici: Aybala Dikbaş, kadın, 26 yaşında, yüksek lisans öğrencisi.

Mekân: Anlatıcının evi

İşlev: Baskillilerin saflıkları için anlatılır.

Metin 18:

Baskil'in kaymakamı jiple bir köye ziyarete gidiyor. Köylüler de ilk defa jeep görmüşler. Kaymakam köylülerle köy meydanında sohbet ederken muhtar köy bekçisini yanına çağırır. Jeepi göstererek:

- Git bu hayvana ot getir der.

Sonra bekçi otu getirir jeepin önüne koyar. Jeepin otları yemediğini görünce muhtara gider söyler. Muhtar da kaymakama yaklaşır:

- Kaymakam bey sizin hayvanın önüne ot koyduk yememiş ne yapalım? demiş.

Kaymakam da gülerek:

- O hayvan değil araba demiş.

Sözel Doku: Fıkırada Elazığ ağız özellikleri görülmemektedir.

Anlatıcı: Bu fıkranın anlatıcısı kaynak kişi listesinde KK. 11 kısaltmasıyla gösterilmiştir. Erkek, 61 yaşında, üniversite mezunudur. Genellikle İstanbul Türkçesiyle konuşur. Fakat mizah unsuru olarak ağız özelliklerine başvurmaktadır.

Dinleyici: Aybala Dikbaş, kadın, 26 yaşında, yüksek lisans öğrencisi.

Mekân: Anlatıcının evi

İşlev: Günlük hayattaki yeniliklere uyum sağlayamayan kişiler için anlatılır. Saf kişilerle ilgili konularda anlatılır.

Metin 19:

Baskil de iki genç cinsel ilişkiye girecekler. Kız, oğlana sen altta yat diyi, oğlan sen yat diyi. Oğlan altta yati kız üstte gali. İlişki bittikten sonra kız annesine:

- Ana ilişkide altta kalanın mı üstte olanın mı çocuğu olur? diyi.

Anası:

- Altta kalanın diyi.

Kız da:

- Ana muhtarın oğlunun ağzına iyi sıçtım diyi.

Sözel Doku: Fıkra da e>i (de->di-) değişimleri vardır.

Anlatıcı: Bu fıkranın anlatıcısı kaynak kişi listesinde KK. 11 kısaltmasıyla gösterilmiştir. Erkek, 61 yaşında, üniversite mezunudur. Genellikle İstanbul Türkçesiyle konuşur. Fakat mizah unsuru olarak ağız özelliklerine başvurmaktadır.

Dinleyici: Aybala Dikbaş, kadın, 26 yaşında, yüksek lisans öğrencisi.

Mekân: Anlatıcının evi

İşlev: Bu fıkra genellikle erkekler arasında cinsel konular konuşulduğu zaman anlatılır.

Metin 20:

Bir gün yolun ortasında bir eşek oturuyormuş. Kaymakam gelmiş kaldıramamış, jandarma komutanı gelmiş kaldıramamış, kim gelmişse eşeği yolun ortasından kaldıramamışlar. Sonra nüfus memuru:

- Ben eşeği yolun ortasından kaldırırım demiş.

Eşeğin kulağına bir şeyler fısıldadığı gibi eşek yolun ortasından kalkmış. Herkes nüfus memuruna eşeğe ne söylediğini sormuş:

- Yav gardaşım sen ne söyledin de bu eşek hemen kalktı?

Nüfus memuru:

- Ben nüfus memuruyum eğer yoldan galhalmazsan seni Baskil nüfusuna gaydederim dedim.

Sözel Doku: Fıkarda k>g değişimi vardır (kalkmazsan>galhalmazsan).

Anlatıcı: Bu fıkranın anlatıcısı kaynak kişi listesinde KK. 11 kısaltmasıyla gösterilmiştir. Erkek, 61 yaşında, üniversite mezunudur. Genellikle İstanbul Türkçesiyle konuşur. Fakat mizah unsuru olarak ağız özelliklerine başvurmaktadır.

Dinleyici: Aybala Dikbaş, kadın, 26 yaşında, yüksek lisans öğrencisi.

Mekân: Kahvehane

İşlev: Baskillilerle dalga geçmek için anlatılır.

Metin 21:

Baskillinin biri askere gitmiş. Askerde de okuma yazma bilmeyenlere komutanları okuma yazma öğretiyormuş. Komutan:

- Asker sen okuma yazma biliyor musun?

Baskilli:

- Evet komutanım bilim demiş.

Komutan Baskillinin yalan söylediğini anlamış. Komutan Atatürk'ün resmini göstererek:

- Altında yazan şeyi oku.

Baskilli:

- Atatürk demiş.

Komutan Türkiye haritasını göstererek burada yazan şeyi oku. Baskilli:

- Türkiye demiş.

Sonra komutan gazetede açık saçık bir fotoğraf gösterip:

- Burayı oku demiş.

Baskilli:

- Uruspi demiş.

Sözel Doku: Fıkırada şimdiki zaman eki -yor düşmektedir. (biliyorum>bilim) Ayrıca o>u, u>i değişimleri vardır (orospu>uruspi). Fıkırada argo kelime kullanılmıştır. (uruspi)

Anlatıcı: Bu fıkranın anlatıcısı kaynak kişi listesinde KK. 11 kısaltmasıyla gösterilmiştir. Erkek, 61 yaşında, üniversite mezunudur. Genellikle İstanbul Türkçesiyle konuşur. Fakat mizah unsuru olarak ağız özelliklerine başvurmaktadır.

Dinleyici: Aybala Dikbaş, kadın, 26 yaşında, yüksek lisans öğrencisi.

Mekân: Kahvehane

İşlev: Yalan söyleyen insanların yalanlarının er veya geç ortaya çıkacağını belirtmek için anlatılır.

Metin 22:

Baskilli garı goca çarşıya gideceklermiş. Onun için otobüse erkek arka kapıdan, kadın ön kapıdan binmiş. Muavin paraları arka taraftan toplamaya başlıyor. Erkek hem kendi parasını hem de karısının parasını veriyor. Verdikten sonra karısına seslenerek:

- Garı ben arhadan verdim, sen önden vermeyesin deyi.

Sözel Doku: Fıkırada k>g (karı>garı) ve k>h (arka>arha) değişimleri vardır.

Anlatıcı: Bu fıkranın anlatıcısı kaynak kişi listesinde KK. 10 kısaltmasıyla gösterilmiştir. Erkek, 70 yaşında, ilkököl mezunudur. Fıkırayı anlatırken jest ve mimiklerini kullanmaktadır. Fıkırayı anlatırken çok gülmektedir.

Dinleyici: Aybala Dikbaş, kadın, 26 yaşında, yüksek lisans öğrencisi.

Mekân: Kahvehane

İşlev: Kelimelerin kullanıldığı bağlam düşünülmediğinde yanlış anlamaya yol açabileceği göstermek için anlatılır.

Metin 23:

Baskillinin biri askere gitmiş. Herkes asker anısı olsun diye fotoğraf çektiriyormuş ama Baskillinin hiç arkadaşı olmadığı için fotoğraf çektirememiş. Çevresindekilere özenen Baskilli gidip bir eşeğe sarılmış ve fotoğraf çektirmiş. Fotoğrafın arkasına da kısa bir not yazmış:

- Baba garıştırmayasın sağdaki benim ha demiş.

Sözel Doku: Fıkroda k>g değişimi vardır (karıştırmak>garıştırmak).

Anlatıcı: Bu fıkranın anlatıcısı kaynak kişi listesinde KK. 11 kısaltmasıyla gösterilmiştir. Anlatıcı erkek, 61 yaşında, üniversite mezunudur. Genellikle İstanbul Türkçesiyle konuşur. Fakat mizah unsuru olarak ağız özelliklerine başvurmaktadır.

Dinleyici: Aybala Dikbaş, kadın, 26 yaşında, yüksek lisans öğrencisi.

Mekân: Anlatıcının evi

İşlev: Baskillilerin saflıkları ile ilgili olaylarda anlatılır.

Metin 24:

Baskillinin biri ilk defa uçağa binmiş. Uçakta ön koltukta oturan biri tuvalete gitmek için yerinden kalkmış. Bunu gören Baskilli hemen o adamın yerine oturmuş. Sonra adam yerinde Baskillini oturduğunu görünce:

- Kardeşim kalk orası benim yerim demiş.

Baskilli:

- Gardaş gusura bahma ben seni indin sandım demiş.

Sözel Doku: Fıkroda k>g (kardeş>gardaş), a>e (kardeş>gardaş), k>h (bakma>bahma) değişimleri vardır.

Anlatıcı: Bu fıkranın anlatıcısı kaynak kişi listesinde KK. 11 kısaltmasıyla gösterilmiştir. Erkek, 61 yaşında, üniversite mezunudur. Genellikle İstanbul Türkçesiyle konuşur. Fakat mizah unsuru olarak ağız özelliklerine başvurmaktadır.

Dinleyici: Aybala Dikbaş, kadın, 26 yaşında, yüksek lisans öğrencisi.

Mekân: Anlatıcının evi

İşlev: Zamanın teknolojik gelişmelerine ayak uyduramayan kişiler için anlatılır.

Metin 25:

İki Baskilli uçağa binerler. Bir süre sonra uçak havadayken arızalanır. Baskillinin biri başlar:

- Diğer Baskilli de:

- Oğlum ne ah vah edisin. Sanki babanın uçağı mı?

Sözel Doku: Fıkroda şimdiki zaman eki -yor düşmektedir (ediyorsun>edisin).

Anlatıcı: Bu fıkranın anlatıcısı kaynak kişi listesinde KK. 11 kısaltmasıyla gösterilmiştir. Erkek, 61 yaşında, üniversite mezunudur. Genellikle İstanbul Türkçesiyle konuşur. Fakat mizah unsuru olarak ağız özelliklerine başvurmaktadır.

Dinleyici: Aybala Dikbaş, kadın, 26 yaşında, yüksek lisans öğrencisi.

Mekân: Anlatıcının evi

İşlev: Teknoloji ile ilgili olmayan kişiler konu olduğu zaman anlatılır.

Metin 26:

Baskillinin biri markete tuz almaya gider. Markette çalışana:

- Toz nerede der.

Çalışan da uyuşturucu sanıp korkar ve tepkiyle:

- Ne tozu beyefendi, bu markette sadece tuz var der.

Baskilli de sinirlenerek:

- Ben tuzu ne yapam. Bana toz lazım der.

Sözel Doku: Fıkroda u>o değişimi vardır (tuz>toz).

Anlatıcı: Bu fıkranın anlatıcısı kaynak kişi listesinde KK. 11 kısaltmasıyla gösterilmiştir. Erkek, 61 yaşında, üniversite mezunudur. Genellikle İstanbul Türkçesiyle konuşur. Fakat mizah unsuru olarak ağız özelliklerine başvurmaktadır.

Dinleyici: Aybala Dikbaş, kadın, 26 yaşında, yüksek lisans öğrencisi.

Mekân: Anlatıcının evi

İşlev: Bir kişi konuşurken kelimelerde ses değişikliği yaptığı zaman anlatılır.

4.2.2. Harputlu Fıkralarının İcra Bağlamları

Metin 1:

Harputlu İsmail Gakgo bir yıl evvel ölen garısının mezarını ziyaret eder.

- Ah Saliha ne olur tekrar gelsen ne olur diye ağlar. O sırada tarla faresi mezarı hafif hafif gımıldatmaya çalışınca İsmail Gakgo da :

- Sakın ha! diye bağırır. Ben yarenlik edim sende hemen gandin mı? der.

Sözel Doku: Gakgo, Elazığ da erkekler arasında söylenmektedir. Gakgo “büyük kardeş” anlamındadır. Bir erkeğe gakgo deniyorsa o kişi saygıdeğer ve mert bir kişi olduğu için söylenmektedir. Fıkroda şimdiki zaman eki -yor düşmektedir. (ediyorum>edim) “yarenlik edim” Elazığ ağzında “şaka yapmak” anlamına gelmektedir.

Anlatıcı: Bu fıkranın anlatıcısı kaynak kişi listesinde KK. 11 kısaltmasıyla gösterilmiştir. Erkek, 61 yaşında, üniversite mezunudur. Genellikle İstanbul Türkçesiyle konuşur. Fakat mizah unsuru olarak ağız özelliklerine başvurmaktadır.

Dinleyici: Aybala Dikbaş, kadın, 26 yaşında, yüksek lisans öğrencisi.

Mekân: Anlatıcının evi

İşlev: Evlilikle ilgili gerçek duygularını ifade etmeyen kişiler için bu fıkra anlatılır.

Metin 2:

Harput'ta Beyler kürsübaşında oturup sohbet ederlermiş. Gene böyle bir günde aniden kapı açılır, içeriye yaşlı ve üşümüş biri gelir. Hemen mangalın yanına gelir ve üşümüşlüğü vermiş olduğu bilinçsizlikle mangalın üzerine üfler. Mangaldaki küller etrafı küle boğar. Beylerden biri kibar ve beyliğin vermiş olduğu heybetle:

- Dayı sorması ayıp sen nerelisin?

Yaptığı davranışın ayıp olduğunu anlayan yaşlı da:

- Bey bey, dayı ayı olduktan sonra nereli olduğunun ne önemi var? der ve topluma kendini affettirir.

Sözel Doku: Fıkroda y>g ve i>e değişimleri vardır (yine>gene). “Dayı ayı olduktan sonra” deyimini kaba davranan kişiler için söylenir.

Anlatıcı: Bu fıkranın anlatıcısı kaynak kişi listesinde KK. 11 kısaltmasıyla gösterilmiştir. Erkek, 61 yaşında, üniversite mezunudur. Genellikle İstanbul Türkçesiyle konuşur. Fakat mizah unsuru olarak ağız özelliklerine başvurmaktadır.

Dinleyici: Aybala Dikbaş, kadın, 26 yaşında, yüksek lisans öğrencisi.

Mekân: Kahvehane

İşlev: Yerine göre davranmasını bilmeyen kişiler için anlatılır.

Metin 3:

Harput'ta iki bacı varmış. İşleri güçleri dedikodu fesatlıkmış. Yuhardaki mahleden bir genç evlenecekmiş. Büyük bacı, küçük bacıya:

- Bacı bunlar bizi düğüne çağırdılar mı? diyi.

Küçük bacı cevap veri:

- Çağırdılar mı gitmiyek, çağırmadılarsa küsek deyi.

Sözel Doku: Elazığ'da bacı, kız kardeş demektir. Fıkroda k>h değişimi vardır (fesatlıkmış>fesatlıkmış, yukardaki>yuhardaki). Fıkroda istek birinci çokluk şahıs ekinin olumsuz çekimi (gitmeyelim>gitmiyek) halini almıştır.

Anlatıcı: Bu fıkranın anlatıcısı kaynak kişi listesinde KK. 8 kısaltmasıyla gösterilmiştir. Kadın, 51 yaşında, ilkokul mezunudur. Anlatıcı Elazığ ağızıyla konuşmaktadır. Fıkrasını anlatırken çok ciddi şekilde anlatmaktadır.

Dinleyici: Aybala Dikbaş, kadın, 26 yaşında, yüksek lisans öğrencisi.

Mekân: Anlatıcının evi

İşlev: İkiyüzlü kişiler için anlatılır.

Metin 4:

Harput'ta ki Saray Hatun Camisi'nin imamı Elazığ'a iniyor. Elazığ'da alışveriş yaptıktan sonra da yaya Harput'a çıkıyor. Epey yürüdükten sonra Harput'taki Meryem Ana Kilise 'sinin papazının gatrıla yanına geldiğini görüyor. Papaz:

- Bin gatrı gidek diyor.

O da biniyor. Sonra sohbet ediler.

Papaz:

- Hoca sizin din mi Hak, bizim din mi Hak, diyor.

Hoca düşünüyor. Şimdi sizin din Hak desem imanımı kaybetmiş olacam. Bizim din Hak desem papaz beni gatrıdan indirip yaya yürüycem. Hoca kendi kendisine bir formül buluyor.

- Papaz efendi Hak din olarak İslam dini ama sizin dinde eskidir haaaaaa.

Sözel Doku: Fıkroda k>g değişimi vardır (katır>gatrı).

Anlatıcı: Bu fıkranın anlatıcısı kaynak kişi listesinde KK. 11 kısaltmasıyla gösterilmiştir. Erkek, 61 yaşında, üniversite mezunudur. Genellikle İstanbul Türkçesiyle konuşur. Fakat mizah unsuru olarak ağız özelliklerine başvurmaktadır.

Dinleyici: Aybala Dikbaş, kadın, 26 yaşında, yüksek lisans öğrencisi.

Mekân: Kahvehane

İşlev: İçinde bulunduğu durumu kendi yararına çeviren kişiler için anlatılır.

4.2.3. Palulu Fıkralarının İcra Bağlamları

Metin 1:

Vaiz kürsüsünde hoca vaaz ediyor sözün bir yerinde:

- Ey cemaiti Müslimin! Zinhar, Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin. Cenabı Allah Laileha İllallah diyen her Müslüman'ı cennetine koyacaktır. Hatta hatta Palulu olsa bile.

Sözel Doku: Fıkroda, Elazığ ağız özellikleri görülmemektedir.

Anlatıcı: Bu fıkranın anlatıcısı kaynak kişi listesinde KK. 11 kısaltmasıyla gösterilmiştir. Erkek, 61 yaşında, üniversite mezunudur. Genellikle İstanbul Türkçesiyle konuşur. Fakat mizah unsuru olarak ağız özelliklerine başvurmaktadır.

Dinleyici: Aybala Dikbaş, kadın, 26 yaşında, yüksek lisans öğrencisi.

Mekân: Kahvehane

İşlev: Palu'da yaşayan kişilerin fenalıklarından bahsetmek için anlatılır.

Metin 2:

Palu'da vatandaşın biri Almanya'ya çalışmaya gidi. Giderken de üç tane çocuğu varmış. Onları hanımının yanına bırakıp gidi. Beş yıl sonra geli. Bahı ki geldiği zaman üç çocuğu babası geli diye kapıya koşup boynuna sarılıler. Evin içine girdiğinde içerde bir çocuğun yoğurt yediğini göri. Hanımına:

- Bu çocuk nerden geldi. Giderken üç çocuğumuz vardı. Bu kimin çocuğu? deyip tepki gösteri. Hanım da:

- Herif sen ne kadar kıskançsın. Sahan baba demi, bi şey demi çocuk sessiz sessiz yoğurt yiyi.

Sözel Doku: Fıkroda şimdiki zaman eki -yor düşmektedir (gidiyor>gidi, bakıyor>bahı, geliyor>geli, sarılıyor>sarılı, görüyor>göri). Sana>sahan halindedir.

Anlatıcı: Bu fıkranın anlatıcısı kaynak kişi listesinde KK. 11 kısaltmasıyla gösterilmiştir. Erkek, 61 yaşında, üniversite mezunudur. Genellikle İstanbul Türkçesiyle konuşur. Fakat mizah unsuru olarak ağız özelliklerine başvurmaktadır.

Dinleyici: Aybala Dikbaş, kadın, 26 yaşında, yüksek lisans öğrencisi.

Mekân: Anlatıcının evi

İşlev: Evlilik dışı ilişkileri ört pas etmek için anlatılır.

Metin 3:

Palulunun biri eşekle Harput'a saman getiriyormuş. Tipiye tutulmuş. Harputlular da cimrilikleriyle bilinirmiş. Fakir bir aile bunu evine misafir ediyor. Evin hanımı ve beyi yiyeceklerin azaldığından rahatsız. Dördüncü günü tipi biraz hafifleyince misafir gitmek ister. Misafir eşeğini ahırdan çıkarırken ev sahibi de misafirin gitmesini izliyormuş. Bu sırada tipi de devam ediyormuş. Ev sahibi kibarlık olsun diye misafire kalmasını söylüyor. Palulu da hemen geri döner ve eşeğini nereye bağlayacağını sorar. Ev sahibi de

- Getir dilime bağla demiş.

Sözel Doku: Fıkırada, Elazığ ağız özellikleri görülmektedir.

Anlatıcı: Bu fıkranın anlatıcısı kaynak kişi listesinde KK. 11 kısaltmasıyla gösterilmiştir. Erkek, 61 yaşında, üniversite mezunudur. Genellikle İstanbul Türkçesiyle konuşur. Fakat mizah unsuru olarak ağız özelliklerine başvurmaktadır.

Dinleyici: Aybala Dikbaş, kadın, 26 yaşında, yüksek lisans öğrencisi.

Mekân: Anlatıcının evi

İşlev: Bu fıkra Harputluların cimriliklerini anlatırken ve Palulunun durumu nasıl lehine çevirdiğini göstermek için anlatılır.

Metin 4:

Palulu Akıl Hastanesine başhekim olmuş. Bakmış ki delinin biri namaz gılı. Sormuş:

- Tek başına mı namaz gılsin?

Bunun üzerine deli gitmiş tüm arkadaşlarını getürmüş, namaz kılmaya başlamışlar.

Palulu tamam, demiş. Siz namaz gılsiz, sizi haca gönderecem. Deliler aylarca namaz gılmışlar. Paluluyu görünce:

- Hani bizi haca gönderecektin?

Palulu almış başhekimliğin önüne getirmiş delileri.

- Aha demiş burası. Hacılığınızı yerine getürün demiş.

Palulu gitmiş içeri çayını içerken delileri seyredimiş, birden başhekimliğin etrafında dönen deliler başlamışlar taş atmaya camlar gırılmış. Palulu:

- Vule nedisiz ? demiş delilere.

- Deliler “Tavaf bitti şimdi şeytanı taşlık” demiş.

Sözel Doku: Fıkroda şimdiki zaman eki -yor düşmektedir (kılıyor>gılı, kılıyorsun>gılsin). Fıkroda i>ü değişimi vardır (getirin>getürün). Fıkroda k>g değişimi vardır (kırılmış>gırılmış). “Vule” Elazığ ağzında seslenme ünlemidir.

Anlatıcı: Bu fıkranın anlatıcısı kaynak kişi listesinde KK. 3 kısaltmasıyla gösterilmiştir. Erkek, 65 yaşında, üniversite mezunudur. Fıkroyı anlatırken jest ve mimiklerini sıklıkla kullanmaktadır.

Dinleyici: Aybala Dikbaş, kadın, 26 yaşında, yüksek lisans öğrencisi.

Mekân: Anlatıcının evi

İşlev: Palulu bir kişinin kıvrak zekâsı anlatılırken bu fıkra anlatılır.

Metin 5:

Palu’da imam cemaate vaaz veri.

- Ey cemaati Müslimin Allah’ın rahmetinden umudunuzu kesmeyin. Her Müslüman günahkâr olsa bile La ilahe illallah dedikçe cennete girer. Türk de girer, Kürt de girer hatta ve hatta Zazalar bile cennete girer deyince cemaatten kürdün biri:

- Hoca hoca niye o cennet ahurdur Zazalar cennete giri der.

Sözel Doku: Fıkırada ı>u değişimi vardır (ahır>ahur).

Anlatıcı: Bu fıkranın anlatıcısı kaynak kişi listesinde KK. 11 kısaltmasıyla gösterilmiştir. Erkek, 61 yaşında, üniversite mezunudur. Genellikle İstanbul Türkçesiyle konuşur. Fakat mizah unsuru olarak ağız özelliklerine başvurmaktadır.

Dinleyici: Aybala Dikbaş, kadın, 26 yaşında, yüksek lisans öğrencisi.

Mekân: Anlatıcının evi

İşlev: Zazalarla alay edildiği zaman anlatılır.

Metin 6:

Zaza Palulu ölmüş. Melekler sormuşlar:

- Nebin kim?

- Homa zon.

Melekler hangi peygambere gitmişlerse böyle bir ümmetimi hatırlamıyorum, demiş.

Âdem (aleyhisselam):

- Böyle bir evladımı hatırlayamadım.

Melekler, Cenab-ı Allah'ın huzuruna çıkarlar:

- Yarabbi bir kulun gelmiş, nebin kim diye sorduk homa zon diyor. Hiçbir peygamber hatırlayamadı. Âdem de (aleyhisselam) böyle bir evladını hatırlayamadı.

Cenab-ı Allah meleklere şöyle buyurur:

- O kulum zazadır, aracı kullanmaz, direk bana bağlıdır. Atın cennete gitsin.

Sözel Doku: Fıkırada, Elazığ ağız özellikleri görülmemektedir.

Anlatıcı: Bu fıkranın anlatıcısı kaynak kişi listesinde KK. 3 kısaltmasıyla gösterilmiştir. Erkek, 65 yaşında, üniversite mezunudur. Fıkırayı anlatırken jest ve mimiklerini sıklıkla kullanmaktadır.

Dinleyici: Aybala Dikbaş, kadın, 26 yaşında, yüksek lisans öğrencisi.

Mekân: Anlatıcının evi

İşlev: Zazaların inançlarıyla ilgili durumlarda anlatılır.

Metin 7:

Palulunun alacağı olan adam borcunu ödeyemeden ölür. Bizim Palulu alacağını alamadığı için son derece kızgındır. Kızgınlığını belirtmek için her nereye gitse ölen adama küfretmektedir. Duyan arkadaşları Paluluya:

- Ula gardaşım ayıptır. Niye küfredisin? Nassı olsa gavuşmi.

Palulu biraz düşünür ve:

- Ula siz ölenin arhasından Fatıha ohuyup, elizi yüzüze sürisiz o gavuşı de benim ettiğim küfürler niye gavuş mi? demiş.

Sözel Doku: Fıkroda k>g, a>e, k>h değişimleri vardır. Kardeşim>gardaşım, arka>arha şekline dönüşmüştür.

Anlatıcı: Bu fıkranın anlatıcısı kaynak kişi listesinde KK. 5 kısaltmasıyla gösterilmiştir. Erkek, 65 yaşında, lise mezunudur. Fıkraları anlatırken jest ve mimiklerini çok fazla kullanmaktadır. Fıkraları anlatırken, dinleyiciden çok kendisi gülmektedir.

Dinleyici: Aybala Dikbaş, kadın, 26 yaşında, yüksek lisans öğrencisi.

Mekân: Anlatıcının evi

İşlev: İnançlarla ilgili konularda bu fıkra anlatılır.

Metin 8:

Palulu Dayı İstanbul'a gelmiş. Otobüse binmiş önünde de bir uzun saçlı var. demiş ki:

- Kızım ambele kenara geç ilerliyem.

Uzun saçlı demiş:

- Amca ben kız değilim.

Dayı:

- Vah vah bu genç yaşta dul mu kaldın kızım?

Uzun saçlı kızmış.

- Dayı ben kız değilim.

Dayı:

- Tamam tamam ne gızisin? Arhadan garıya benzisın önden sakallı erkeğe benzisın.

Sözel Doku: Fıkırada k>g değişimi var (karı>garı, kızıyorsun>gızısın). Elazığ ağzında “ambele” kelimesi İstanbul Türkçesinde “şu tarafa” anlamındadır.

Anlatıcı: Bu fıkranın anlatıcısı kaynak kişi listesinde KK. 3 kısaltmasıyla gösterilmiştir. Erkek, 65 yaşında, üniversite mezunudur. Fıkırayı anlatırken jest ve mimiklerini sıklıkla kullanmaktadır.

Dinleyici: Aybala Dikbaş, kadın, 26 yaşında, yüksek lisans öğrencisi.

Mekân: Anlatıcının evi

İşlev: Erkekler küpe taktığı veya saçlarını uzattıkları zaman eleştirmek için anlatılır.

Metin 9:

1943 yılında Palu’da Çarşıbaşı yangını oluyor. Aynı zamanda Erzincan depremi oluyor. İsmet Paşa depremde ziyade Palu da ki yangına üzüldüyor. Yaveri İsmet Paşa’ya:

- Neden bu yangına bu kadar çok üzüldünüz paşam? diye soruyor.

İsmet Paşa da:

- Eğer Palular etrafa yayılırsa biz yanarız demiş.

Sözel Doku: Fıkırada, Elazığ ağız özellikleri görülmemektedir.

Anlatıcı: Bu fıkranın anlatıcısı kaynak kişi listesinde KK. 13 kısaltmasıyla gösterilmiştir. Erkek, 63 yaşında, üniversite mezunudur. Fıkra anlatırken jest ve mimiklerini kullanmaktadır.

Dinleyici: Aybala Dikbaş, kadın, 26 yaşında, yüksek lisans öğrencisi.

Mekân: Anlatıcının evi

İşlev: Paluların kişilikleri eleştirildiği zaman anlatılır.

4.3. Gündelik Fıkra Tipleri

4.3.1. Aile Fertleriyle Alakalı Fıkralarının İcra Bağlamları

Metin 1:

Elazığlının biri gece yarısına kadar içmiş. Mahleye girip bağırmaya başlamış:

- Eyyyy âleme gel alemeeee!

Anası camdan çıkmış.

- Âlem ağzan sıça eve gel eve demiş.

Sözel Doku: Fıkroda ses düşmesi olan tekleşme vardır (mahalle>mahle). Fıkroda argo “ağzan sıça” deyimine yer verilmiştir.

Anlatıcı: Bu fıkranın anlatıcısı kaynak kişi listesinde KK. 9 kısaltmasıyla gösterilmiştir. Erkek, 38 yaşında, doktora mezunudur. Fıkraları anlatırken jest ve mimiklerini çok fazla kullanır. Eğitim durumu yüksek olduğu için İstanbul Türkçesiyle konuşmaktadır. Konuşurken, Elazığ ağzını çok fazla kullanmamaktadır.

Dinleyici: Aybala Dikbaş, kadın, 26 yaşında, yüksek lisans öğrencisi.

Mekân: Anlatıcının evi

İşlev: Bu fıkra genellikle Ramazan ayına uygun davranılmadığı durumlarda anlatılır.

Metin 2:

Köyde yaşayan vatandaşın biri köyde yarıcılık yapmış. Bu adamın on yaşında oğlu varmış. Bir tane de eşekleri varmış. Akşamları ocak başında oturiken:

- Hanım bu oğlan büyüsün eşeği satıp oğlanı everek demiş.

Çocuk hep bu konuşmalarla büyümüş. Çocuk evlenme çağına gelince ocak başındaki konuşmalar hiç konuşulmuyor. Oğlan da evlenmek istiyor. Bir gün oğlan anasına:

- Ana niye hiç eşeğin konusunu açmısız? diyi.

Sözel Doku: Fıkra da şimdiki zaman eki -yor düşmektedir (yapıyormuş>yapımış, oturuyorken>oturiken, açmıyorsunuz>açmışsınız).

Anlatıcı: Bu fıkranın anlatıcısı kaynak kişi listesinde KK. 8 kısaltmasıyla gösterilmiştir. Kadın, 51 yaşında, ilkokul mezunudur. Anlatıcı Elazığ ağzıyla konuşmaktadır. Fıkrasını anlatırken çok ciddi şekilde anlatmaktadır.

Dinleyici: Aybala Dikbaş, kadın, 26 yaşında, yüksek lisans öğrencisi.

Mekân: Anlatıcının evi

İşlev: Evlenmek isteyen kişiler genellikle bu fıkrayı anlatır.

Metin 3:

Bir ailenin bir oğlu varmış. O da çok yaramazmış. Anasıyla babası oğlanı evlendirmeye karar verirler. Oğlanın babası bu kararı karısının açıklamasını ister. Anası oğluyla gonişi. Oğlu da gerdek gecesinde üç kadın istiyor. Babası oğlanı çağırır:

- Oğlum ilk gece bir tanesini getirek diğer günde diğer ikisini getirek diyor.

Oğlan:

- Tamam diyi.

Düğün dernek yapılı gelini eve getiriler. Gaynanayla, gaynata gelinin yanına gidiler.

- Gızım biz oğlumuza söz verdik bu geceden sonra iki tane guma getirecez. Guma istemiyorsan oğlumu sabaha kadar uyutma diyiler.

Gelinde damadı uyutmuyor sabaha kadar. Sabah oğlanın babası, oğlanı çağırır:

- Oğlum sana gidip diğer hanımları getirelim diyor.

Oğlan:

- Baba bugün galsın gitmeyelim diyor.

İkinci günün sabahı oğlana tekrar sorduktan sonra oğlan:

-“Bir hafta sonra gidelim.” diyor.

Oğlan git gide zayıflayıp takatsız kalıyor. Oğlanın durumu git gide kötüye gidiyor.

Oğlanı dayısıgile gönderiler. Oğlan eve gelirken bir sürüyle karşılaşıyor.

Hayvanlarında o dönem çiftleşme dönemiymiş. Bir goçun çok kötü durumda olduğunu görüyor. Çobana:

- Bu goçun durumu niye böyle kötü? diyi.

Çobanda:

- Bu dönem hayvanların çiftleşme dönemi o yüzden böyle diyi.

Oğlan da:

- Oğlum dayısıgile gönderin diyi.

Sözel Doku: Fıkroda k>g değişimi vardır (kaynana>gaynana, kayınbaba>gaynana, koç>goç, kalsın>galsın, konuşuyor>gonuşı). Fıkroda şimdiki zaman eki -yor düşmektedir (çağırıyor>çağırı, getirelim>getirek, yapıyor>yapılı). Güçsüz yerine “takatsız” denmiştir.

Anlatıcı: Bu fıkranın anlatıcısı kaynak kişi listesinde KK. 8 kısaltmasıyla gösterilmiştir. Kadın, 51 yaşında, ilkokul mezunudur. Anlatıcı Elazığ ağızıyla konuşmaktadır. Fıkrasını anlatırken çok ciddi şekilde anlatmaktadır.

Dinleyici: Aybala Dikbaş, kadın, 26 yaşında, yüksek lisans öğrencisi.

Mekân: Anlatıcının evi

İşlev: Birden fazla evlilik yapmak isteyen kişileri caydırmak için anlatılır.

Metin 4:

Bursa'ya taşınan Elazıglı bir aile komşularına gider. Komşusu sorar:

- Sizin Elazığ'da çok başlık parası istiyorlar mı?

Elazıglı:

- Bizde başlık parası istemiler ki.

Bursalı:

- Ya ne istiyorlar?

Elazıglı:

- Pazarlık için hır heşşek şeler.

Bursalı:

- Kırk eşşegi ne yapıyorlar?

Elazıglı sinirlenir:

- Gah anam gah. Bunlar Türkçe de bilmiler.

Sözel Doku: Fıkırada şimdiki zaman eki -yor düşmektedir (istemiyorlar>istemiler ve bilmiyorlar>bilmiler). Fıkırada k>g değişimi vardır (kalk>gah). “hır heşşek şeler” Elazığ ağzında “küçük şeyler” olarak kullanılmaktadır.

Anlatıcı: Bu fıkranın anlatıcısı kaynak kişi listesinde KK. 11 kısaltmasıyla gösterilmiştir. Erkek, 61 yaşında, üniversite mezunudur. Genellikle İstanbul Türkçesiyle konuşur. Fakat mizah unsuru olarak ağız özelliklerine başvurmaktadır.

Dinleyici: Aybala Dikbaş, kadın, 26 yaşında, yüksek lisans öğrencisi.

Mekân: Anlatıcının evi

İşlev: Elazığ ağzının kendine has taraflarının olduğunu ve bunun komik durumlar yarattığını belirtmek için anlatılır.

Metin 5:

Hanife Hanım’ın gızı çok rahat bir kızmış. Bu yüzden pek talibi çıkmamış evde galmah üzere. Bir gün görücüler gelmek için haber verir. Hanife Hanım görücüler gelmeden gızını tembihler.

- Bah gızım. Sahan biraz sonra görücüler gelecek. Sen git arha odada zoba yani. Git yüzünü sobaya yahlaştır. Yüzün gızarsın o şekilde yanımıza gel ki senin utangaç olduğunu düşünüp seni beğeneler.

Bir süre sonra görücüler gelir. Gız arha odaya gider. Yüzünü sobaya yaklaştırmak kızartmaya çalışır. Hanife Hanım görücülerle hoş beş ederken odana gızın sesi gelir.

- Aanaaaa yüzüm gızardı gelem mi? der.

Sözel Doku: Fıkırada k>g ve k>h değişimleri vardır (kızı>gızı, bak>bah).

Anlatıcı: Bu fıkranın anlatıcısı kaynak kişi listesinde KK. 10 kısaltmasıyla gösterilmiştir. Erkek, 70 yaşında, ilkokul mezunudur. Fıkırayı anlatırken jest ve mimiklerini kullanmaktadır. Fıkırayı anlatırken çok gülmektedir.

Dinleyici: Aybala Dikbaş, kadın, 26 yaşında, yüksek lisans öğrencisi.

Mekân: Kahvehane

İşlev: Kız görmede ailelerin kızlarını daha iyi ve güzel göstermek için anlatılır.

Metin 6:

Adamın biri köyden geçerken bir eve misafir olur. Ev sahibi yemek ikram eder. Ancak adam bir türlü doymamaktadır. Adam evde yemek adına ne var ne yoh siler süpürür. Ev sahibi ne yapacağını şaşırır. Yemekten sonra ev sahibi sorar:

- Gardeş yolculuk nereye böyle? Sizin köyün ilerisinde bir ziyaret var oraya gidim.
- Hayırdır ne için?
- İştahım yoh gidim ki şifa bulam.

Ev sahibinin gözleri fal daşı gibi açılır ve telaşla.

- Gardeş ziyaret dönüşü burdan geçme arhadan kestirme yol var ordan gidersin.

Sözel Doku: Fıkroda k>h, k>g ve a>e değişimleri vardır (kardeş>gardeş, yok>yoh).

Anlatıcı: Bu fıkranın anlatıcısı kaynak kişi listesinde KK. 16 kısaltmasıyla gösterilmiştir. Erkek, 29 yaşında, üniversite mezunudur. Fıkra anlatırken jest ve mimiklerini kullanmaktadır.

Dinleyici: Aybala Dikbaş, kadın, 26 yaşında, yüksek lisans öğrencisi.

Mekân: Kahvehane

İşlev: İştahlı misafirlerin arkasından anlatılır.

4.3.2. Mariz ve Kötü Tiplerle Alakalı Fıkralarının İcra Bağlamları

Metin 1:

Elazıglı çollecilerden biri zengin bir gızı sevi. Sürekli arhasında onu takip edi. Gız elinden illallah edi. Bir gün hızlıca köşeyi dönüp oğlanı bekli. Oğlan gelince:

- Terbiyesiz, utanmaz, bıhtım senden sürekli peşimdesin hele bi sahan bah, bahan bah sen benim dengim misin? Benim babamın evleri, dükkanları, arabaları bir sürü parası var. Peşimi bırak!” deyince.

Oğlan gızın suratına tokatı vuri.

- Oğlum senin baban parası gadar benim borcum var deyi.

Sözel Doku: Elazığ da serseriye, “çölle” denir. Fıkırada k>g (kız>gız), k>h (arka>arha) ve n>h (bana>baha) değişimleri vardır.

Anlatıcı: Bu fıkranın anlatıcısı kaynak kişi listesinde KK. 9 kısaltmasıyla gösterilmiştir. Erkek, 38 yaşında, doktora mezunudur. Fıkraları anlatırken jest ve mimiklerini çok fazla kullanır. Eğitim durumu yüksek olduğu için İstanbul Türkçesiyle konuşmaktadır. Konuşurken, Elazığ ağzını çok fazla kullanmamaktadır. Fakat fıkra anlatırken mizah unsuru oluşturmak için ağız özelliklerini kullanmaktadır.

Dinleyici: Aybala Dikbaş, kadın, 26 yaşında, yüksek lisans öğrencisi.

Mekân: Dinleyicinin evi

İşlev: Ekonomik anlamda zıtlıklar olan kişilerin ilişkileri söz konusu olduğu anlatılır.

Metin 2:

Elazığlı'nın biri zengin bir gıza sevdalanmış. Sabah gız önde o arhada kızı takip etmiş. Akşam gız önde o arhada gızı evine birahe. Üç gün, beş gün, on gün gız artık bıhi. Bir gün gız hızlıca köşeyi dönüp bekli. Oğlan gelince önüne çıhi.

- Terbiyesiz, utanmaz, ahlaksız. Utanmi misin beni takip edisin. Sen kimsin ben kimim. Hele bi üstün baştan bah. Benim babam zengin paramız çoh deyince.

Oğlan:

- Sevik da Allahsız takipte mi etmeyek? deyi.

Sözel Doku: Fıkırada k>g (kıza>gıza) ve k>h (arka>arha, çok>çoh) değişimleri vardır. Geniş zaman eki olan -yor düşmüştür (bırakıyor>birahe).

Anlatıcı: Bu fıkranın anlatıcısı kaynak kişi listesinde KK. 9 kısaltmasıyla gösterilmiştir. Erkek, 38 yaşında, doktora mezunudur. Fıkraları anlatırken jest ve mimiklerini çok fazla kullanır. Eğitim durumu yüksek olduğu için İstanbul

Türkçesiyle konuşmaktadır. Konuşurken, Elazığ ağzını çok fazla kullanmamaktadır. Fakat fıkra anlatırken mizah unsuru oluşturmak için ağız özelliklerini kullanmaktadır.

Dinleyici: Aybala Dikbaş, kadın, 26 yaşında, yüksek lisans öğrencisi.

Mekân: Dinleyicinin evi

İşlev: Platonik aşklar hakkında konuşulduğu zaman anlatılır. Genellikle erkekler bu fıkrayı anlatır.

Metin 3:

Köyde bir kadın herkese lakap takarmış. Bir evinde tek oğlu varmış. Onun düğünü olmuş. Gelin de iri yüzlü iri bir bayanmış. Gelin köye geldikten sonra kayınvalidesi lakap takan kadının yanına gitmiş. Kadına gelinine güzel bir lakap takmamasını söylemiş. Lakap takan kadın:

- Yok anam aşağıdaki mahalledekilerin geline katır yüzlü demişse ben napam demiş.

Sözel Doku: Fıkroda teklik 1. şahıs “-ayım” emir eki (napayım>napam) şeklini almıştır.

Anlatıcı: Bu fıkranın anlatıcısı kaynak kişi listesinde KK. 8 kısaltmasıyla gösterilmiştir. Kadın, 51 yaşında, ilkokul mezunudur. Anlatıcı Elazığ ağzıyla konuşmaktadır. Fıkrasını anlatırken çok ciddi şekilde anlatmaktadır.

Dinleyici: Aybala Dikbaş, kadın, 26 yaşında, yüksek lisans öğrencisi.

Mekân: Anlatıcının evi

İşlev: Dedikoducu kadınlar için anlatılır.

Metin 4:

Köyde Küfürbaz Memet adında biri varmış her şeye küfredermiş. Köylünün birine zamanında küfretmiş diye köylü de gızmış mahkemeye vermiş. Mahkeme günü duruşma salonuna biri girer.

- Hakim beg benim çoh acele işim var. Beni dinle demiş. Hâkim de kızgın bir şekilde:

- Dinliyorum konuş demiş.

- Babam öldü ben analığımı alabilir miyim? Hâkim söze başlamadan Küfürbaz Memet dayanamayıp lafa girer.

- Hâkim beg ben böyle insanların anasına avradına küfredim.” der. Hâkim de Memet’i suçsuz bulur ve berat ettirir.

Sözel Doku: Fıkroda k>g (kız>gız) ve y>g (bey>beg) değişimleri var.

Anlatıcı: Bu fıkranın anlatıcısı kaynak kişi listesinde KK. 11 kısaltmasıyla gösterilmiştir. Erkek, 61 yaşında, üniversite mezunudur. Genellikle İstanbul Türkçesiyle konuşur. Fakat mizah unsuru olarak ağız özelliklerine başvurmaktadır.

Dinleyici: Aybala Dikbaş, kadın, 26 yaşında, yüksek lisans öğrencisi.

Mekân: Anlatıcının evi

İşlev: Küfür ettiklerini haklı bir sebebe bağlamak isteyen kişiler için anlatılır.

Metin 5:

Deliler hastahanesinde delinin biri her gün bir delikten bahırmış sabahtan ahşama kadar. Üç gün beş gün, on gün bu hep böyle gitmiş. Doktorun biri dayanamamış gidi o delikten bahmış. Hiçbir şey yok dönmüş hastaya:

- Burdan hiçbir şey görün mi? deyince hasta:

- Fossoya bah ben bir aydır bahim bi şey göremim o bir seferde görecekmış deyi.

Sözel Doku: Fıkroda k>h (akşam>ahşam, bak>bah) değişimleri var. Fıkroda şimdiki zaman eki -yor düşmektedir (göremiyorum>göremim, bakıyorum>bahim, göremiyorum>göremim). Fıkroda ünlü düşmesi “a” vardır (buradan>burdan). “Fosso” argo bir kelimedir. “boş kişi” demektir.

Anlatıcı: Bu fıkranın anlatıcısı kaynak kişi listesinde KK. 9 kısaltmasıyla gösterilmiştir. Erkek, 38 yaşında, doktora mezunudur. Fıkraları anlatırken jest ve mimiklerini çok fazla kullanır. Eğitim durumu yüksek olduğu için İstanbul Türkçesiyle konuşmaktadır. Konuşurken, Elazığ ağzını çok fazla kullanmamaktadır.

Dinleyici: Aybala Dikbaş, kadın, 26 yaşında, yüksek lisans öğrencisi.

Mekân: Dinleyicinin evi

İşlev: Bir işi bir defada yapıp bitirmek isteyen aceleci kişiler için anlatılır.

Metin 6:

Elazığspor- Malatyaspor maçı Elazığ'da oynani. Elazığspor taraftarı stada gelirken:

- Malatya Malatya kofik Malatya diye tezahürat yapiler.

Elazığ da kuru bibere kofik denir. Bu tezahüratı duyan Elazığlı yaşlı teyze de:

- Densüzler kofik niye Malatya'nın ola. Kofiğin iyisi Elazığ'da yetişi diyi.

Sözel Doku: Fıkroda şimdiki zaman eki -yor düşmektedir (oynanıyor>oynani, yapıyorlar>yapiler). Fıkroda i>ü değişimi vardır (densizler>densüzler). “Kofik” in Elazığ ağzında iki anlamı vardır. Kofik, “içi boş insan” ve “biber kurusu” anlamında kullanılmaktadır.

Anlatıcı: Bu fıkranın anlatıcısı kaynak kişi listesinde KK. 11 kısaltmasıyla gösterilmiştir. Erkek, 61 yaşında, üniversite mezunudur. Genellikle İstanbul Türkçesiyle konuşur. Fakat mizah unsuru olarak ağız özelliklerine başvurmaktadır.

Dinleyici: Aybala Dikbaş, kadın, 26 yaşında, yüksek lisans öğrencisi.

Mekân: Anlatıcının evi

İşlev: Elazığ-Malatya çatışması olduğu zaman anlatılır.

Metin 7:

Adamın biri bir kadına sevdalanmış. Bir gün kadının penceresine beş yüz daş atmış. Sonra kadını aşağıya çağırılmış. Kadın aşağıya inmiş.

- Lan birader sen nerelisin?

Adamda demiş ki:

- Benim hayat hikâyem şöyledir. Ben senin saçında doğdum. Şimdi gönlüne girmek isteyeceğim ama sizde terazi olmadığı ne dişimi çekebilirim ne Elazığ'a gidebilirim.

Sözel Doku: Fıkroda t>d (taş>daş) değişimi var.

Anlatıcı: Bu fıkranın anlatıcısı kaynak kişi listesinde KK. 9 kısaltmasıyla gösterilmiştir. Erkek, 38 yaşında, doktora mezunudur. Fıkraları anlatırken jest ve mimiklerini çok fazla kullanır. Eğitim durumu yüksek olduğu için İstanbul Türkçesiyle konuşmaktadır. Konuşurken, Elazığ ağzını çok fazla kullanmamaktadır.

Dinleyici: Aybala Dikbaş, kadın, 26 yaşında, yüksek lisans öğrencisi.

Mekân: Dinleyicinin evi

İşlev: Kara sevdaya tutulan kişiler için anlatılır.

Metin 8:

Elâzığ'daki deliler hastahanesinden deliler gaçi. Görevliler nedise delileri toplayamiler. Başhekim bahi ki bu iş olmayacak. Hademelere deyi:

- Hadının trencilik oynayacayığ.

Kendisi önde, hademeler arhada cuf cuf cuf cuf deyip Elazığ'ı gezip trencilik oyniler. Delile tren vagonu olup sıra sıra doktorun arhasına dizililer. Hastahaneye gelince sayım yapılı. üç kişi fazla çıhi.

Sözel Doku: Fıkroda e>a (geç>gaç) ve k>h (arka>arha) değişimleri var. Fıkroda şimdiki zaman eki -yor düşmektedir. (toplamıyorlar>toplayamiler, bakıyor>bahi) Fıkroda 1. çoğul kişi ekinde değişim vardır (oynayacağız>oynayacayığ).

Anlatıcı: Bu fıkranın anlatıcısı kaynak kişi listesinde KK. 11 kısaltmasıyla gösterilmiştir. Erkek, 61 yaşında, üniversite mezunudur. Genellikle İstanbul Türkçesiyle konuşur. Fakat mizah unsuru olarak ağız özelliklerine başvurmaktadır.

Dinleyici: Aybala Dikbaş, kadın, 26 yaşında, yüksek lisans öğrencisi.

Mekân: Anlatıcının evi

İşlev: Elazığlıların deli dolu olduklarını anlatmak için anlatılır.

4.3.3. Sanat ve Meslekleri Temsil Eden Tiplerle Alakalı Fıkralarının İcra Bağlamları

Metin 1:

İmam vaaz kürsüsünde ahret hayatını anlatmış. Cemaatten biri sormuş.

- Hocam bu cennette erkeklere huri verilecekmiş doğru mu?

İmam:

- Doğru deyince.

- Cemaatten biri ya kadınlara ne verilecek? demiş.

İmam kızmış:

- Onlara da Nuri verilecek demiş

Adam eve gelip karısını namaz kılarken görünce tekme vuruşu:

- Galg ulan zilli Nuri'yi duymuşsun nası namaz gılisin demiş.

Sözel Doku: Fıkroda k>g (kalk>galg) halindedir. Fıkroda şimdiki zaman eki -yor düşmektedir (anlatıyormuş>anlatmış). “Zilli” argo bir kelimedir. Elazığ ağzında “ahlaksız kadınlara” denilmektedir.

Anlatıcı: Bu fıkranın anlatıcısı kaynak kişi listesinde KK. 9 kısaltmasıyla gösterilmiştir. Erkek, 38 yaşında, doktora mezunudur. Fıkraları anlatırken jest ve mimiklerini çok fazla kullanır. Eğitim durumu yüksek olduğu için İstanbul Türkçesiyle konuşmaktadır. Konuşurken, Elazığ ağzını çok fazla kullanmamaktadır. Fakat fıkraları anlatırken mizah unsuru oluşturmak için ağız özelliklerini kullanmaktadır.

Dinleyici: Aybala Dikbaş, kadın, 26 yaşında, yüksek lisans öğrencisi.

Mekân: Dinleyicinin evi

İşlev: Kadınların ibadet yaptığı zaman anlatılır.

Metin 2:

Borç yüzünden iki arkadaş mahkemeye düşer. Hâkim davacıya sorar:

- Sizin paranızı kim vermiyor.

Alacaklı işaret ederek:

- O der

Hâkim borcu olana:

- Niye aldığınız parayı ödemiyorsunuz?

Borçlu alacaklıyı tanımadığını ifade eder. Duruma çok bozulan alacaklı hakaretin bu kadarına dayanamayacağına belirttikten sonra:

- Hakim beg, şimdi bu beni tanımi ele mi? Madem ele ben onu heç tanımim deyip dava kapanır.

Sözel Doku: Fıkroda y>g (bey>beg), i>e (hiç>heç) değişimi vardır. Fıkroda şimdiki zaman eki -yor düşmektedir (tanımıyorum>tanımim).

Anlatıcı: Bu fıkranın anlatıcısı kaynak kişi listesinde KK. 11 kısaltmasıyla gösterilmiştir. Erkek, 61 yaşında, üniversite mezunu. Genellikle İstanbul Türkçesiyle konuşur. Fakat mizah unsuru olarak ağız özelliklerine başvurmaktadır.

Dinleyici: Aybala Dikbaş, kadın, 26 yaşında, yüksek lisans öğrencisi.

Mekân: Anlatıcının evi

İşlev: Küfür eden birinin kendisini haklı çıkarmak için anlatılan bir fıkradır.

Metin 3:

İkinci Dünya Savaşı zamanında Elazığ'da Berber Bekir diye biri varmış. Berber Bekir kıvrak zekâlı, çok zeki ama çok yalan söylemiş. Bekir anılarını anlatıyor:

- Bizim astsubayı sabunlidim. Bahtım bir uçak sesi. Astsubaya dedim gomutanım sen burada iki dakika bekle ben gelim. Bisiklete atlayıp uçağın peşine düştüm. Uçah gidi ben gidim uçah gidi ben gidim derken yakaladım onu. Beylik tabancasını çıkartıp bir el ateş ettim. Pilot camı indirdi. Aşağı baktı, bahan gavurca bir şeyler söyledi ben anlamadım. Sonra onun söylediklerini gomutanıma söyledim.

Astsubayım dedi ki pilot sahan bunu söylemiş:

- Anan avradın Berber Bekir! Ahan düşim.

Sözel Doku: Fıkroda k>g (çıkartıp>çihartıp) ve k>h (uçah>uçah) değişimleri vardır.

Anlatıcı: Bu fıkranın anlatıcısı kaynak kişi listesinde KK. 10 kısaltmasıyla gösterilmiştir. Erkek, 70 yaşında, ilkokul mezunudur. Fıkroyı anlatırken jest ve mimiklerini kullanmaktadır. Fıkroyı anlatırken çok gülmektedir.

Dinleyici: Aybala Dikbaş, kadın, 26 yaşında, yüksek lisans öğrencisi.

Mekân: Kahvehane

İşlev: Yalan konuşan kişiler için anlatılır.

Metin 4:

Elazığ'ın Hırhırık köyündeki imam, yemeği çok severmiş. Köyün ileri gelenlerinden biri hocayı yemeğe davet eder. Davetteki yemeklerin çok güzel olduğunu gören hoca ev sahibi Mustafa ya:

- Yav sen askerliği nerede yaptın, ne zaman yaptın? diye sorar.

Mustafa da asker anılarını anlatmayı çok sever. Bunu bilen hoca da bu askerliği sorunca Mustafa da ballandıra ballandıra anlatmaya başlar. Bundan faydalanan hoca bir güzel yemekleri mideye indirir. Sofrada bir şey kalmaz. Mustafa, hocanın kendisini faka bastığını anlar buna çok içerlenir hiç hocanın yaptığını unutmaz. İki yıl sonra Mustafa tekrar hocayı çağırır. Misafir eder hocada sofradaki leziz yemekleri görünce Mustafa'yı faka bastırmak için bu seferde Mustafa'ya:

- Rahmetli baban nasıl hasta oldu ne zaman öldü? diye sorar.

Mustafa iki yıl önceyi unutmamış hemen hocaya seri cevap verir. Der ki:

- Rahmetli babam doğdu, altmış yaşında öldü, der.

Sözel Doku: Fıkırada Elazığ ağız özellikleri görülmemektedir.

Anlatıcı: Bu fıkranın anlatıcısı kaynak kişi listesinde KK. 11 kısaltmasıyla gösterilmiştir. Erkek, 61 yaşında, üniversite mezunudur. Genellikle İstanbul Türkçesiyle konuşur. Fakat mizah unsuru olarak ağız özelliklerine başvurmaktadır.

Dinleyici: Aybala Dikbaş, kadın, 26 yaşında, yüksek lisans öğrencisi.

Mekân: Anlatıcının evi

İşlev: Kurnazlık yapan kişiler için anlatılır.

Metin 5:

Teyzenin biri yeşil ışıktaki karşıdan karşıya geçerken trafik polisi teyzeyi durdurur.

- Teyze teyze nereye gidisin demiş.

Teyze de:

- Densüze bak nereye gidem gaynımgile gidim demiş.

Sözel Doku: Fıkırada i>ü (densiz>densüz) ve k>g (kaynımgil>gaynımgil) halindedir. Fıkırada şimdiki zaman eki -yor düşmektedir (gidiyorum>gidim).

Anlatıcı: Bu fıkranın anlatıcısı kaynak kişi listesinde KK. 11 kısaltmasıyla gösterilmiştir. Erkek, 61 yaşında, üniversite mezunudur. Genellikle İstanbul Türkçesiyle konuşur. Fakat mizah unsuru olarak ağız özelliklerine başvurmaktadır.

Dinleyici: Aybala Dikbaş, kadın, 26 yaşında, yüksek lisans öğrencisi.

Mekân: Anlatıcının evi

İşlev: Yanlış anlaşılmalara ilgili konularda anlatılır.

Metin 6:

Akli hastahanesinin baştabibi Mutamet Yazıcı, 1960 ihtilali sonrasında Elazığ'a belediye başkanı oluyor. Bir gün basın toplantısında gazetecinin biri toplantıyla

alakasız bir soru sorunca Mutamet Yazıcı da çok sinirli biri o gazeteciye haşlı. Basın toplantısından sonra gazetecilerden özür diliyor. Herkes şaşıyor. Belediye binasına geldiğinde yazı işleri müdürü bu olayı çok merak edip soruyor. Hocam siz hayatta kimseden özür dilemezsiniz niye gazeteciden özür dilediniz. Mutamet de:

- Oğlum gazeteci milleti ibne bir millet bir yerde bir göt fotoğrafı bulurlar, o götü gazete de yayımlarlar. Sonra ben o götün benimkinin olmadığını yalanlamak için fotoğrafını çekicem sonra gazeteye verecem. Bu rezilliği yaşamamak için özür diledim der.

Sözel Doku: Fıkırada şimdiki zaman eki -yor düşmektedir (haşlıyor>haşlı). Fıkırada 1. tekil kişi ekinde değişim vardır (çekeceğim>çekicem, vereceğim>verecem).

Anlatıcı: Bu fıkranın anlatıcısı kaynak kişi listesinde KK. 11 kısaltmasıyla gösterilmiştir. Erkek, 61 yaşında, üniversite mezunudur. Genellikle İstanbul Türkçesiyle konuşur. Fakat mizah unsuru olarak ağız özelliklerine başvurmaktadır.

Dinleyici: Aybala Dikbaş, kadın, 26 yaşında, yüksek lisans öğrencisi.

Mekân: Anlatıcının evi

İşlev: Mutamet Yazıcı küfürlü konuşan biridir. Onun konusu açıldığı zaman bu fıkra anlatılır.

Metin 7:

Elazığ müftüsü Hacı Halil Efendi etli yemeği çok severmiş. Cuma namazından sonra camiden çıkınca esnafın biri:

- Hocam gidip tel kebab yiyek derken esnafın biri de:

- Hocam bizim dükkânda güveç var. Gidip yiyek diyi.

Hoca da:

- Geçen hafta güveç yedik bu hafta da tel kebab yiyek. Bi de onun tadına bahağ diyi.

Tel kebab yemek için dükkâna gidiyorlar. Hacı Halil Efendi dükkânda kalıp, dükkân sahibi de tel kebabı almaya gidiyor. Yemeği dükkâna getiriyor. Tel kebab da biberin tele takılması kali. Hacı Halil yemekten memnun kalmıyor ama sesini de çıkarmıyor.

Yemek bitince dükkân sahibi:

- Hocam bir yemek duası oku diyi.

Hoca da:

- Bu isot kebabının nesine dua edeyim, diyi.

Sözel Doku: Fıkroda 1. tekil kişi ekinde değişim vardır (yiyelim>yiyek). Fıkroda şimdiki zaman eki -yor düşmektedir (kalıyor>kali, diyor>diyi, kalıyor>kali).

Anlatıcı: Bu fıkranın anlatıcısı kaynak kişi listesinde KK. 11 kısaltmasıyla gösterilmiştir. Erkek, 61 yaşında, üniversite mezunudur. Genellikle İstanbul Türkçesiyle konuşur. Fakat mizah unsuru olarak ağız özelliklerine başvurmaktadır.

Dinleyici: Aybala Dikbaş, kadın, 26 yaşında, yüksek lisans öğrencisi.

Mekân: Anlatıcının evi

İşlev: Beğenilmeyen yemekler olduğu zaman genellikle erkekler tarafından anlatılır.

Metin 8:

Hocanın birine adam gider. Adam:

- Hocam ayağım çok ağrıyor der.

Hoca da:

- Karasakız çek.” diyor.

Adam iyileşir. Bunu duyan hasta biri hocanın yanına gider.

- Hocam gözüm çok ağrıyor napayım? diyor.

Hoca da:

- Karasakız çek diyor.

Hocanın dediklerini yapar ama gözü kör olur. Hocaya gider:

- Hoca hoca gözün kör ola ben kör oldum senin yüzünden der.

Hoca da:

- Bu karasakız kimine yarar kimine yaramaz der.

Sözel Doku: Fıkroda Elazığ ağız özellikleri görülmemektedir. İstanbul Türkçesiyle anlatılmıştır.

Anlatıcı: Bu fıkranın anlatıcısı kaynak kişi listesinde KK. 5 kısaltmasıyla gösterilmiştir. Erkek, 67 yaşında, lise mezunudur. Fıkrayı anlatırken jest ve mimiklerini sıkça kullanmaktadır.

Dinleyici: Aybala Dikbaş, kadın, 26 yaşında, yüksek lisans öğrencisi.

Mekân: Anlatıcının evi

İşlev: Hocalara inanıp zararlı çıkan kişiler için anlatılır.

Metin 9:

Müfettiş teftiş için bir sınıfa girer ve öğrencilerle tanışmaya başlar. Sıranın başındaki kıza sorar.

- Adın ne kızım der.

- Kevser der. Müfettiş kıza Kevser suresini okumasını söyler. Kız da okur. Kızın yanındaki oturan çocuğa:

- Senin adın ne? der. Çocuk da:

- Fatih der. Müfettiş ondan da Fatiha suresini okumasını söyler. Çocuk da okur. Arkada oturan bir çocuğun ezilip büzüldüğünü görür. Müfettiş onun yanına gider.

- Senin adın ne? der. Çocuk da:

- Yasin ama arkadaşlar bana Sübhaneke der.

Sözel Doku: Fıkroda Elazığ ağız özellikleri görülmemektedir. İstanbul Türkçesiyle anlatılmıştır.

Anlatıcı: Bu fıkranın anlatıcısı kaynak kişi listesinde KK. 1 kısaltmasıyla gösterilmiştir. Kadın, 68 yaşında, ilkokul mezunu. Konuşurken ağız özellikleriyle konuşmamaktadır. İstanbul Türkçesiyle konuşmaktadır. Fıkrayı anlattıktan sonra çok fazla gülmektedir.

Dinleyici: Aybala Dikbaş, kadın, 26 yaşında, yüksek lisans öğrencisi.

Mekân: Dinleyicinin evi

İşlev: Bu fıkra genellikle okullarda dini konular konuşulurken anlatılır.

Metin 10:

Günün birinde bir padişah varmış. Müziği duyduğu gibi oynamış. Yanındaki vezirler padişahı oynamaması için uyarmış. Bir gün bir eğlence olmuş. Padişah yanındakilere onu kazıklara bağlamalarını söylemiş. Onlarda bağlamışlar. Sonra eğlence başlamış. Şarkılar söylenmeye başlamış. Padişah kazıkları yerinde çıkarmış. Yanındakilere:

- Hareket geldi bize kazıklar değmesin size demiş.

Sözel Doku: Fıkırada Elazığ ağız özellikleri görülmemektedir. İstanbul Türkçesiyle anlatılmıştır.

Anlatıcı: Bu fıkranın anlatıcısı kaynak kişi listesinde KK. 11 kısaltmasıyla gösterilmiştir. Erkek, 61 yaşında, üniversite mezunudur. Genellikle İstanbul Türkçesiyle konuşur. Fakat mizah unsuru olarak ağız özelliklerine başvurmaktadır.

Dinleyici: Aybala Dikbaş, kadın, 26 yaşında, yüksek lisans öğrencisi.

Mekân: Anlatıcının evi

İşlev: Oynamayı çok seven kişiler için anlatılır.

Metin 11:

Elazığlı eski milletvekillerinden biri lavabodan çıktıktan sonra fermuarını kapatmayı unutmuş. Meclis salonuna o şekilde girerken bayan görevli fermuarının açık olduğunu görünce, milletvekiline yaklaşarak:

- Efendim fermuarınızı açık unutmuşsunuz deyince milletvekili fermuarını kapattıktan sonra görevli bayana dönerek:

- Kızım dost başa, düşman ayağa bakar. Sen niye oraya bahisin diyi.

Sözel Doku: Fıkırada şimdiki zaman eki -yor düşmektedir (bakıyorsun>bahisin). “Dost başa düşman ayağa bakar” atasözü kullanılmıştır.

Anlatıcı: Bu fıkranın anlatıcısı kaynak kişi listesinde KK. 11 kısaltmasıyla gösterilmiştir. Erkek, 61 yaşında, üniversite mezunudur. Genellikle İstanbul Türkçesiyle konuşur. Fakat mizah unsuru olarak ağız özelliklerine başvurmaktadır.

Dinleyici: Aybala Dikbaş, kadın, 26 yaşında, yüksek lisans öğrencisi.

Mekân: Anlatıcının evi

İşlev: Gülmek için anlatılır.

Metin 12:

Almanya’da Müslümanların yoğun olduğu bir bölgede bir Alman vatandaşı Müslümanlara özenip kurban kesmek istiyor. Gider kurban alır, gelir. Hanımı:

- Sen git Müslümanlardan birini al gel sen bilmezsin der.

Adam da:

- Hayır ben keseceğim diyor.

Kurbanı yatırır, tam bıçakla kesecekken hayvan kaçır. Hanımı sitem eder:

- Git karşı kahvedeki Müslümanlar oturuyor. Onlardan birini çağır da gel diyor.

Vatandaşın üstü başı kan içinde, bıçağı kanlı bir şekilde kahveye gider. Kahvedekiler ürperir. Adam:

- İçinizde Müslüman olan var mı, der.

Korkudan herkesin nutku tutulur. Kimseden ses çıkmaz. Orda oturanlardan birisi:

- Bu bizim imamımız der.

Hoca heyecanlanır:

- Üç beş vakit namaz kılmakla Müslüman mı olunur.

Sözel Doku: Fıkroda Elazığ ağız özellikleri görülmemektedir. İstanbul Türkçesiyle anlatılmıştır.

Anlatıcı: Bu fıkranın anlatıcısı kaynak kişi listesinde KK. 5 kısaltmasıyla gösterilmiştir. Kadın, 51 yaşında, ilkokul mezunudur. Genellikle İstanbul Türkçesiyle konuşur. Fakat mizah unsuru olarak ağız özelliklerine başvurmaktadır.

Dinleyici: Aybala Dikbaş, kadın, 26 yaşında, yüksek lisans öğrencisi.

Mekân: Anlatıcının evi

İşlev: Korkudan insanların kutsal saydıkları şeyleri nasıl yok saydığını anlatmak için anlatılır.

Metin 13:

Madende inek nahırını otlatan çoban uyuya gali. Kır bekçisinin bağirtısına uyanınca bir bahiki hayvanlar ekin tarlasına girmiş. Onları ekin tarlasından dışarı çihari. Çoban, kır bekçisinden gorhi. Kır bekçisinin yanına yaklaştığını görünce eşeğin arhasına geçi eşeğin yavrusu taklidini yapı. Bekçi de geldiği zaman:

- Sen ne yapisin burda? diyi.

Adam da:

- Ben bu eşeğin yavrusuyum diyi.

Bekçi de:

- Bu eşek erkek sen bunun nasıl yavrusu olisin diyi.

Adam da:

- Benim anam öldü. Ben babamla gezim demiş.

Sözel Doku: Fıkroda şimdiki zaman eki -yor düşmektedir (bakıyor ki>bahiki, çıkarıyor>çihari, korkuyor>gorhi, yapıyor>yapi). Fıkroda k>h değişimi vardır (arkasına>arhasına).

Anlatıcı: Bu fıkranın anlatıcısı kaynak kişi listesinde KK. 10 kısaltmasıyla gösterilmiştir. Erkek, 61 yaşında, üniversite mezunudur. Genellikle İstanbul Türkçesiyle konuşur. Fakat mizah unsuru olarak ağız özelliklerine başvurmaktadır.

Dinleyici: Aybala Dikbaş, kadın, 26 yaşında, yüksek lisans öğrencisi.

Mekân: Kahvehane

İşlev: Kurnazlık yapan kişiler için anlatılır.

SONUÇ

Halk bilgisi ürünleri, toplumların kültür tarihlerinin önemli bir parçasını oluşturur. Bu yer alış içinde mevcut bulunan estetik kaygı, insanın güzel olana merakı nedeniyle onu kalıcı kılar. Kalıcılığın nedeni gelenekselleşmiş halk bilgisi ürününün, yaşadığı toplum tarafından tanınıyor olmasıdır. Halka ait olan bir folklor malzemesi, halkın sosyo-ekonomik hayatından izler taşımaktadır. Geleneği, sözlü kültür aktarımı yoluyla sürekli kılan halk anlatıları halk felsefesini ifade etmektedir ve konusu bakımından her yapıya bir sosyal olay ya da olgu olarak bakılmalıdır. Bu bir yöntem olarak belirlenmeli ve sahadan derlenen her halk anlatısı, yalnızca bir metin tespiti olarak kalmamalıdır.

Bu çalışmalar yapılırsa geleneği sürdürmek noktasında birincil sözlü kültür ortamında bir kültür taşıyıcısı işlevi yüklenen fıkralarımızı halk hafızasından derleyip yazılı kültür veya elektronik kültür ortamlarına yeni kuşaklara taşımak mümkün olacaktır. Çünkü her devirde sosyal hayatın aynası olan bu ürünlerin, dilden dile aktarılacak farklı varyantları ortaya çıkar. Bu olay yazıya geçtikten sonra bile devam eder. Bu da sözlü kültür aktarım sürecinin yazıya aktarımdan sonra da halka mal olma ve her yeni anlatının yeni bir metin olduğu gerçeğini ortaya koyduğunu göstermektedir. Bu noktadan hareketle, fıkralarla ilgili bir genel girişle fıkra hakkında bilgi verdikten sonra; sahadan derlediğimiz fıkraların oluştuğu sosyal şartları, anlatıcıları, ortamları tespit edilmiştir. Halka ait olan halk edebiyatı ürünleri halkın kültürünü yine halkın diliyle ve yöresel ağızla ifade eder. Yöresel ağzın önemi, ağız özellikleri bozulduğunda bazı fıkraların esprisini kaybetmesiyle anlaşılır. Bu bakımdan fıkra metinleri, sahadan derlendiği gibi ağız özelliklerine müdahale edilmeden aktarılmıştır.

Tez dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm olan “İşlevleri Açısından Elazığ’da Derlenen Fıkralar” bölümünde; fıkraların işlevleri, eğlendirme ve hoşça vakit geçirme işlevi, toplumsal kuramlara ve törenlere destek verme işlevi, eğitim ve genç kuşaklara aktarılması işlevi, toplumsal ve kişisel baskılardan kurtulma işlevi, iletişim

aracı işlevi, sosyal motivasyonu sağlama işlevi, az sözle çok şey anlatma işlevi, toplumsal eleştiri işlevi olarak tespit edilmiştir.

“İcra Bağlamı Açısından Elazığ’da Derlenen Fıkralar” adlı ikinci bölümde fıkralar bağlamına göre incelemiştir. Bağlam; sözel doku, metin ve icra bağlamı olarak belirlenmiş, icra bağlamı anlatıcı, dinleyici ve mekân boyutlarına göre incelenmiştir. Fıkra anlatma mekânları kahvehane, kürsübaşı, selamlık odalar, bey konakları ve ev olmak üzere belirlenmiştir. Her fıkra metnini ayrı ayrı bağlam merkezli kuramlarla açıklamak mümkün olmadığından bu bölümde fıkra metinleri kısıtlı sayıda kullanılmıştır.

Fıkraların sözel dokusunu, metnini ve icra bağlamlarını tespit etmeyi öngören bağlamsal kuram bağlamında fıkraları inceleyerek yöresel fıkraların doğru anlaşılması bakımından toplumsal okumalara bir katkı sağlamak hedeflenmiştir. Fıkraların metinleri, kaynak kişi bilgileri, kaynak kişinin anlatım ortamı ve bu ortamda bulunan dinleyicilerin fikranın yeniden yaratılma ortamına katkısı çerçevesinde anlatıcı ve dinleyici üzerinde durulmuş, genellikle anlatıcıların bağlamdaki dinleyicilerin kimliğinden etkilendikleri gözlemlenmiştir.

Sahadan derlediğimiz fıkralar üzerinde yapılan incelemeler; Elazığ’da anlatılan fıkraların olay kuruluşunun bir durum ifade eden kısa olay metinleri içerdiğini, anlatının merkezine bir tezat unsuru yerleştirildiğini, tezin ve karşıt tezin yarattığı olumlu ve olumsuz fıkra kişilerinin hükmün ortaya çıkmasını sağlayan unsurlar olduğunu ortaya çıkarmıştır. Ayrıca hüküm cümlesiyle mizahın aynı zamanda olması, türün kendine özgü özelliğidir.

Elazığ’da fıkra anlatıcılarına nüktedan, mugallit ya da fıkracı denilmektedir. Fıkra anlatıcıları kahvehane, selamlık oda, bey konaklarında erkektir, ev ortamında ise anlatıcılar kadındır. Herkes bu ortamlarda fıkra anlatamaz. Fıkra anlatıcıları genellikle sözü dinlenen orta yaşlı veya yaşlı kişilerdir.

Dinleyici kendisi açısından işlevsel olanı dinleme, öğrenme, metni yeniden yaratma eğilimi gösterir. İşlevleri biten metinler zamanla yok olurlar ya da yeni işlevler kazanırlar. Ayrıca sahadan derlediğimiz fıkralarda tespit ettiğimiz dinleyici

statüsündeki kişiler, yerel ağız bilgisine sahip kişilerdir. Fıkralar tekrar anlatılabilmektedir. Bu da geleneğin sürekliliği açısından önemlidir.

Kahvehane, kürsübaşı, oda, bey konakları ve ev fıkraların anlatıldığı mekânlardır. Erkeklerin bulunduğu bir ortam olarak kahvehanelerde fıkralar genellikle akşam anlatılır. Kürsübaşı, sadece bir mekân değil kültürün her anlamıyla yaşatıldığı yerdir. Günümüzde de kürsübaşı, Harput'ta sohbet merkezli, sazlı-sözlü eğlence kültürünün yaşatılmasında önemli bir rol oynamaktadır. Oda ve konaklar geçmişte fıkra anlatma ortamlarıyken günümüzde sürekliliğini koruyamayan mekânlardandır. Evler, Anadolu kadınının sosyalleştiği yerdir. Ev, fıkraların yaşamasında ve yeni fıkraların şekillenmesinde önemli bir ortamdır.

Sahadan derlenen fıkraları, yazılı kültür ortamına aktarmış olmakla yerel olan fıkraların kayıt altında alınarak bir anlamda yayılması sağlanmıştır. Fıkraların hangi olaylar karşısında, hangi durumda hangi işlevi yüklenerek ya da hayatın hangi alanında hangi işleve bürünerek anlatıldığı ile ilgili olarak da bilgiler verilmeye çalışılmıştır.

Üçüncü bölüm olan “Elazığ’da Derlenen Fıkralarda Fıkra Tipi” bölümünde Elazığ’da tespit edilen fıkra tipleri hakkında bilgi verilmiştir. Çalışmada, Ali Rıza Septioğlu ve Yol Yemez Nazmi Dayı tipleri olmak üzere iki mahalli fıkra tipi tespit edilmiştir. Baskilli, Harputlu, Palulu tipleri olmak üzere üç yöre fıkra tipi vardır. Aile fertleriyle alakalı tipler, mariz ve kötü tipler, sanat ve meslekleri temsil eden tipler olmak üzere üç gündelik fıkra tipi belirlenmiştir. Elazığ’da tespit edilen fıkra tipleri, derlenen fıkralarla incelenmiştir.

“Fıkra Tiplerine Göre Elazığ’da Derlenen Fıkraların İcra Bağlamları” adlı dördüncü bölümde ise fıkralar icra bağlamları açısından incelenmiştir. Fıkralar tiplere göre ayrılmıştır. Her fıkra metin, sözel doku, anlatıcı, dinleyici, mekân ve işlev başlıklarıyla ele alınmıştır. Bu sayede fıkraların derlendiği bağlamın anlamlandırılması kolaylaştırılmıştır.

Sonuç olarak görülecektir ki gerek fıkra metinleri gerekse icra bağlamları ile ilgili paylaşımlar, Elazığ özelinde Doğu Anadolu fıkralarının dil, gelenek, görenek gibi karakteristik özelliklerini ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

- Açıkgöz, N. (1994). XI Türk tarih kongresi ayrı basım. Kahve etrafında teşekkül eden edebî kamuoyu. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Akpınar, B. (2007). Sivas fıkraları (Yapı, işlev, bağlam). Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Gaziantep.
- Alptekin, A. B. (1996). Harputlu fıkra tipi; Daldikli'nin Osman Ağa. Erciyes, 19 (218), 29-32.
- Altunel, İ. (1990). Anadolu mahallî fıkra tipleri üzerinde bir araştırma (inceleme–metinler). Yayımlanmamış doktora tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Konya.
- Amos, D. B. (2006). Şartlar ve çevre içinde folklorun bir tanımına doğru. Halk biliminde kuramlar ve yaklaşımlar 1. Ankara: Geleneksel Yayıncılık, 31-56.
- And, M. (1986). İslam ülkelerinde gösterim niteliğinde hikâye anlatımı. Tarih ve Toplum, 24, 9-15.
- Artun, E. (1995, Temmuz). Yaşayan Adana Karatepli fıkraları. İpekyolu Uluslararası Halk Edebiyatı Sempozyumu Bildirileri, Ankara.
- Artun, E. (2011). Çukurova halk kültüründe yerel fıkra tipi: Abdal fıkraları. Folklor/Edebiyat, 17 (67), 9-28.
- Ayan, H. (2015, Mayıs). Elazığ ve yöresinde iz bırakmış siyasi bir şahsiyet: Ali Rıza Septioğlu. Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi Uluslararası Harput'a Değer Katan Şahsiyetler Sempozyumu'nda sunulmuş bildiri, Fırat Üniversitesi, Elazığ
- Bascom, W. (1954). Four functions of folklore. journal of american folklore, C.67, S Oct. –Dec., ss.333-349 çeviren Çalış, F. (2014). Halk biliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 2 -Folklorün Dört İşlevi. Ankara: Geleneksel Yayıncılık.
- Başgöz, İ. (1986). Folklor yazıları, İstanbul: Adam Yayınları.
- Başgöz, İ. (1996). Protesto: Folklorun beşinci işlevi (Fonksiyonu), Folkloristik. Prof. Dr. Umay Günay Armağanı, Ankara: Feryal Matbaacılık.
- Başgöz, İ. (2006). Atasözleri hakkında atasözleri ya da atasözlerinin toplumsal anlamı (çev. Nurdan Tufe Toçoğlu). Millî Folklor, 18 (70), 56-60.

- Bogatyrev, P. (1971). The function of folk costume in moravian slovakia.
- Boratav, P. (1969). 100 soruda Türk halk edebiyatı. İstanbul: Gerçek Yayınları.
- Boratav, P. (2006). Nasreddin Hoca. İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Burke, P. (1996). Yeniçağ basında avrupa’ da halk kültürü (çev. Göktuğ Aksan) Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Cumbur, M. (1989). Tebliğler. Kastamonu tarihinde ahiler ve esnaf kuruluşları türk tarihinde ve kültüründe Kastamonu. Ankara: Ayyıldız Matbaası.
- Çağatay, N. (1981). Bir Türk kurumu olan ahilik. Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları.
- Çakılcıoğlu, K. (2014). Elazığ ilinde bağcılık. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Elazığ.
- Çakmak, Y. (2011). Elazığ’dan Esintiler, Elazığ.
- Çek, S. & Öncül, K. (Ed.) (2017). Türk fıkra kültürü. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Çetindağ, G. (Baskıda) Elazığ mahallî fıkra tipi: Perçençli Hayriye Hanım
- Çoban, V. (2014). Mahallî fıkra tiplerimizden Yolyemez Nazmi. Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi, 2 (4), 45-50.
- Çobanoğlu, Ö. (1999). Halkbilimi kuramları ve araştırma yöntemleri tarihine giriş. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Çobanoğlu, Ö. (2000). Âşık tarzı kültür geleneği ve destan türü. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Çobanoğlu, Ö. (2015). Halkbilimi kuramları ve araştırma yöntemleri tarihine giriş. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Dağ, G. (2007). Ali Rıza Septioğlu. Elazığ: Doğay Yayıncılık.
- Diyanet İslam Ansiklopedisi 11.02.2018 tarihinde <http://www.islamansiklopedisi.info> sayfasından erişilmiştir.
- Dundes, A. (2006). Doku metin konteks. Halk biliminde kuramlar ve yaklaşımlar 1. Ankara: Geleneksel Yayıncılık, 67-90.

- Ekici, M. (1990). Batı Anadolu köy odaları. Türk Kültürü. XXVIII (332), 744-751.
- Ekici, M. (2000). Halk, halk bilimi ve halk bilgisi üzerine bir deneme. Milli Folklor, 6 (45), 2-8.
- Ekici, M. (2011). Halk bilgisi (folklor) derleme ve inceleme yöntemleri. Ankara: Geleneksel Yayınları.
- Elazığ Kültür ve Turizm 22.05.2017 tarihinde www.elazigkulturturizm.gov.tr sayfasından erişilmiştir.
- Elçin, Ş. (1981). Halk edebiyatına giriş. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Elçin, Ş. (1991). Anadolu köy orta oyunları. Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Emiroğlu, K. (2000). Trabzon'da XIX. yüzyıldan XX. yüzyıla kahvehane ve kitabevi bağlamında toplumsal tabakalaşma, kültür ve siyaset. Kebikeç, 10, 187-222.
- Fedakar, S. (2003). Özbek destan geleneği ve Rüstem Han destanı. Yayınlanmamış doktora tezi. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İzmir.
- Georgeon, F. (1999). osmanlı imparatorluğu'nun son döneminde İstanbul kahvehaneleri, doğu'da kahve ve kahvehaneler (Çev. Meltem Atik). İstanbul: Yapı Kredi Yayını.
- Gökşen, C. (2002). Temel fıkraları üzerine bir araştırma. Yayınlanmamış doktora Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Konya.
- Hangün, İ. (2002). Elazığ fıkraları (inceleme-metin). Yayınlanmamış yüksek lisans Tezi. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Elazığ.
- Hattox, R. S. (1998). Kahve ve kahvehaneler. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Honko, L. (2000). Halk anlatısı araştırma metodları bu metodların durumu ve geleceği (Çev. İsmail Görkem). Milli Folklor, 6 (45), 70-85.
- Karakaş, Y. H. (1995). Doğu anadolu bölgesindeki il ve ilçe merkezlerinin fonksiyonel özellikleri. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 7, (1-2), 345-363.
- Kaşgârlı M. (2006). Divân-ü lügât-it türk. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Kayaokay, İ. (2014). Ali Rıza Septioğlu'na bağlı olarak anlatılan fıkralar üzerine. Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2 (8), 165-177.
- Katı, İ. (2005). Elazığ fıkraları. Elazığ: Çayda Çıra Yayınları.
- Kılınç, A. (2005), Sözlü ürünlerin geleceğe taşınmasında ortamların rolü ve bir örnek. Millî Folklor, 17(68), 85-90.
- Köse, N. (1998, Eylül). Tür ve fonksiyon. 2000 Uluslararası Türk Dünyası Halk Edebiyatı Kurultayı Bildirileri, Mersin Üniversitesi, Mersin.
- Küçükbasmacı, G. (2009). Sözlü kültür ortamından elektronik ortamına geçiş sürecinde Kastamonu halk anlatıları. Yayınlanmamış doktora tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- Levent, A. (1998). Türk edebiyatı tarihi. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Maden, P. (2005). Performans teori doğrultusunda bir türkünün incelenmesi elimi sundum Astara. Folklor/Edebiyat, 11 (42), 205-215.
- Mehmet, T. (1885). Hazine-i letaif, İstanbul.
- Oğuz Ö & Ekici M & Özdemir N & Eker G & Teke S (2003). Halk biliminde kuramlar ve yaklaşımlar 1. Ankara: Milli Folklor Yayınları.
- Oğuz, Ö & Ekici M & Aça, M & Düzgün, D & Akarpınar, R & Arslan, M & Yılmaz, A & Eker, G & Özkan, T.(2004). Türk halk edebiyatı el kitabı. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Özdal, B. (2010). Elazığ şehri'nin eğitim fonksiyonu. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Elazığ.
- Özdemir, N. (2005). Cumhuriyet dönemi Türk eğlence kültürü. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Paşa, A. (1966). Lehçe-i Osmanî (hızl. Recep Sevim Güray). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Reşat, F. (1998). Külliyyat-ı letaif (hızl. Ahmet Özalp). İstanbul: İstanbul Kitapevi.
- Sakaoğlu, S. (1952) Türk fıkraları ve Nasreddin Hoca. Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları.
- Sakaoğlu, S. (1984). Fıkra tiplerinin değişmesi. İstanbul: Folklor ve Etnoğrafya Araştırmaları.

- Sakaoğlu, S. (1992), Türk fıkraları ve Nasreddin Hoca “Ağınlı fıkra tipi İbik Dayı (hayatı – fıkra tipleri içindeki yeri – fıkraları)”, Konya: Selçuk Üniversitesi Basım Evi
- Sami, Ş. (2009). Kamus–i Türkî. Ankara: Kapı Yayınları.
- Siyavuşgil, S. E. (1959). Folklorde, sahnede ve resimde Türk. Yeni Türkiye, 383–384.
- Şenocak, E. (2007). İronik yaşamdan sonsuza yürüyen kahraman Nasreddin Hoca. Konya: Mozaik Kültür Sanat Vakfı Yayınları.
- Şimşek, E. (2006). Türk fıkra tipleri arasında Baskilli fıkra tipinin yeri. Mitten Meddaha Türk Halk Anlatıları Uluslararası Sempozyum’unda sunulmuş bildiri, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Tanyıldızı, E. (2015). Türk fıkra tiplerinden palulu tipi üzerine bir değerlendirme, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 3, (9), 440-448.
- Türk Dil Kurumu 05.02.2018 tarihinde <http://www.tdk.gov.tr> sayfasından erişilmiştir.
- Türkmen, F.(1996). Modern mizah teorilerine göre Nasreddin Hoca fıkralarının yorumu. Uluslararası Nasreddin Hoca Bilgi Şöleni’nde sunulmuş bildiri, Ege Üniversitesi, İzmir.
- Yardımcı, M. (1992). Türk halk edebiyatında anlatmaya dayalı türler ve halk bilimi. İzmir: Ürün Yayınları.
- Yıldırım, D. (1998). Türk bitiği araştırma ve inceleme yazıları. Ankara: Akçağ Yayınevi.
- Yıldırım, D. (1999). Türk edebiyatında bektaşî fıkraları. Ankara: Akçağ Yayınevi.
- Yıldırım, D. (2000). Türk sözel kültüründe süreklilik. Türkbilig, 1, 37-45.
- Yön, Z. (2015). Ahmed Fehmi’nin Letaif i Fıktrat adlı eseri ve tahlili. Basılmamış yüksek lisans tezi. Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ordu.

Sözlü Kaynaklar

Kaynak kişi bilgileri şu sırayla verilmiştir: Soyadı ve adı yaşı, doğum yeri, öğrenim durumu, mesleği, fıkayı kimden öğrendiği

KK. 1: Arslan, Nezahat, 68, Elazığ, İlkokul, Ev Hanımı, Annesinden

KK. 2: Aslan, Sevcan, 40, Kahramanmaraş, Üniversite mezunu, Öğretmen, Komşusundan

KK. 3: Aydoğmuş, Günerkan, 65, Elazığ, Üniversite mezunu, Emekli Eğitimci-Yazar, Arkadaşından

KK. 4: Baş, Mehmet Şükrü, 45, Elazığ, Üniversite mezunu, Emekli(gazeteci-yazar-şair), Dedesinden

KK. 5: Bilgin, Murat, 67, Elazığ, Lise mezunu, Esnaf, Babasından

KK. 6: Bulut, Şener, 58, Elazığ, Lise mezunu, Manas Yayıncılık Koordinatörü, Arkadaşından

KK. 7: Çiçek, Sıraç, 41, Elazığ, Üniversite, Öğretmen, Arkadaşından

KK. 8: Dikbaş, Gülcan, 51, Elazığ, İlkokul Mezunu, Ev Hanım, Dedesinden

KK. 9: Dikbaş, Halil, 34, Elazığ, Doktora, Yrd. Doçent, Arkadaşlarından

KK. 10: Dikbaş, Mithat, 70, Elazığ, İlkokul Mezunu, Kunduracı, Babasından

KK. 11: Dikbaş, Remzi, 61, Elazığ, Üniversite Mezunu, İdareci, Dedesinden

KK. 12: Gün, Yusuf, 55, Elazığ, Üniversite Mezunu, Memur, Kahvehaneden öğrenmiş

KK. 13: Göçeri, Hüseyin, 63, Elazığ, Üniversite Mezunu, Öğretmen, Kahvehaneden

KK. 14: Kacar, Şükrü, 90, Elazığ, Üniversite, Eski Belediye Başkanı, Selamlık odalardan

KK. 15: Ateşşahin Sevinç, 31, Elazığ, Üniversite Mezunu, Öğretmen, Arkadaşından

KK. 16: Tekin, Sertaç, 29, Elazığ, Üniversite, Öğretmen, Arkadaşından

KK. 17: Yıldırım, Mahmut, 75, Elazığ, Ortaokul, Esnaf, Kahvehane ortamından

KK. 18: Yılmaz, Hasan Ergün, 65, Elazığ, Lise mezunu, Emekli İdareci, Kürsübaşından

KK. 19: Tasalı, Lokman, 88, Elazığ, Üniversite, Emekli Albay, Kürsübaşından

EKLER

EK 1. Anket Soruları

- 1) Selamlık odalar nerede olur?
- 2) Selamlık odalarda fıkra anlatılır mı?
- 3) Selamlık odalarda herkes fıkra anlatabilir mi?
- 4) Selamlık odalarda yiyecek ve içecek ikram edilir mi?
- 5) Selamlık odalara ne zaman gidilir?
- 6) Bey konaklarına herkes gelebilir mi?
- 7) Bey konaklarında herkes istediği yerde oturabilir mi?
- 8) Bey konaklarında fıkra anlatılır mı?
- 9) Bey konaklarında yiyecek ve içecek ikram edilir mi?
- 10) Bey konaklarına ne zaman gidilir?

EK 2. Mülakat Soruları

- 1) Elazığ'da fıkra anlatma geleneği var mıdır?
- 2) Fıkra anlatanlara ne denir?
- 3) Fıkra anlatan kişi fıkra nereden ve kimden öğrenmiştir?
- 4) Fıkralar eğlence aracı olarak mı yoksa konuşma esnasında doğaçlama mı anlatılır?
- 5) Eğlence için anlatılan fıkralar ne tür fıkralardır? Bunları her yaştan ve cinsiyetten herkes dinleyebilir mi?
- 6) Yörede fıkra tipi sayılacak tipler var mıdır? Hangi kişiler için nasıl fıkralar anlatılmaktadır?
- 7) Ali Rıza Septioğlu'yla ilgili hangi fıkralar anlatılmaktadır?
- 8) Yolyemez Nazmi Dayı ile ilgili hangi fıkralar anlatılmaktadır?
- 9) İlçe halklarıyla ilgili fıkralar anlatılmaktadır?
- 10) Baskillilerle ilgili hangi fıkralar anlatılmaktadır?
- 11) Harputlularla ilgili hangi fıkralar anlatılmaktadır?
- 12) Palulularla ilgili hangi fıkralar anlatılmaktadır?
- 13) Doktor, imam, öğretmen gibi mesleklerle ilgili hangi fıkralar anlatılmaktadır?
- 14) Deli, sapık, belalı gibi kötü tiplerle ilgili hangi fıkralar anlatılmaktadır?
- 15) Anne, baba, çocuk gibi aile fertleriyle ilgili hangi fıkralar anlatılmaktadır?

EK 2'nin devamı

16) Müstehcen fıkralar anlatılmakta mıdır? Anlatıldığı ortamda yaş ve cinsiyet sınırlaması var mıdır?

17) Elazığ'da fıkraların anlatıldığı ortamlar nelerdir?

18) Kürsübaşı ne zaman yapılır?

19) Kürsübaşına herkes gelebilir mi?

20) Kürsübaşında yiyecek ve içecek ikram edilir mi?

21) Kürsübaşında fıkra anlatılır mı?

22) Kürsübaşında isteyen istediği yerde oturabilir mi? Yoksa oturma düzeni var mı?

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı: Aybala Dikbaş

Doğum Yeri ve Yılı: Elazığ-1992

Medeni Hali: Bekâr

Yabancı Dili: İngilizce

E-posta: a.dikbas@outlook.com

Eğitim Durumu

Lise: Mehmet Koloğlu Anadolu Lisesi (2006-2010)

Lisans: Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü (2010-2014)

Mesleki Deneyim

Cumhuriyet Ortaokulu ücretli İngilizce öğretmenliği: 2014-2015 Eğitim Öğretim Yılı

Kastamonu Halk Eğitim Merkezi Dil ve Anlatım öğretmenliği: 2015-2016 Eğitim Öğretim Yılı

Mustafa Kemal Ortaokulu ücretli İngilizce öğretmenliği: 2017-2018 Eğitim Öğretim Yılı (halen)

Yayınları

Dikbaş, A. (2016, Mayıs). Geçmişten günümüze Hıdırellez Taşköprü ilçesi erik köyü örneği. I. Uluslararası Abana Sempozyumu'nda sunulmuş bildiri, Kastamonu Üniversitesi, Kastamonu.

Dikbaşı, A. (2017, Mayıs). Elazığ manilerinde mitolojik unsurları. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Bilgi Şöleni'nde sunulmuş bildiri, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.

Dikbaşı, A. (2017, Ekim). çocuk edebiyatının hayalperest dünyası: Masallar. IV. Çocuk ve Gençlik Edebiyatı Sempozyumu'nda sunulmuş bildiri, Çocuk ve Gençlik Edebiyatı Yazarları Birliği, İstanbul.

Dikbaşı, A. (2018, Şubat). Dede Korkut hikâyelerinde “sınama” motifi. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi (USBİK 2018)'nde sunulmuş bildiri, Erciyes Üniversitesi, Kayseri.

